T.C

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEVLANZADE RIFAT BEY'İN GAZETECİLİK HAYATI VE SİYASİ FAALİYETLERİ

Mustafa COŞKUN

2501150806

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR

İSTANBUL - 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı	:	MUSTAFA COŞKUN	Numarası	:	2501150806
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı	:	TARİH / T.C. TARİHİ	Danışmanı	:	DOÇ. DR. FATİH M. SANCAKTAR
Tez Savunma Tarihi	:	01.08.2019	Saati	:	15:30
Tez Başlığı	:	" Mevlanzade Rıfat Bey'in Gazetecilik Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri "			

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin **36. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ ~~/ OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. RECEP KARACAKAYA		Kabul
2- DOÇ. DR. MEHMET FATİH SANCAKTAR		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ MURAT AYDOĞDU		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. RAMAZAN ERHAN GÜLLÜ		
2- DOÇ. DR. AHMET KATILMIŞ		

ÖZ

MEVLANZADE RIFAT BEY'İN GAZETECİLİK HAYATI VE SİYASİ FAALİYETLERİ

MUSTAFA COŞKUN

II. Abdülhamid idaresine muhalif bir Jön Türk olması nedeniyle 1896 yılında sürgün cezasına çarptırılan Mevlanzade Rıfat Bey meşrutiyetin yeniden ilan edilmesinin ardından büyük umutlarla İstanbul'a dönmüş, ancak İttihat ve Terakki'den beklediğini bulamayınca muhalefet saflarına geçmiş ve ömrünün sonuna kadar da müzmin bir muhalif olarak yaşamıştır.

İttihat ve Terakki'ye karşı örgütlenen ilk muhalif hareket olan Fedakaran-ı Millet Cemiyeti bünyesinde politik hayata atılan Rıfat, tüm popülaritesini borçlu olduğu gazetecilik mesleğine de cemiyetin yayın organı olan *Hukuk-ı Umumiye* Gazetesi ile başlamıştır. Bir süre sonra cemiyet ve gazetesi ile yollarını ayıran Mevlanzade'nin hayatının ve kariyerinin dönüm noktasını ise, Hasan Fehmi Bey ile birlikte çıkarttıkları *Serbesti* Gazetesi teşkil etmiştir. Yüksek tirajlı *Serbesti* ile birlikte büyük şöhrete ve geniş bir okur kitlesine kavuşan Rıfat, özellikle 31 Mart sürecinin önde gelen aktörlerinden birisi olarak ön plana çıkmıştır. Bu süreçte bir yandan gazetesi vasıtasıyla kitleleri harekete geçirmeye çalışan Mevlanzade, öte yandan da düzenlediği mitingler ile dağınık haldeki muhalif grupları bir araya getirmeye çabalamıştır.

Sürgünlerle dolu çalkantılı yaşantısında sürekli kaybeden tarafta olan Mevlanzade buna rağmen hiçbir zaman denemekten vazgeçmemiş, sürgün olduğu dönemlerde Atina, Paris ve Kahire'de gazeteler çıkartmış ve merkezden uzakta olmasına rağmen "muhalefet mesleğini" icra etmekten geri kalmamıştır.

Mütareke dönemi ile birlikte ulusal kurtuluş hareketine muhalif bir "Jön Kürt" olarak ortaya çıkan Mevlanzade Rıfat Bey, bu süreçte Kürt cemiyetleri içerisinde aktif bir rol alarak İngiltere, Fransa ve Yunanistan devletleri ile temaslarda bulunmuş, 150'lik olarak sürgün edilmesinin ardından ise hem yurt dışında Türkiye Cumhuriyeti

aleyhine faaliyet gösteren kişi ve gruplarla birlikte hareket etmiş hem de Türkiye lehine muhbirlik yapmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mevlanzade Rıfat Bey, Serbesti, Hasan Fehmi Bey, Hukuk-ı Umumiye, II. Meşrutiyet, Jön Türkler, Fedakaran-ı Millet Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Nuriye Ulviye, İnkılab-ı Beşer, Hukuk-ı Beşer, Ahali

ABSTRACT

MEVLANZADE RIFAT BEY'S LIFE STORY AS A JOURNALIST AND A POLITICIAN

MUSTAFA COŞKUN

Mevlanzade Rıfat Bey, who was exiled in 1896, because of his opposite views against Abdulhamid II. Reign. He turned back to Istanbul with high hopes after the proclamation of the constitution but he didn't find what he expected. Then, he joined the opposition front and lived as a chronic opponent to the very end of his life.

Rıfat started his active political life with Fedakaran-ı Millet Cemiyeti, which was the first organized opposite movement against the Committee of Union and Progress. Moreover, his journalism career, what he owes his popularity, started with Hukuk-ı Umumiye, which is FMC's newspaper. Mevlanzade, who separated from FMC and its newspaper after a while, achieved a milestone in his life and journalism career by publishing Serbesti with Hasan Fehmi Bey. Thanks to his paper and being able to appear as a prominent actor in March of 31st process, Mevlanzade gained high popularity and was able to reach a mass audience at that time. While he was trying to provoke people with his paper in these times, he also organized meetings to get together opponent groups.

Mevlanzade had an unsteady life because of his exiles and he was always a part of losing side as a politician. However, he never gave up and keep continuing to publish newspapers while he was in exile in Athens, Cairo, and Paris.

Mevlanzade Rıfat Bey appeared as a "Young Kurd" who was also an opponent against national independence movement at the armistice period, had an active role in Kurdish organizations and contacted with English, French and Greek governments.

After he exiled as a "150'lik", he acted together with persons and organizations who were trying to undermine the young Turkish Republic, and he gave information to Turkey as an informant at the same time.

Keywords: Mevlanzade Rifat Bey, Hukuk-i Umumiye, Serbesti, Hasan Fehmi Bey, Fedakaran-i Millet Cemiyeti, Comittee of Union and Progress, Nuriye Ulviye, Second Constitutional Era, İnkılab-i Beser, Hukuk-i Beser, Ahali

ÖNSÖZ

Mevlanzade Rıfat Bey'in sahibi ve sorumlu müdürü olduğu *Serbesti* Gazetesi'nin başyazarlığını yürüten Hasan Fehmi Bey, gazetede kaleme aldığı yazılar nedeniyle, 6 Nisan 1909 akşamı Galata Köprüsü üzerinde fail-i meçhul bir cinayete kurban gitmiştir. Cinayetin tek görgü tanığı olan ve hadiseden yaralı bir şekilde kurtulan Ertuğrul Şakir Bey'in verdiği ifadeye göre, katil silahını kendisine doğru ateşlerken Mevlanzade'nin ismini zikretmiş, dış görünüş itibariyle Rıfat'a benzeyen Şakir Bey, kurşunların hedefi olmuştur. "Türkiye'nin ilk basın şehidi Hasan Fehmi'nin mesai arkadaşı olan ve suikasttan şans eseri kurtulan Mevlanzade Rıfat Bey kimdir?" sorusundan hareketle, II. Meşrutiyet döneminin önde gelen muhaliflerinden olan Mevlanzade Rıfat'ın hayatı, faaliyetleri ve düşünce yapısı üzerine bir çalışma yapmaya karar verdik.

Mevlanzade Rıfat Bey'in yaşam öyküsünü kronolojik bir şekilde ele almak amacıyla yapılan çalışmada ayrıca, yayın hayatına başladığı 16 Kasım 1908'den, faaliyetlerine ara verdiği 23 Nisan 1909 tarihine kadar İstanbul'da çıkartılan *Serbesti'nin* tüm nüshaları incelenmiş, gazetenin tahlili yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu çalkantılı süreci, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı yaptığı muhalefetle dönemin en popüler gazetelerinden birisi olan Serbesti'nin, dolayısıyla Mevlanzade Rıfat'ın bakış açısıyla aktarılmaya çalışılmıştır. *Serbesti* için takip edilen bu yöntem, Rıfat'ın sorumlu müdürü olduğu süreçte çıkartılan *Hukuk-ı Umumiye*, *Hukuk-ı Beşer ve İnkılab-ı Beşer* gazeteleri için de uygulanmış, zamanın ruhu, Mevlanzade'nin çıkarttığı gazeteler vasıtasıyla yansıtılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda ayrıca, Ortadoğu ve Yemen tarihi üzerine çalışma yapan araştırmacılar için faydalı olabileceğini düşündüğümüz, Mevlanzade Rıfat tarafından 1911 yılında Kahire'de kaleme alınmış olan "Yemen Hakkında Dahiliye Nazırı Talat Bey Efendiye Açık Layiha" adlı risalenin transkripsiyonuna da ekler kısmında yer verilmiştir.

Ders döneminde bana Osmanlı Türkçesini yeniden sevdiren ve vesika okumadan tarihçilik yapılamayacağını bir kez daha hatırlatan, tez aşamasında da

desteğini hiçbir şekilde esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. Fatih Mehmet Sancaktar'a teşekkürü borç bilirim. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi alanındaki bilgi ve tecrübelerinden faydalanmış olmaktan dolayı şanslı hissettiğim İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalının değerli hocaları Prof. Dr. Cezmi Eraslan, Prof. Dr. Halil Bal, Doç. Dr. Ramazan Erhan Güllü, Doç. Dr. Abdurrahman Bozkurt, Dr. Öğretim Üyesi Murat Aydoğdu'ya ve üzerimde büyük emekleri olan Marmara Üniversitesi ve Sakarya Üniversitesi'nin tarih bölümü hocalarına da müteşekkirim.

Tüm hayatım boyunca yanımda olan, hayal ettiğim şeyin peşinde koşmam için beni teşvik eden ve bana maddi manevi her türlü desteği veren babam Muhammet Coşkun ve annem Şeyma Coşkun başta olmak üzere tüm sevgili geniş aileme, yıllardır kahrımı çeken ev arkadaşım Yusuf Demirci'ye, Marmara Üniversitesi öğrencisi iken birlikte bir tarih dergisi çıkartma cesaretini gösterdiğimiz İnkişaf ekibinden Hüseyin Aydın ve Halil Kaya'ya, tez sürecinde her daim yanımda olan değerli sınıf arkadaşım Atilla Ballıkaya'ya ve bu süreçte beni yalnız bırakmayan Av. Göksu Atakan Akkaya ve Av. İrem Boz'a her şey için teşekkürü borç bilirim.

Tez sürecinde vaktimin büyük bir kısmını geçirdiğim ve geniş koleksiyonlarından istifade ettiğim İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına da ayrıca teşekkür ederim.

İSTANBUL, 2019

MUSTAFA COŞKUN

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... İİİ

ABSTRACT V

ÖNSÖZ ..... Vİİ

KISALTMALAR LİSTESİ ..... Xİİ

GİRİŞ 1

1.Metodoloji ve Kaynaklar 2

2. Osmanlı Basınına Genel Bir Bakış 8

2.1. Osmanlı Basınının Doğuşu 8

2.2. Jön Türk Kavramı ve Jön Türk Basını 9

2.2.1 Jön Türk Kavramı 9

2.2.2. Abdülaziz Dönemi 11

2.2.3 II. Abdülhamid Dönemi 13

2.2.4. II. Meşrutiyet Dönemi 17

2.2.5. Mütareke Dönemi 19

BİRİNCİ BÖLÜM

"SİYASİ MAĞDUR"

1.1.Mevlanzade Rıfat'ın Ailesi 21

1.2. Mevlanzade'nin Memuriyet Yılları 22

1.3. İlk Sürgün (1896-1908) 24

1.3.1. Kayseri 24

1.3.2. Yemen 27

1.4. Dersaadete Dönüş 28

1.4.1. Mevlanzade Faaliyete Geçiyor 30

1.4.2. II. Meşrutiyet Döneminin İlk Muhalif Hareketi: Fedakaran-ı Millet Cemiyeti 30

1.4.3. Hukuk-ı Umumiye Gazetesi 36

1.4.4. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti ve Hukuk-ı Umumiye Gazetesi'nde Mevlanzade Rıfat 40

İKİNCİ BÖLÜM
SERBESTİ GAZETESİ

2.1. Serbesti'ye Genel Bir Bakış 46
2.2. Serbesti'nin Yayın Politikası 48
2.2.1. Prens Sabahaddin ve Ahrar Fırkası 50
2.2.2. Bedirhanzadeler 52
2.2.3. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti 54
2.2.4. Kamil Paşa 56
2.2.5. İttihat ve Terakki Cemiyeti 60
2.2.6. Serbesti Haberciliği 63
2.3. Serbesti-i Matbuat Meselesi 65
2.3.1. I. Serbesti-i Matbuat Mitingi 66
2.3.2. Hakk-ı İçtima Tartışmaları 69
2.3.3. II. Serbesti-i Matbuat Mitingi 71
2.4. Hasan Fehmi Bey'in Katli 73
2.4.1. Hasan Fehmi Bey 73
2.4.2. Cinayet 74
2.4.3. Cinayetin Yansımaları 76
2.4.3.1. Mecliste Yaşanan Tartışmalar 77
2.4.3.2. Talebelerin Tepkisi 78
2.4.3.3. Basındaki Yansımalar 80
2.4.5. Cenaze Töreni 83
2.4.6. "Katil Kim?" 84
2.5. 31 Mart Hadisesi 86
2.6. Serbesti Döneminde Mevlanzade Rıfat Bey 91
2.6.1. Mahkemeler 91
2.6.2. 31 Mart Hadisesinde Mevlanzade Rıfat'ın Rolü 93
2.6.3. 31 Mart'ın Mevlanzade Rıfat Tarafından Tahlili 95
2.7. Mevlanzade Rıfat Bey'in Firarı 97

2.7.1. Divan-ı Harb-i Örfi Yargılamaları 97
2.8. Serbesti İdarehanesinin Akıbeti 99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

31 MART HADİSESİNDEN ÖLÜMÜNE KADAR MEVLANZADE RIFAT BEY

3.1. Firar 101
3.2. Paris 102
3.2.1. Paris'te Serbesti 102
3.2.2. Serbesti Takibatı 105
3.2.3. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası ve Yapıcılar Cemiyeti 108
3.3. Mısır 110
3.4. Atina 111
3.5. Yeniden İstanbul'a Dönüş 112
3.6. Nuriye Ulviye ve Kadınlar Dünyası 114
3.7. Mütareke Dönemi 117
3.7.1. Radikal Avam Fırkası 117
3.7.2 İnkılab-ı Beşer Gazetesi 118
3.7.3 Hukuk-ı Beşer Gazetesi 121
3.8. "Kürt İhtilalcisi" 123
3.8.1. Mütareke Döneminde Mevlanzade Rıfat 124
3.8.2. Firari İhtilalci 127
3.9. Muhbirlik Meselesi ve Vefatı 130
3.10. Mevlanzade Rıfat'ın "Tarih Tezleri" 131
3.10.1. Ermeni Meselesi 132
3.10.2. Siyonizm Meselesi 133
3.10.3. Milli Mücadele ve Ankara Hükümeti 135
SONUÇ 137
KAYNAKÇA 144
EKLER 154

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e : Adı geçen eser

A.g.m : Adı geçen makale

BCA : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BEO : Bab-ı Ali Evrak Odası

BOA : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C : Cilt

D : Dosya

DH.EUM.THR : Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi Evrakı

DH.EUM.VRK : Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemi Evrakı

DH.MKT : Dahiliye Mektubi

DH. MUİ : Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdare Evrakı

DH. ŞFR : Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi

DH. SAİD : Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Komisyonu Defterleri

DH. TMIK. M : Dahiliye Tesri-i Muamelat Komisyonu Muamelat

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

FMC : Fedakaran-ı Millet Cemiyeti

Haz : Hazırlayan

HR.SFR.3 : Hariciye Nezareti Londra Sefareti

G : Gömlek

İ. DH : İrade Dahiliye

İ. HUS	: İrade Hususi
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
MF. MKT	: Maarif Nezareti
S	: Sayfa
ŞD	: Şura-yı Devlet Evrakı
Y. PRK. BŞK	: Yıldız Perakende Evrakı
ZB	: Zaptiye Nezareti Evrakı

GİRİŞ

Günümüz siyasi oluşumlarının ilk nüvelerinin ortaya çıktığı bir *"siyasi laboratuvar"*[1] niteliğinde olan II. Meşrutiyet dönemi, Türkiye siyasi tarihi açısından önemli bir kilometre taşı teşkil etmektedir. Etkisi bugüne kadar süren çok sayıda tartışmanın çıkış noktası olan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin fikri temellerinin atıldığı dönem hakkında yapılacak çalışmaların, yakın tarihimize ışık tutmanın yanında Türkiye siyasi kültürünün de daha iyi anlaşılmasına vesile olacağı aşikardır.

Literatürde II. Meşrutiyet dönemi ve devrin önemli karakterleri üzerine çok sayıda çalışma bulunmakla birlikte bu çalışmaların büyük bir kısmı "kazananlar" hakkında yapılmış, devrin "kaybedenleri" olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif grup ve kişiler nispeten arka planda kalmıştır. Türkiye siyasi tarihinin bu kritik ve çalkantılı sürecinin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesinin ancak muhalefetin de sesine kulak verilmesiyle mümkün olabileceğini düşündüğümüz için, çalışmamızda dönemin en sıkı muhaliflerinden birisi olan Mevlanzade Rıfat Bey'in yaşam öyküsünü ele almaya karar verdik.

1869-70 doğumlu bir gazeteci ve politikacı olması hasebiyle, II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Milli Mücadele dönemlerinin önemli hadiselerine yakından tanıklık eden, her üç dönemde de muhalefet saflarında bulunması nedeniyle bu hadiselerden doğrudan etkilenen Mevlanzade Rıfat'ın yaşam öyküsünün, geç Osmanlı erken Cumhuriyet dönemi muhalefetinin önemli bir örneğini teşkil ettiği ve bu yüzden de değerli olduğu kanaatindeyiz.

[1] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876-1938**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.121

1.Metodoloji ve Kaynaklar

Çalışmamızın amacı, yaşadığı dönemin önde gelen muhalif gazeteci ve politikacılarından birisi olan Mevlanzade Rıfat Bey'in yetmiş yıllık yaşamını, basın ve politika alanında göstermiş olduğu faaliyetlerle birlikte, kronolojik bir şekilde ele almaktır. Konuya başlamadan önce, Mevlanzade Rıfat'ın büyük kısmı matbuat aleminde geçmiş olan yaşam öyküsünü ve siyasi pozisyonunu daha anlaşılır kılmak amacıyla, Osmanlı basın tarihi ve Jön Türklük kavramı ile birlikte Jön Türkler hakkında bilgi verilmiştir.

Mevlanzade Rıfat Bey'in hayatının ilk dönemini ele aldığımız çalışmamızın birinci bölümü, Rıfat'ın ailesi ve doğumu ile başlayıp Fedakaran-ı Millet Cemiyeti ve Hukuk-ı Umumiye Gazetesi ile bağlarını kopartması ile sona eren zaman aralığını kapsamaktadır. Yaşamının ilk aşamasını teşkil eden ve büyük kısmı sürgünde geçen bu dönemde Rıfat henüz güçlü bir figür olarak ortaya çıkmamışsa da muhalif bir cemiyette örgütlenerek gazetecilik yapmaya başlamış ve bu yolda gereken ilk adımları atmıştır.

İkinci bölümde ise, artık bağımsız bir şekilde kendi gazetesini çıkartmaya başlayan ve kariyerinin zirvesinde olan Mevlanzade Rıfat'ın *Serbesti'yi* yayımlamaya başladığı tarih olan 16 Kasım 1908'den İstanbul'dan 21 Nisan 1909'daki firarına kadar olan süreç işlenmiş; bu zaman zarfında kesintisiz bir şekilde çıkan Serbesti Gazetesi'nin de incelemesine yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Rıfat'ın 31 Mart hadisesi sonrası kurulan Divan-ı Harp Mahkemesi tarafından ikinci kez sürgün edilmesinden 1930 yılında Halep'te vefatına kadar geçen zaman aralığı ele alınmıştır. Hayatının ülkedeki siyasi konjonktüre bağlı olarak şekillendiği bu dönemde Rıfat'ın çıkarttığı diğer gazeteler ile siyasi faaliyetleri üzerinde durulmuş, bilinen ilk ve tek evliliği ve eşi Nuriye Ulviye'den de bahsedilmiştir. Bölümün sonunda ayrıca, Mevlanzade Rıfat Bey'in Türkiye'deki tarih yazıcılığını etkileyen iddialarına yer verilmiştir.

Ağırlıklı olarak gazetelere dayanan çalışmamızda, Mevlanzade Rıfat Bey'in 8 Ekim 1908 ile 13 Kasım 1908 tarihleri arasında sorumlu müdürlük görevini yürüttüğü sırada yayımlanan *Hukuk-ı Umumiye'nin* 23 ile 68. nüshaları ve *Serbesti* Gazetesi'nin yayın hayatına başladığı tarih olan 16 Kasım 1908 ile faaliyetlerine ara verdiği 23 Nisan 1909 tarihleri arasındaki 158 nüsha taranmış ve büyük ölçüde bu kaynaklardan yararlanılmıştır. Çalışmada ayrıca, Mevlanzade Rıfat'ın çıkarttığı diğer gazeteler olan *Ahali*, *İnkılab-ı Beşer ve Hukuk-ı Beşer'in* de erişebilen nüshaları kullanılmış, Rıfat'ın Atina'da neşrettiği *Faruk* ve *Cihad* gazetelerine erişim sağlanamadığı için yer verilememiştir. Dönem gazeteleri olan *Mizan*, *Osmanlı* ve *Sabah'ın* da nüshalarıyla desteklenen çalışmada, devrin muhalif basın organlarının söylemlerine karşı bir denge unsuru oluşturması amacıyla *Tanin* Gazetesi'nin ilgili nüshalarından da faydalanılmıştır.

Çalışmamızda gazete arşivlerinden sonra en çok kullanılan kaynak, arşiv vesikaları olmuştur. Ekseriyetini Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki materyallerin oluşturduğu arşiv vesikalarının büyük bir kısmını da Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi, Dahiliye Mektubi Kalemi ve Zaptiye Nezareti evrakları teşkil etmektedir. Çalışmamızda ayrıca Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden az sayıda vesikadan da yararlanılmıştır. Ancak arşivde Mevlanzade Rıfat Bey'in doğrudan şahsını ilgilendiren vesikalara oranla *Serbesti* Gazetesi ile alakalı belgelerin çok olması dikkat çekicidir. Bu durumun bir nedeni tasnif edilmemiş belgelerin çokluğu olabileceği gibi, bir diğer nedeni Mevlanzade Rıfat isminin arşiv görevlilerince yanlış transkribe edilmesi olarak gözükmektedir. Zira bazı vesikalarda "Mevlanzade" yerine "Mollazade, Mulanzade, Çolakzade ve Solakzade" gibi ifadelere tesadüf edilmiş olması, yanlış transkripsiyon nedeniyle, tasnif edilmiş olmasına rağmen Mevlanzade Rıfat Bey hakkında arşivde bulunan tüm vesikalara ulaşamadığımızı düşündürmektedir.

Mevlanzade Rıfat Bey'in mütareke döneminde İngiltere, Fransa ve Yunanistan devletleri nezdinde yaptığı son derece önemli görüşmeler, Fransa'daki *Centre des Archives Diplomatiques de Nantes* kaynaklarına erişme şansımız olmadığı için, Murat Issı'nın daha önce hiç kullanılmamış vesikalardan yararlanarak kaleme almış olduğu

"Mevlanzade Rıfat Bey ve Kürdistan"[2] adlı makalesinden aktarılmıştır. Issı'nın kullandığı vesikalara erişme ihtimalimiz bulunmadığı için bu vesikalar kritik edilememiş, ancak Issı'nın verdiği orijinal bilgilerin dönemle alakalı diğer kaynaklarla çelişmediği görülmüştür.

Mevlanzade Rıfat'ın Yüzellilik olarak sürgün edilmesinden sonraki süreç hakkında önemli belgeleri içeren bir başka arşiv ise, ne yazık ki yararlanamadığımız Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi(EGM) olarak gözükmektedir. EGM arşivinde çalışma imkanı bulamadığımız için Mevlanzade'nin Türkiye lehine muhbirlik yaptığı yönündeki bilgileri, EGM arşiv kaynakları kullanılarak hazırlanmış iki tez çalışmasından aktarmak mecburiyetinde kaldık. Sedat Bingöl ve Şaduman Halıcı tarafından Yüzellilikler üzerine yapılan her iki çalışmada da Mevlanzade Rıfat hakkında verilen bilgilerin tamamen örtüştüğü anlaşılmıştır.[3]

Çalışmamızda en sık kullanılan materyallerden birisi de hatıralardır. Özellikle Mevlanzade Rıfat Bey'in 1913 yılında kaleme aldığı ve 1908-1912 yıllarını kapsayan hatıratı, bu türde en çok yararlanılan eser olmuştur. Çalışmada, hatıratın Mithat Kutlar tarafından yayına hazırlanan "Sürgün Hatıralarım" adlı versiyonu genellikle kullanılmış, ancak yanlış sadeleştirme yahut sadeleştirme yüzünden anlam kaybına uğrayan kısımlarda hatıratın orijinal versiyonu olan "Hakk-ı Vatan Yahut Tarik-i Mücahedede Hakikat Ketmedilemez" tercih edilmiştir. Öte yandan Rıfat'ın yaşam öyküsünün büyük bir kısmını aydınlatan hatıratına temkinle yaklaşılmış, hatırattan edinilen bilgiler mümkün mertebe arşiv vesikaları, gazete haberleri ve diğer hatıratlarla mukayese edilerek kullanılmıştır.

Hatıralar konusunda değinilmesinin elzem olduğunu düşündüğümüz bir başka önemli husus, Mevlanzade'nin yakın ilişki kurduğu kişiler de dahil olmak üzere dönemin önemli hatırat kitaplarına bakıldığında, hatırat yazarlarının Mevlanzade Rıfat ismini kullanmaktan imtina ettiği görülmektedir. Bahsinin geçtiği hatırat kitaplarında

[2] Murat Issı, "Mevlanzade Rıfat Bey ve Kürdistan", **Kürt Tarihi Dergisi**, yıl:1 sayı:8 Ağustos-Eylül 2013, s.56-61

[3] Sedat Bingöl, **Yüzellilikler Meselesi**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994, s.171-173; Şaduman Halıcı, **Yüzellilikler**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 1998, s.210-214

Mevlanzade isminin başına genellikle hakaretamiz sıfatlar eklenmiş, siyaseten muarızı olduğu kişilerin yanında, Şerif Paşa gibi bir dönem birlikte hareket ettiği kişilerin hatıralarında da Rıfat hakkında olumlu tek bir sözcüğe rastlanmamıştır.

Çalışmamızda en çok yararlandığımız telif eserlerin başında, Ali Birinci'nin kaleme aldığı "Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhulden Birkaç Zat" isimli kitabın ikinci cildi gelmektedir. Mevlanzade Rıfat'ın tercüme-i hâlinin derli toplu bir şekilde verildiği ve Rıfat hakkında son derece yerinde tespitlerin yapıldığı eserde, muhtemelen çalışmanın yapıldığı dönemde arşivde daha az vesikaya erişilebilmesi nedeniyle, eksik bilgiler bulunmaktadır. Mevlanzade Rıfat'ın Sinop Hapishanesi Müdürlüğü'nden ve Kayseri'ye sürgün edilmesinden bahsedilmeyen tercüme-i halde, Rıfat'ın Kastamonu'da iken katipliğini yaptığı Halil Halit Bey'in de Rusya'ya kaçma ihtimali bulunduğu için sürgün edildiği ifade edilmiştir. Ancak Sicill-i Ahval Defterleri incelendiğinde Halit Bey'in Rusya'ya değil Avrupa'ya kaçma ihtimali bulunduğu, Rusya ile olan ilişkisinin ise, Rusya tarafından kendisine birinci rütbeden Aziz Stanislas nişanının verilmesinden ibaret olduğu görülmektedir.[4]

Mevlanzade Rıfat Bey hakkında yapılmış olan bir başka önemli çalışma ise, Murat Issı tarafından kaleme alınmış ve Toplumsal Tarih Dergisi'nde yayımlanmış olan "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını Mevlanzade Rıfat Bey"[5] isimli makaledir. Mevlanzade Rıfat'ın yaşamının en az bilinen dönemi olan tahsili ve memuriyet yılları hakkında daha önce kimse tarafından dile getirilmemiş yeni iddiaların bulunduğu makaleye tarafımızca temkinle yaklaşılmış, bu iddialara çalışmamızda yer verilmemiştir.

Bu iddialara bakıldığında öncelikle, Mevlanzade Rıfat'ın Mekteb-i Hukuk-ı Şahane mezunu olduğunun BOA. DHMKT. 2856/122 vesikaya dayandırılarak söylendiği görülmektedir. Ancak, muhtemelen arşivde yapılan yenileme çalışmaları sebebiyle bu arşiv vesikasına ulaşamadığımız ve yaptığımız taramalar neticesinde de

[4] Ali Birinci, **Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhulden Birkaç Zat (2.Cilt)**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2001, s.381; Halil Halid Bey hakkında Sicill-i Ahval Defteri kaydı. **BOA,** SAİDd, D:02, G:495

[5] Murat Issı, "Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını Mevlanzade Rıfat Bey", **Toplumsal Tarih Dergisi**, İstanbul, 2010, s.2-10

bu iddiayı destekleyecek herhangi bir bilgiye tesadüf etmediğimiz için bu veriyi çalışmamızda kullanmamayı tercih ettik. Daha önce Bingazi müstantikliği görevinden istifa etmiş olan Mevlanzade Rıfat'ın 1904 yılında Kayseri Müstantikliğine başvuru[6] yapmasından yola çıkarak, sorgu hakimliği anlamına gelen müstantiklik görevini o dönem kimlerin icra edebileceği ve müstantiklik için hukuk mezunu olma şartının aranıp aranmadığı sorularına yanıt bularak bu iddiayı desteklemeye çalışsak da sorularımıza kesin bir yanıt bulamadık. Zira bu konudaki en yakın tarihli düzenlemenin *"Hükkam vesair memuruni adliyenin usulü intihab ve tayinlerine dair kanun"* ismiyle 21 Şubat 1888 tarihinde yapıldığı ve bu kanunun 19.maddesinde de *"Taşra bidayet ceza mehakimine tayini lazım gelen müstantikliğe mektebi hukuktan neşet edenlerden rağbet eden olmadığı halde buraca veyahut mahallerince münasibleri işbu kanuna tevfikan bilimtihan intihab olunarak Adliye nezaretinden tayin kılınır."* ifadesinin bulunduğu görülmüştür.[7]

Issı'nın makalesinde temkinle yaklaştığımız bir başka mesele, Mevlanzade'nin hukuk mektebinden mezun olduktan sonra sırasıyla Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi'nde görev yaptığı ve bu memuriyeti sırasında gösterdiği başarı sayesinde de taltif edilerek Beyoğlu Mutasarrıflığı Tahrirat Kalemi'ne tayin olunduğu, ardından da Sinop Cezaevi Müdüriyeti görevine getirildiği yönündeki iddialardır. BOA DH.MKT 2078-14, BOA DH.MKT 759-14 ve 2856-122 vesikalarına dayandırılarak ortaya atılan bu iddiaların, vesikalar incelendiğinde hatalı olabileceği gözükmektedir. Zira bahsi geçen vesikalarda zikredilen isimlerin arasında "Rıfat" ismi geçmekle birlikte "Mevlanzade Rıfat" ibaresine tesadüf edilememiş, başka belgelerle de desteklenemeyen bu bilgiler, bizce şüpheli bir hale gelmiştir. Ayrıca yazarın kronolojik olarak verdiği sıraya göre, Mevlanzade önce Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi ve Beyoğlu Mutasarrıflığı görevlerinde bulunmalı, daha sonra Sinop'ta görev yapmaya başlamalıdır. Ancak vesikalar incelendiğinde, Rıfat'ın Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi'nde görev yaptığına dair belgenin 22 Aralık 1896, Sinop Cezaevi'nde görev yapmaya başladıktan bir süre sonra hakkında yazılan şikayet telgrafının ise 9 Eylül 1895 tarihli olduğu görülmektedir. Bu

[6] Mevlanzade Rıfat tarafından Ankara Vilayetine gönderilen telgraf, **BOA**, DH. MKT, D:915, G:23, Lef:1, 4 Teşrinievvel 1320(17 Ekim 1904)
[7] **Düstur,** 1. Tertip, 5. Cilt, Başvekalet Matbaası, 1937, Ankara, s.1061

da Issı'nın Mevlanzade'nin memuriyet yılları hakkında verdiği bilgilerin, kendisinin yapmış olduğu kronolojik sıralamayla çeliştiğini göstermektedir.

Issı'nın çalışmasında değinmek istediğimiz son husus ise, Mevlanzade Rıfat'ın ilk sürgün durağının Çorum olduğu yönündeki iddiadır. BOA DH. MKT 492-95 vesikaya dayandırılmış olan bu iddia hakkında, bahsi geçen vesika incelendiğinde kesin bir yargıya varılamayacağı anlaşılmaktadır. Zira vesikada yalnızca, *"Kayseri ve Çorum'da ikamete memur Reşid Bey ve Rıfat Efendi"* denilmekte ve bahsi geçen Rıfat'ın Mevlanzade olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca yayımladığı makale ve eserlerinde II. Meşrutiyet öncesi sürgün yıllarından sıklıkla bahseden Mevlanzade'nin, Çorum sürgünü hakkında herhangi bir şey söylediğine de tesadüf edilmemiştir.

Son olarak burada değinmek mecburiyetinde hissettiğimiz bir başka çalışma ise, tez konusunu belirlememizden kısa bir süre sonra "Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını: Mevlanzade Rıfat" ismiyle yayımlanan yüksek lisans tezidir. İtiraf etmeliyiz ki, Mevlanzade Rıfat Bey hakkında bir akademik çalışmanın yapıldığını gördüğümüzde, zaten kıt kaynakların bulunduğu konumuzu değiştirmeyi düşündük. Fakat Ali Birinci'nin tercüme-i hâli ile Murat Issı'nın makalesinin genişletilmiş halinden başka bir şey olmayan bu çalışmada, kaynak azlığından şikayet edilmesine rağmen mevcut kaynakların bile kullanılmadığı görülmektedir. Yalnızca iki arşiv vesikası ve birkaç gazete nüshasından faydalanılan, telif eserlerin kullanımı konusunda da eksiklikleri bulunan bu çalışma, ne iddia edildiği gibi *"literatürdeki boşluğu bir nebze"* giderebilmiş ne de *"konuyu araştıracak olanlara bir yol açmak"* amacına ulaşabilmiştir.[8]

[8] Ufuk Okay, **Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını: Mevlanzade** Rıfat, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2016

2. Osmanlı Basınına Genel Bir Bakış

2.1. Osmanlı Basınının Doğuşu

İlk örneklerine 17. yüzyılın başlarında tesadüf edilen gazeteler kısa süre içerisinde Avrupa'dan başlayarak yaygınlaşmış ve 19.yüzyıla gelindiğinde devlet idaresinin üç temel ögesi olan yasama, yürütme ve yargı ile birlikte, dördüncü bir kuvvet olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ilk gazete Fransızlar tarafından 1795 yılında *Bulletin des Nouvelle* adıyla çıkartılmış,[9] İlk Türkçe gazete ise, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından, *Vakayi-i Mısriye* ismiyle, Türkçe ve Arapça dillerinde olmak üzere 1828 yılında yayınlanmıştır. *Vakayi-i Mısriye* ve aynı dönemde İzmir'de faaliyet gösteren Fransızca gazetelerin de etkisiyle Sultan II. Mahmud'un öncülüğünde, Osmanlı'daki ilk Türkçe ve ilk resmî gazete olma özelliklerini taşıyan *Takvim-i Vakayi*, 11 Kasım 1831'de yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin bir başka özelliği, Osmanlı'daki azınlık dilleriyle yayın yapması ve aynı zamanda Fransızca *"Le Moniteur Ottoman"* ismiyle de yayınlanmasıdır. Halkı bilgilendirmek ve kamuoyu oluşturmak amacıyla çıkartılan gazetede aynı zamanda sade dil bir kullanılmasına da özen gösterilmiştir.[10]

Osmanlı basın hayatında faaliyet gösteren bir sonraki Türkçe süreli yayın, kapitülasyonlardan aldığı güçle gazete çıkartma imtiyazı elde eden İngiliz William Churchill tarafından 1836 yılında yayınlanmaya başlayan *Ceride-i Havadis* adlı gazete olmuştur.[11] Türk basın hayatının bir sonraki önemli kilometre taşı ise Şinasi ve Agah Efendi tarafından 1860 yılında çıkartılmaya başlanan ve ilk özel gazete olma özelliğini taşıyan *Tercüman-ı Ahvâl'*dir. *Tercüman-ı Ahvâl'in* yayın hayatına başlaması, yirmi dört yıldır rakipsiz bir şekilde faaliyet gösteren *Ceride-i Havadis*'in okur kaybı

[9] Hıfzı Topuz, **"100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi"**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996, s.19
[10] Topuz, **a.g.e**, s.7-8
[11] Nurşen Mazıcı, "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1930 Matbuat Kanunu", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** C.5, Sayı:18, 1996, s.131-154

yaşamasına sebep olmuş, bunun üzerine Churchill'in *Ruzname-i Ceride-i Havadis* adıyla yeni bir gazete neşretmesi, bu iki gazete arasında rekabet başlatmıştır.

Tanzimat Devri'nin, ülke içinde yayınlanan bir diğer önemli gazetesi ise 1862 yılında Şinasi tarafından çıkartılan *Tasvir-i Efkâr* olarak gözükmektedir. *Tercüman-ı Ahval'i "opinyoncu"* olarak niteleyen İskit, *Tasvir-i Efkâr*'ın *"opinyonculukta"* daha ileri giderek selefini geride bıraktığı yorumunu yapmıştır.[12] Nitekim Şinasi'nin gazetesi, Osmanlı Basınında ilk defa olarak hürriyetperver fikirlerden bahsetmeye ve hükümet politikalarını eleştirmeye başlamıştır.

2.2. Jön Türk Kavramı ve Jön Türk Basını

2.2.1 Jön Türk Kavramı

19. asır Avrupa'sında monarşist yönetimlere karşı muhalefet eden grupları tanımlamak için kullanılan Jön (les jeunes) ifadesi, Osmanlı İmparatorluğu'nda ise anayasal düzeni ve meşruti monarşiyi savunan, "hasta adamı" iyileştirme iddiasında olan muhalif aydın-bürokratları nitelemektedir. Mardin'e göre Jön Türklerin gerçek talepleri hürriyet değil, özellikle Tanzimat ve Islahat Ferman'larından sonra, gayrimüslimlerin geniş haklara sahip olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalanmaktan kurtarmaktır. İmparatorluktan yaşanacak olası kopmaları engellemek için hürriyet ve adalet talebinde bulunan Jön Türklerin, bu hedefleri dışında mütecanis bir ideoloji ve eylem planlarının olmadığı, her ne kadar 1890 kuşağının 1860 kuşağını taklit etme çabaları olsa da iki kuşak arasında devamlı bir hareketten söz edilemeyeceği de anlaşılmaktadır.[13]

"Jön Türkler" tabiri ilk kez 1828'de Charles MacFarlane tarafından kullanılmış, ardından 1855 yılında Abdolonyme Ubicini tarafından II. Mahmud döneminin reformist devlet adamlarını ve Sultan Abdülmecid devrinin Batılılaşma

[12] Server İskit, **"Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları"**, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1943 s.14
[13] Şerif Mardin, **"Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908"**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.305

taraftarı Tanzimat erkânını tanımlamak için, *"Jeune Turquie de Mahmoud"* ve *"Jeune Turquie d'Abdul Medjid"* tabirleri kullanılmıştır. [14]

1860'lı yıllara bakıldığında ise "Jön Türk" kavramının, Sultan Abdülaziz ve özellikle Fuad Paşa'nın ölümünden sonra ipleri tek başına ele alan Âli Paşa'ya muhalefet etmek amacıyla, Mustafa Fazıl Paşa'nın koruyuculuğu ve maddi desteğiyle Avrupa'da örgütlenen "Yeni Osmanlılar" için kullanıldığı görülmektedir. Bahsi geçen kavram bu dönemde Avrupa basını tarafından, Avrupa'nın diğer ülkelerindeki "gençlik" hareketlerine gönderme yapmak amacıyla kullanılmış; cemiyetin hâmisi Mustafa Fazıl Paşa'nın Brüksel'de yayınlanan *Le Nord* Gazetesi'nde 7 Şubat 1867'de neşredilen bir yazısında da *"Büyük Jeune Turc partisinin kurulduğu"*[15] ifadesi geçmiştir.

1889 yılına gelindiğinde, sonraları adı İttihat ve Terakki Cemiyeti olacak İttihad-ı Osmâni Cemiyeti'nin tıbbiyeli öğrenciler tarafından kurulmasıyla birlikte Jön Türklük, *"bilhassa İstanbul'daki okullarda yüksek öğrenim gören talebelerin muhalefet hareketi haline gelmiş, 1894'te bürokrat, subay ve ulemâ katılımıyla geniş bir yelpazeye yayılmış ve bilhassa 1895 sonrasında ivme kazanmıştır."*[16]

II. Abdülhamid ve rejime muhalif, Kânun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesi fikrini savunan münferit kişileri ifade eden kavramın artık belli bir grubu ifade etmeye başlaması Sultanı hayli rahatsız etmiş olmalı ki, 1901 tarihli bir irade ile resmi kayıtlarda artık "Jön Türk" yerine *"erbâb-ı fesad"*, Fransızca yazışmalarda ise *"agitateur"* tabirleri kullanılmaya başlanmıştır.[17]

Jön Türklerin 4-9 Şubat 1902 tarihlerinde Paris'te yaptığı büyük kongre, Abdülhamid idaresini ortadan kaldırmak ve anayasayı yeniden yürürlüğe koymak amacıyla hareket eden muhaliflerin, bu hedefe ulaşmak için izlenecek yöntem konusunda, temelde birbirlerinden farklı görüşlere sahip olduklarını göstermiştir.

---

[14] M. Şükrü Hanioğlu, "Jön Türkler", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi(TDVİA)**, C.23, s.585
[15] Niyazi Berkes, **"Türkiye'de Çağdaşlaşma"**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s.279
[16] Hanioğlu, "Jön Türkler"
[17] Hanioğlu, **a.g.m**.

Prens Sabahaddin'in önderliğindeki grubun, sultanı devirmek için yapılacak ihtilalde yabancı devletlerin desteğinin alınması talebine Ahmed Rıza'nın önderliğindeki grup tarafından şiddetle karşı çıkılmış ve kongre neticesinde Jön Türkler iki ayrı gruba ayrılmıştır. İki zümre arasındaki bir başka önemli fikir ayrılığı ise, ülkenin idare şeklinin merkezî mi yoksa adem-i merkezî mi olacağı üzerine yaşanmştır.

Müdahale karşıtı grup, kongreden sonra Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti çatısı altında toplanarak Jön Türklerin en güçlü örgütü haline gelirken, müdahaleci ve adem-i merkeziyetçi grup Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ismi altında faaliyetlerine devam etmiştir. 1908 ihtilalinden hemen önce Ahmed Rıza ve Prens Sabahaddin'in geçici olarak yaptığı anlaşma ile tüm Jön Türk fraksiyonları yine aynı hedef için birleşmişse de ihtilalin öncüsü İttihat ve Terakki Cemiyeti, özellikle de Selanik ekibi olmuş, Prensin grubu ihtilale müdahil olamamıştır.[18] Nitekim 1908 sonrası yabancı basın, Osmanlı'daki yeni rejim için "Jön Türk rejimi", İttihat ve Terakki Cemiyeti için "Jön Türk partisi", devri de "Jön Türk devri" olarak nitelemiş,[19] Jön Türklük ile İttihatçılık kavramları bundan sonra birlikte anılmaya başlanmıştır.

2.2.2. Abdülaziz Dönemi

Osmanlı tebaasına eşitlik ve hürriyet getirmek iddiasıyla ilan edilen Tanzimat Fermanı'nı takip eden süreçte imparatorluk tarafından verilen tavizler Osmanlı Millet Sistemi'nde çatlaklar oluşturmaya başlamış ve art arda ilan edilen millet nizamnameleri ile birlikte faaliyet göstermeye başlayan millet meclislerinde güç, ayrılıkçı eğilimler gösteren grupların eline geçmiştir. Hıristiyan tebaanın bağımsızlık, Müslümanların da hürriyet talebiyle kıpırdanmaya başlaması Tanzimat ricâlini zor durumda bırakmış, bu süreçte devlet, *"Batı medeniyetine yönelmek ve modernleşmek ile imparatorluğun siyasi bütünlüğünü korumanın uzlaştırmaz buhranı içerisinde"*[20] kalmıştır. Tanzimat devlet adamlarının içinde bulunduğu bu ikilem, verilen hürriyet

[18] Kemal H. Karpat, **"Türk Demokrasi Tarihi"**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s.101
[19] Hanioğlu, "Jön Türkler"
[20] Hilmi Ziya Ülken, **"Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi"**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.58

vaatlerine rağmen baskının artmasına neden olmuş, durumdan rahatsız olan yeni kuşak, müstebit olarak niteledikleri idareye karşı muhalefete geçmiştir.

Hükümetin artan baskısı basın hayatına da sirayet etmiş, Belgrad Kalesi ile alakalı bir yazı nedeniyle Ali Suavi'nin idaresindeki *Muhbir* kapatılarak kendisi Kastamonu'ya sürülmüş, *Tasvir-i Efkâr* da kapatılarak Namık Kemal ve Ziya Bey, memuriyetle İstanbul'dan uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. Baskıdan bunalan Yeni Osmanlılar, Mustafa Fazıl Paşa'nın çağrısıyla Avrupa'ya firar etmiştir.[21]

Örgütlü bir şekilde Sultan Abdülaziz'e muhalefet etmek amacıyla faaliyet göstermeye başlayan ilk Jön Türk hareketi olarak teşekkül eden Genç Türkiye Cemiyeti, Mustafa Fazıl Paşa'nın öncülüğünde, Ziya Bey, Namık Kemal, Agah Efendi ve birkaç muhalifin de katılımıyla 30 Ağustos 1867 tarihinde Almanya'da faaliyet göstermeye başlamıştır.[22] Bu şekilde ortaya çıkan ilk kuşak Jön Türklerinin gayesi, baskıcı olarak gördükleri Abdülaziz idaresini ortadan kaldırmak ve *"Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir 'meclis-i meşveret' kurulmasını sağlayarak siyasi iktidarın paylaşılmasını kurumlaştırmak, bir kuvvetler ayrımı sağlamaktı".*[23]

Avrupa'ya firar eden ve örgütlenen Yeni Osmanlılar namına neşredilen ilk gazete, Londra'da Ali Suavi tarafından çıkartılan *Muhbir (1867)* olmuştur. Ancak kısa bir süre sonra, Ali Suavi ile refiklerinin arası açılmış, bunun üzerine Yeni Osmanlıların sözcülüğünü, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın müşterek çabalarıyla 1868'de Londra'da yayın hayatına başlayan *Hürriyet* üstlenmiştir. Yeni Osmanlıların sözcüsü olarak çıkan bu iki gazete dışında bu dönemde ayrıca, Ali Suavi tarafından Paris'te *Ulûm* adında bir dergi, Hüseyin Vasfi Paşa tarafından da Cenevre'de *İnkılâp* adında bir gazete yayınlanmıştır.

Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz ile anlaşma yaparak arasını düzeltmesi, Avrupa'da Fazıl Paşa'nın desteğiyle basın yoluyla muhalefet eden Yeni Osmanlıların maddi destek ve himayeden yoksun kalmasına neden olmuş, gazete

[21] Topuz, **a.g.e,** s.24
[22] Kemal Beydilli, "Yeni Osmanlılar Cemiyeti", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.43, s.430
[23] Mardin**, a.g.e**, s.33

yayınını durdurmak mecburiyetinde kalan muhalifler sırayla yurda dönmeye başlamıştır. Âli Paşa'nın vefatıyla 1871 yılında sadarete gelen Mahmud Nedim Paşa'nın ilan ettiği genel afla birlikte Avrupa'daki muhaliflerin hepsi geri dönmüş ve ilk sadaretinden bu yana liderleri olarak gördükleri Midhat Paşa'nın etrafında toplanmaya başlamışlardır.[24]

Avrupa'daki muhalefetin tamamen yurda döndüğü, Mahmud Nedim ve Midhat Paşa'nın sadarette bulunduğu yıllarda Osmanlı basın hayatı yeniden canlanmaya başlamıştır. Bu dönemde gazete sayılarında gözle görülür bir artış olmuş, *Terakki, Basiret, İbret, Hadika, Hakayikulvakayi, Devir* ve *Bedir* gibi güçlü denilebilecek fikir gazetelerinin yanı sıra *Diyojen, Çıngıraklı Tatar* ve *Hayal* gibi önemli mizah gazeteleri de yayınlanmaya başlanmıştır.

Bu dönem Osmanlı basın hayatında yaşanan canlılık, imparatorluk sınırlarında çıkan gazete sayısında artışa neden olmuşsa da adedi 12'yi bulan gazeteler defalarca tatil edilmiş yahut kapatılmıştır. 1876 yılına gelindiğinde ise gazetelere sansür uygulanmış, Ziya Paşa, Ebuzziya Tevfik, Ali Suavi ve Ahmet Mithat Efendi muhalif yazıları nedeniyle sürgüne gönderilmişlerdir.[25]

Fikrî ve politik yazılardan ziyade edebi meselelerin daha ağırlıklı olarak gazete sütunlarında yer bulduğu Türk basın tarihinin bu dönemi için İskit, *"yaratıcı değil taklitçi"* ifadesini kullanmış ve "*pek ciddi olmayan bu hareketin"* öneminin daha sonraki basın faaliyetlerine başlangıç teşkil etmesinden ileri geldiğini söylemiştir.[26]

2.2.3 II. Abdülhamid Dönemi

Sultan Abdülaziz'in ardından 30 Mayıs 1876'da tahta oturan V. Murad'ın kısa süren saltanatında, dönemin basın ve fikir hayatını ilgilendiren en önemli icraatı, sürgüne gönderilen gazetecileri affederek yurda dönmelerini sağlamak olmuştur. II. Abdülhamid'in cülusu ile Meşrutiyetin ilanından sonra bu gazetecilerden Namık

[24] Beydilli, "Yeni Osmanlılar"
[25] Mazıcı, **a.g.m** s.134
[26] Server İskit, **"Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları"**, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1943 s.56-57

Kemal Danıştay'a ve ayrıca Tercüme Kurulu'na, Ali Suavi, Ebuzziya Tevfik ve Ziya Paşa ile birlikte tayin edilmiş, Ziya Paşa ayrıca 1876 anayasa komisyonunda da görevlendirilmiştir. [27] Hürriyet mücadelesi veren bu önemli mütefekkirlerin Midhat Paşa ile birlikte devletin önemli kademelerinde görevlendirilmesi, fikir ve basın hürriyeti bakımından daha özgür bir döneme girildiğini göstermektedir.

Nitekim 23 Aralık 1876'da ilan edilen Kânun-ı Esasi'ye eklenen *"Matbuat kanun dairesinde serbesttir. (12. Madde)"* maddesi ile yıllardır baskı altında bulunan Osmanlı Basını rahat bir nefes almış, basın hürriyeti ile hürriyet kavramlarını birbirlerinin mütemmim cüzü olarak gören Birinci Mebusan Meclisi, hükümetin basını tahdît eden önerilerinin bir kısmını değiştirebilmiş ve mücadelesini verdikleri hürriyeti, basın alanına taşımayı başarmıştır.[28]

Ancak imparatorlukta esen hürriyet rüzgarları kısa sürede dinmiş, Sultan II. Abdülhamid, Rusların Yeşilköy civarına kadar geldiği 93 Harbi'nde alınan ağır mağlubiyetin ardından 13 Şubat 1878'de meclisi dağıtarak imparatorluğun dizginlerini tek başına eline almış ve merkezi otoritenin eskiye nazaran daha da güçlendiği bu dönemde, Osmanlı basını da bu durumdan payına düşeni almıştır.

Sansürün sıkı bir şekilde uygulandığı bu dönemde, gazete yahut dergiler Matbuat Müdürlüğünün kontrolü ve onayı alınmadan yayınlanamaz, kullanılması yasak olan, *"vatan, hürriyet, meşrutiyet, grev, suikast, ihtilal, anarşi, kıtal, sosyalizm, Makedonya, Girit, Yıldız, Murat vs."* gibi kelimelere denk gelindiği takdirde gereken işlem yapılırdı. Bununla sınırlı kalmayan sansürcülük, başta Ziya Paşa, Namık Kemal ve Abdülhak Hamit'in kitapları olmak üzere, Shakespeare, Voltaire, Hugo ve Zola gibi yabancı yazarların kitaplarının da basım ve dağıtımını yasaklamıştır. [29]

Matbuat üzerindeki kontrol ve baskının artması, tıpkı Abdülaziz döneminde olduğu gibi, rejime muhalif Jön Türklerin yurt dışına çıkmasına, basın aracılığıyla sürdürdükleri muhalefetlerine de orada devam etmelerine sebep olmuştur. Böylece

---

[27] Mazıcı, **a.g.m** s.134
[28] Enver Ziya Karal, **"Osmanlı Tarihi VIII. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara,2007, s.410
[29] Karal, **a.g.e** s.413-414

1878 yılında Paris'te yayımlanmaya başlayan *Hayal*'i 1880'de Cenevre'de çıkartılan *İstikbal* takip etmiş, imparatorluk sınırlarında nefes alamayan muhalif basın, özellikle İttihat ve Terakki'nin kurulmasının ardından ivme kazanarak, başta Avrupa'nın önemli merkezleri ve Mısır olmak üzere toplam 13 farklı ülkede faaliyet göstermeye başlamıştır.[30]

1889 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane talebelerinin bir araya gelmesiyle tarih sahnesine ilk adımlarını atan ve daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti adıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine damgasına vuran, birbirlerinden farklı çok sayıda hizbi bir arada bulundurmasına rağmen Sultan Hamid rejimini ortadan kaldırmak gayesiyle hareket eden cemiyetin kurularak yayılmaya başlaması, Osmanlı basın hayatını derinden etkilemiş, yurt dışındaki muhalefet faaliyetleri de hız kazanmıştır.

Yurt dışında palazlanan muhalif Osmanlı neşriyatı, yayınların yurda girmesi yasak olmasına rağmen, genellikle, kontrol edilmesi mümkün olmayan yabancı postalar vasıtasıyla alıcılarına ulaşmış, özellikle İstanbul'daki aydın kesim üzerinde önemli etki yaratarak rejimin değişmesine giden süreçte büyük rol oynamıştır.[31]

Yasak ve sansürün hem yerli hem de yabancı basın mensupları tarafından kıyasıya eleştirilmesini gazete patronlarına tahsisat bağlayarak azaltmaya çalışan ve bu konuda büyük ölçüde başarılı olan Sultan Hamid, İttihat ve Terakki basının muhalefetini bertaraf etmek için başka bir yola başvurmuştur. 1897 yılında Avrupa'ya gönderilen Mahmud Celaleddin Paşa'dan cemiyet ile anlaşması istenmiş, muhalif basının durdurulması karşılığında cemiyetin önde gelen üyelerine önemli memuriyetler vaat edilmiş, aksi takdirde Osmanlı vatandaşlığından çıkartılacakları bildirilmiştir. Mizancı Murad, İshak Sükuti, Abdullah Cevdet ve Tunalı Hilmi gibi cemiyetin önde gelen üyeleri başta olmak üzere çok sayıda muhalif bu teklifi kabul etmiş, Ahmed Rıza, Doktor Nazım ve Hoca Kadri gibi isimler ise muhalefetlerine devam etmişlerdir. Sultan bu sayede büyük ivme kazanmış olan muhalefetin hızını

[30] Topuz, **a.g.e** s.26
[31] Topuz, **a.g.e** s27

keserek rejimin ömrünü uzatmışsa da muhalefeti tam anlamıyla bitirememiş, cemiyet, sonunda amacına ulaşmıştır.[32]

Bu dönemin önemli gazetelerine bakıldığında ise, ilk sırada kuşkusuz, Ahmed Rıza'nın 1895 yılında Paris'te yayımlamaya başladığı *Meşveret* gelmektedir. Meşveret'ten başka ayrıca, Tunalı Hilmi tarafından çıkartılan *Ezan*, Murad Bey'in *Mizan*'ı, İshak Sükuti ile Abdullah Cevdet'in birlikte yayımladıkları *Osmanlı* ve Prens Sabahattin'in *Terakki* gazeteleri, bu dönemin önemli yayın organları olarak faaliyet göstermiştir.

1877-1878 Rus Savaşı'nın ardından zor günler geçiren imparatorlukta, meclisin de ilgasından sonra çatlak ses istemeyen Sultan, basına getirilen kısıtlamaların nedenini, çocukları gibi gördüğü tebaasını, basın aracılığıyla yayılan *zararlı fikirlerden* korumak[33] olarak göstermiş, gazete ve dergilerin sıklıkla kapatılmasını beraberinde getiren bu anlayış, özellikle fikir gazeteciliğinin gelişmesini engellemiştir. Ancak öte taraftan, basına getiren sınırlamalar, özellikle 93 Harbi'nin ardından imparatorluk sınırlarında artış gösteren ayrılıkçı hareketlerin yayın organlarının faaliyetlerini frenlemiştir. Koloğlu'na göre II. Abdülhamid bu konuda başarılı olmuş ve bu dönemin basın rejimi, imparatorluğun ömrünün uzamasının önemli faktörleri arasında zikredilmiştir.[34]

Berkes'e göre, II. Abdülhamid döneminde matbuat sıkı bir şekilde kontrol edilmesine rağmen Osmanlı Basını Tanzimat dönemine göre daha fazla gelişmiş, gazete tirajları artmış, özellikle kadınların arasında okur- yazar oranının da yükselmesiyle okur kitlesi büyük ölçüde artmıştır. Sansür uygulaması yüzünden politik yazılara çok sık rastlanmayan bu dönemde, özellikle genel kültür konuları okurların dikkatini çekmiş, basın dili daha da sadeleşerek günlük konuşma diline yaklaşmıştır. [35]

---

[32] Karal, **a.g.e**, s.518
[33] Karal, **a.g.e**, s.411
[34] Orhan Koloğlu, **"1908 Basın Patlaması"**, BASHAŞ, İstanbul, 2005, s.10
[35] Berkes, **a.g.e**, s.368

2.2.4. II. Meşrutiyet Dönemi

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tazyikine daha fazla dayanamayan Sultan II. Abdülhamid'in 24 Temmuz 1908 tarihinde meşrutiyeti ikinci kez ilan etmesi tüm yurtta büyük bir memnuniyetle karşılanmış, *hürriyet, uhuvvet ve müsavat* sloganları yüksek sesle ve coşkuyla atılmaya başlanmıştır. Sultanın otuz yıllık mutlak idaresinin bu şekilde sona bulması imparatorluğa bir taraftan hürriyetin gelmesine, diğer taraftan ise otorite boşluğunun doğmasına sebebiyet vermiştir. Kısa süreli özgürlük dönemleri haricinde uzun yıllardır baskı ve kontrol altında tutulan Osmanlı Basını da bu hürriyet havasından payına düşeni fazlasıyla almıştır.

Osmanlı Basınının meşrutiyetin ilanının ardından verdiği ilk tepki, Sultan Hamid devrinde mutad olduğu üzere gazete bürolarına gelen sansür memurlarını içeriye sokmayarak sabaha kadar çalışmak ve uzun yıllar sonra sansürsüz bir şekilde gazetelerini çıkartmak olmuştur.[36] Sansürsüz bir şekilde çıkartılan gazetelerin tirajında büyük bir patlama yaşanmış, *İkdam* altmış bin, *Sabah* kırk bin adet basılmasına rağmen karaborsaya düşmüş ve basılan gazeteler talebi karşılayamamıştır.[37]

Meşrutiyetin ilan edildiği günlerde İstanbul'da Türkçe yayın yapan yalnızca *İkdam, Sabah, Tercüman ve Saadet* gazeteleri bulunmaktayken, bu kuralsız devrede gazete açmak da kolaylaştığı için, İstanbul'da ilk bir buçuk ay içinde iki yüzün üzerinde gazete imtiyazı alınmıştır.[38] İmparatorluk genelinde 1907 sonu itibariyle elli iki olan gazete sayısı ise 1909 Mayıs'ına kadar yedi yüz otuza yükselmiştir.[39] Ancak, gazete imtiyazı almanın kolay olduğu bu dönemde açılan gazete ve dergilerin ömürleri genellikle çok kısa olmuş, özellikle sermaye yetersizliği nedeniyle bir çoğu kapanmıştır.

---

[36] Topuz, **a.g.e**, s.59
[37] Koloğlu, **a.g.e**, s.19
[38] Enver Benhan Şapolyo, **"Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın"**, Güven Matbaası, Ankara, 1971, s.171
[39] Koloğlu, **a.g.e**, s.20

Dönemin ses getiren önemli gazetelerine bakıldığında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın, Hüseyin Cahid tarafından çıkartılan *Tanin* Gazetesi başta gelmektedir. Cemiyete yakın diğer gazeteler ise, *Şura-yı Ümmet* ve *Neyyir-i Hakikat* gazeteleridir. Muhalefet saflarına bakıldığında, Fedakaran-ı Millet Cemiyetinin yayın organı olan *Hukuk-ı Umumiye*, Mevlanzade Rıfat'ın çıkarttığı *Serbesti*, Ali Kemal'in *İkdam'ı,* Murat Bey'in *Mizan'ı* ve Derviş Vahdeti tarafından yayınlanan *Volkan* gazeteleri göze çarpmaktadır.

İmparatorluğa *hürriyetin* gelmesiyle birlikte eski devrin özgürlükler ve basınla alakalı kanunlarının yürürlükten kalkması büyük bir boşluk meydana getirmiş; iftirayı, hakareti ve yalan haberi engelleyen herhangi bir hükmün bile olmayışı, Koloğlu'na göre, 31 Mart hadisesine kadar Osmanlı Basınında anarşi ortamının yaşanmasına sebebiyet vermiştir.[40]

Bu anarşi ortamında, uzun yıllardır baskı altında tutulan Osmanlı basını, adeta bir patlama yaparak bu yılların acısını çıkartmış ve neşriyatta o güne kadar tabu olarak görülen tüm konulara değinilmiştir. Neşriyatta çok şiddetli tenkitlere, hakaretamiz ifadelere, ifşaata ve şantaja da rastlanılan bu dönemde zaman zaman gazete sahipleri aleyhine davalar açılmış, ancak caydırıcı cezalar verilmemiştir.

Durumdan rahatsız olan hükümet, basını tekrar "kanun dairesine" dahil etmek için bir yasa tasarısı hazırladığında ise, bu adımı istibdat günlerine dönüş olarak nitelendiren basın mensupları neredeyse topyekûn bir şekilde bu tasarıya karşı çıkmış, 7 Ocak 1909 tarihinde İstanbul'da bir Serbesti-i Matbuat mitingi düzenlenerek hükümet protesto edilmiştir. Bu mitingin benzerleri ayrıca Anadolu ve Selanik'te de düzenlenmiş, cemiyete yakın gazeteler dışında tüm basın, hükümeti sert bir dille eleştirmiştir.

Basının hükümeti sert bir dille tenkit ettiği günlerde ikinci bir Serbesti-i Matbuat mitingi için çağrı yapılmış, ancak Serbesti Gazetesi Başyazarı Hasan Fehmi Bey'in 6 Nisan 1909 tarihinde öldürülmesi üzerine bu miting gerçekleştirilememişse

[40] Koloğlu, **a.g.e**, s.16

de Hasan Fehmi'nin cenaze merasimi, adeta muhalefetin gövde gösterisi yaptığı bir miting havasında geçmiştir.

Katil hadisesinden bir hafta sonra yaşanan 31 Mart Olayının ardından Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girerek yönetimi eline alması üzerine muhalif gazeteciler yurt dışına firar etmiş, gazeteler kapatılmaya ve tekrar sansür uygulanmaya başlanmıştır. Böylece cemiyet, özellikle Babıali Baskını sonrası iktidarın dizginlerini tamamen eline geçirmiş, Sultan Hamid'in sert bir şekilde eleştirdiği basında denetim ve sansür uygulamasını bu kez kendisi hayata geçirmiştir.

II. Meşrutiyetin ilanı ile yaşanan basın patlaması ve akabinde yapılan yayıncılık incelendiğinde, dönemin, Türk Basını açısından önemli bir dönüm noktası olduğu görülmektedir. 1908'in beraberinde getirdiği *hürriyet* kavramına sıkıca sarılan ve bu *hürriyetle* zaman zaman aşırıya kaçan dönem basını, matbuatı düzenlemek amacıyla getirilmek istenilen kanunlara da *"devr-i istibdata dönüş"* paranoyasıyla karşı çıkmıştır. Ancak öte taraftan, önceki dönemlerden farklı olarak politik yazıların ağırlıklı olduğu 1908 basınında, Türk gazetecileri ilk defa görüşlerini diledikleri gibi gazete sütunlarına aktarabilmişlerdir. Kologlu'na göre, *"bu patlama, hem ulusal egemenlik kavramının gelişmesini sağlamış; hem de bugünkü çoğulcu demokrasimizin ana öğesi olan serbest tartışma ortamının ilk temellerini atmıştır."*[41]

2.2.5. Mütareke Dönemi

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından ilan edilen seferberlik ve olağanüstü hal ile birlikte hükümet basın üzerindeki denetimini iyice artırmış, kağıt bulma konusunda da sıkıntıların yaşandığı Osmanlı basınının bu durağan döneminde, yalnızca İttihat ve Terakki'ye yakın gazeteler faaliyetlerini sürdürebilmiştir. Ancak savaşın sonlarına gelindiğinde hareketlenmeye başlayan Osmanlı basınında, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra sansürün de kalkmasıyla yeni bir patlama daha

[41] Koloğlu, **a.g.e**, s.22

yaşanmıştır. Mütareke ile birlikte artık İttihatçı gazetelerden doğan boşluk, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yakın gazeteler tarafından doldurulmaya başlanmıştır.[42]

Farklı ideolojileri savunan gazetelerin tekrar çıkartılmaya başlandığı, gazete sayısının ve çeşidinin arttığı bu dönemde, özellikle Mustafa Kemal'in Anadolu'ya giderek ulusal kurtuluş savaşını başlatmasının ardından basın, iki ayrı cepheye ayrılmıştır: Anadolu hareketini destekleyenler ve desteklemeyenler. Bu süreçte Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen gazetelerin önde gelenleri olan, *İleri, Yenigün, Akşam ve Vakit* ile diğer tarafta *Peyam-ı Sabah, Serbesti, Alemdar, İstanbul, İnkılâbı Beşer ve Hukuk-ı Beşer* gazeteleri arasında, *"Anadolu'da verilen sıcak savaşa paralel olarak, İstanbul basınında da bir sıcak savaş yaşamıştır."*[43]

Anadolu'da yaşanan gelişmeleri tüm baskı ve sansüre rağmen zor şartlar altında çalışarak İstanbul halkına duyuran, Milli mücadelenin propagandasını yapan İstanbul'daki millici basın, özellikle İstanbul'un işgalinin ardından, hem hükümet hem de işgal kuvvetleri tarafından sıkı bir denetime tâbi tutulmuştur.

Türk basın tarihinde Sivas Kongresi'nin ardından yeni bir sayfa açılmış ve 14 Eylül 1919 tarihinden itibaren ulusal kurtuluş hareketinin resmi yayın organı sıfatıyla *İrade-i Milliye* faaliyet göstermeye başlamıştır. Kuva-yı Milliye hareketinin artık kendi sesini duyurmaya başladığı bu dönemde, 10 Ocak 1920 tarihinde de Ankara'da *Hakimiyet-i Milliye* yayımlanmaya başlanmış ve bu gazetelerin etrafında bir Anadolu Basını oluşmuştur. Anadolu Basını, ulusal kurtuluşa giden süreçte önemli bir rol oynamıştır.

---

[42] Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, 1.C, İletişim Yayınları,1985, İstanbul, s.92

[43] Bülent Parlak, "Mütareke ve Milli Mücadele Basını", **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, 5.C, İletişim Yayınları, 1985, İstanbul, s.1204

BİRİNCİ BÖLÜM
"SİYASİ MAĞDUR"

1.1.Mevlanzade Rıfat'ın Ailesi

Mevlanzade Rıfat Bey'in aile köklerine bakıldığında, dedesinin Süleymaniye Beylerinden Mehmed Bey olduğu görülmektedir.[44] 1909 yılında annesinin hayatta olduğu anlaşılan[45] Rıfat'ın diğer aile fertleri hakkında elimizde başka bilgi bulunmamakla birlikte, babası Abdurrahman Nacim Efendi hakkında, otuz yılı aşkın (1862-1894) memuriyeti sebebiyle yeterli bilgi mevcuttur.

Mevlanbeyzade lakabıyla da anılan Abdurrahman Nacim, 21 Mayıs 1883 tarihinde, Süleymaniye'nin Şehrizor kazasında dünyaya gelmiştir. [46] Süleymaniye ve Bağdat medreselerinde tahsilini tamamlayan Nacim Efendi'nin, 1862-63 senesinde, 29 yaşında iken 400 kuruş maaşla Dersaadet Kütüphaneler Müfettişliği'ne tayin olunarak memuriyet hayatına başladığı görülmektedir.

Memuriyeti sırasında imparatorluğun farklı bölgelerinde çeşitli görevler icra eden, hatta bir süre için de Paris'teki Mekteb-i Osmani'de[47] hoca olarak görev yapan Nacim Efendi hakkında, 1888 yılında Diyarbakır Vilayeti Bidayet Mahkemesi riyaset-i ulâsı iken, *"ahkâm-ı kanuniyeye mugayır harekâtı"* nedeniyle soruşturma açılmış ve bu soruşturma neticesinde görevinden azledilmiştir. Bu hadiseden yaklaşık iki yıl sonra iade-i itibarı yapılan Nacim Efendi, Beyrut Vilayeti İstinaf Mahkemesi Müddeiumumiliği ile memuriyet hayatına devam etmiştir. Abdurrahman Nacim'in uzun süren memuriyet hayatının son görevi ise, terfi ettirilerek Mamuretülaziz Vilayeti İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesi reisliğine (1894) getirilmesi olmuştur.[48]

---

[44] Abdurrahman Nacim Efendi hakkında Sicill-i Ahval Defteri kaydı, **BOA**, DH.SAİDd, D:13, G:125
[45] Mevlanzade Rıfat tarafından Şerif Paşa'ya gönderilen 21 Ekim 1909 tarihli mektup. Şerif Paşa, **"Bir Muhalifin Hatıraları İttihat Terakki'ye Muhalefet"**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990, s.56
[46] Ali Birinci, "Nâcim Efendi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.32, s.274
[47] Mekteb-i Osmani için bkz: Metin Ziya Köse, "Mekteb-i Osmani", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.2, s.243-244
[48] Abdurrahman Nacim Efendi hakkında Sicill-i Ahval Defteri kaydı, **BOA**, DH.SAİDd, D:13, G:125

İmparatorluğa uzun yıllar hizmet eden Abdurrahman Nacim Efendi, bu yıllarını sıradan bir memur olarak geçirmemiş, Türkçe, Farsça ve Arapça dillerinde kaleme aldığı eserler[49] ve İstanbul'daki vakıf kütüphanelerinde mevcut kitapların izahlı kataloglarını hazırlayarak Osmanlı kültür hayatına da önemli katkılar yapmıştır. [50] Yaşadığı dönemde şairlik yönüyle de tanınan [51] Nacim Efendi, 1895 yılında Harput'ta vefat etmiştir.

1.2. Mevlanzade'nin Memuriyet Yılları

Mevlanzade Rıfat'ın doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, 15 Haziran 1909 tarihinde kaleme aldığı bir mektupta[52] 40 yaşında olduğunu ifade etmiş olan Rıfat'ın, hakkında yazılan 9 Eylül 1895 tarihli şikâyet telgrafında[53] da 25 yaşında olduğu belirtilmiştir. Bu bilgiler ışığında kendisinin 1869-70 yılında doğduğu anlaşılmaktadır. Babasının 1867 yılı itibariyle İstanbul'da görev yaptığı bilinen[54] Mevlanzade'nin İstanbul doğumlu olduğu kabul edilmektedir.

Göreve başladığı tarih ve görev süresi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Mevlanzade Rıfat'ın Sinop Hapishanesi Müdürü olarak, bin beş yüz kuruş maaşla görev yaptığı görülmektedir.[55] Rıfat'ın burada görev yaptığı süreçle alakalı bilgi kaynağı olarak elimizde yalnızca, Sinop Mutasarrıfı Fazlı Bey'in sadarete göndermiş olduğu şikayet içerikli telgraf bulunmaktadır. Bu telgrafta Mutasarrıf, Mevlanzade'yi *"serkeşâne ve muhalif-i nizam hareketiyle haysiyet ve icraat-i hükümeti ihlâl etmekle"*

[49] Eserleri: "Kütübhane-i Damad İbrahim Paşa" (İstanbul, 1279), "Teshilu't- tahsil" (1281), "Safvetü'l-kelam" (İstanbul,1285), "Hüviyyet-i Sübhani ve Mahiyyet-i İnsani" (İstanbul,1296) ," Türkçe Mantık Hulasası" (İstanbul, 1306), "Kitabü Hediyyeti'l ümem ve yenbu'i'l-abadi ve'l hikem" (Beyrut, 1308)
[50] Birinci Ali, **a.g.m**
[51] Emiri Ali, **Tezkire-i Şu'ara-yı Amid** Haz: İdris Kadıoğlu, Sonçağ Yayınları, Ankara, 2014
[52] Atina Sefiri Nabi Bey'e gönderilen mektup. Mevlanzade Rıfat, **Sürgün Hatıralarım**, haz: Mithat Kutlar, Avesta, İstanbul, 2009 s. 69
[53] Sinop Mutasarrıfı Fazlı Bey'den Sadarete gönderilen mektup, **BOA,** DH. MKT, D:431, G:1, Lef:1, 28 Ağustos 1311(9 Eylül 1895)
[54] Ali Birinci, **Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhulden Birkaç Zat**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2001 s. 381
[55] Dahiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine gönderilen yazı, **BOA** DH.MKT, D:2651, G:31, L:1, 27 Teşrinisani 1324(10 Aralık 1908); Sadaretten Meclis-i Mebusana gönderilen yazı, **BOA** BEO D:3462, G:259633, L:1, 14 Kanunusani 1324(27 Ocak 1909) her iki belgede de Mevlanzade Rıfat için *"Sinop Hapishanesi Müdür-i Sâbıkı"* denilmektedir.

itham etmektedir. Sadaretten, Rıfat'ın görevden alınmasını talep eden Fazlı Bey, aksi takdirde başka bir livanın mutasarrıflığına tayin edilmek istediğini bildirmiştir. [56]

Rıfat'ın Hapishane Müdürlüğü görevinden ayrılmasında Fazlı Bey'in yazdığı şikâyet telgrafının ne kadar etkili olduğu bilinmese de bahsi geçen telgrafın 9 Eylül 1895 tarihinde yazılmış olmasından hareketle, telgraftan kısa bir süre sonra Kastamonu'ya geçerek Kastamonu Valisi Halil Halid Bey'in hususi katipliğini yapmaya başladığını var sayabiliriz[57]. Zira Mevlanzade'nin, hususi katipliğini yaptığı Halil Halid Bey, 9 Ağustos 1894 - 4 Haziran 1896 tarihleri arasında bu görevde bulunmuştur.[58]

Genç yaşına rağmen Sinop Hapishanesi Müdürü olarak görev yapan ancak *"Muhalif-i nizam hareketleri"* nedeniyle sadarete şikâyet edilen Mevlanzade'nin, olaydan kısa bir süre sonra nasıl Halil Halid Bey'in yanında göreve başladığı sorusu, bir dönem Veliaht Reşad Efendi'ye hocalık yapmış Halit Bey ile aralarındaki politik yakınlık yahut Baban Ailesine mensup Vali'nin, Mevlanzade gibi Süleymaniye kökenli olmasıyla açıklanabilir.[59]

Jön Türklere yakınlığıyla tanınan, onları himaye eden Halil Halid Bey'e Rusya Devleti tarafından birinci rütbeden *"İstanislas"* (Aziz Stanislas) nişanı verilmesi, onun Rusya ile olan yakınlığına bir işaret olarak görülmüştür. Bu şekilde merkezin dikkatini üzerine çeken Halil Halid'in *"devam-ı memuriyeti caiz olmadığından"* ve Avrupa'ya firar etme ihtimali bulunduğundan, 20 Haziran 1895 tarihinde emekliye ayrılmak şartıyla Kayseri'de ikamete mecbur edilmiştir.[60]

Halil Halid'in hususi kâtibi olan Mevlanzade Rıfat'ın da velinimeti ile aynı kaderi paylaştığı görülmektedir. Rıfat, çok daha sonra *Serbesti* Gazetesi'nde olay

---

[56] Sinop Mutasarrıfı Fazlı Bey'den Sadarete gönderilen mektup, **BOA,** DH. MKT, D:431, G:1, Lef:1, 28 Ağustos 1311(9 Eylül 1895)
[57] Mevlanzade Rıfat tarafından Kayseri Mutasarrıflığı'na gönderilen mektup **BOA**,DH.TMIK.M D:156, G:26, Lef:2 8 Mayıs 1319(21 Mayıs 1903) *" Kayseri'de mevkuf bu zat müteveffa Halid Bey'in kâtibi Mevlanzade Rıfat Bey'in.."*
[58] Halil Halid Bey hakkında Sicill-i Ahval Defteri kaydı, **BOA**, SAİDd, D:02, G:495
[59] Mehmed Emin Zeki Bey, **Kürd ve Kürdistan Ünlüleri**, Çev: M.Baban, M.Yağmur, S.Kutlay, Apec&Öz-Ge Yayınları, İsveç, 1998, s.137
[60] Halil Halid Bey hakkında Sicill-i Ahval Defteri kaydı, **BOA**, SAİDd, D:02, G:495

hakkında, "Açık Ariza" başlığı altında padişaha hitaben yazdığı açık mektupta *"Reşad Efendi Hazretlerine mensubiyet töhmetiyle Kastamanou Vali-i sabıkı Halil Halid Bey ile merhumun hususi kâtibi olan bendenizin Kayseri'ye bilâ maaş ve cebren nefy olunduğumuz hatır-ı nişân hümayunları olmak gerektir."* diyerek, ilk aşamada on iki yıl sürecek sürgün hayatına Kayseri'de başladığını ifade etmiştir.[61]

1.3. İlk Sürgün (1896-1908)

1.3.1. Kayseri

Mevlanzade Rıfat'ın, ilk sürgün durağı olan Kayseri'deki zorunlu ikametine ne zaman başladığı kesin olarak bilinmese de kendisi, hatıratında bu sürgün sürecinin *"tam on iki yıl"* sürdüğünü söylemektedir.[62] Sürgünlerin Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra son bulduğu gerçeği göz önüne alındığında, Mevlanzade Rıfat'ın takribî 1896 yılında Kayseri'ye sürüldüğünü söyleyebiliriz.

Maaş ve memuriyetten yoksun olarak sürgün edilen Mevlanzade'nin, ilk devrede Kayseri'de nasıl ve hangi şartlar altında yaşadığını bilmesek de özellikle Halil Halid Bey'in vefatından sonra Kayseri'deki hayatının olumsuz bir şekilde değiştiği anlaşılmaktadır.

Halid Bey'in 1901 yılındaki vefatından yaklaşık bir yıl geçtikten sonra, Kayseri'de iken Avrupa'ya kaçmak üzere harekete geçen Mevlanzade'nin 4 Nisan 1902 tarihinde evi basılarak evrakına el konmuş ve kendisi de tutuklanmıştır.[63] Baskın sırasında Rıfat'ın kaleme aldığı "Maziden İbaret" adlı iki ciltlik tarih kitabı, felsefe ile alakalı " Esrar-ı Kâinat" adlı eseri ve " Müdafaa-i İrşad" isimli hadis-i nebeviye tercümelerine de el konularak saraya gönderilmiştir.[64] Bu hadiseden, jurnalciliğiyle meşhur Kabasakal Mehmet Paşa'yı sorumlu tutan Rıfat, tutukluluğunun sebebi olarak

[61] "Açık Ariza", **Serbesti,** 28 Teşrinisani 1324(11 Aralık 1908) no:27, s.1
[62] Rıfat, **"Sürgün Hatıralarım"**, s.19
[63] "Açık Ariza" başlıklı yazıda Mevlanzade 18 Mart 1318(31 Mart 1902) günü evinin basıldığını ifade ederken, **BOA**. DH.TMIK.M D:156, G:26, Lef:14 19 Haziran 1320(2 Temmuz 1904) fonlu vesikada dört gün sonrası, 22 Mart 1318(4 Nisan 1902) tarihi işaret edilmiştir.
[64] Mevlanzade'nin daha sonra "Açık Ariza" ile saraydan talep ettiği bu eserlerin izine hiçbir yerde rastlanmamıştır.

ise, *" Veliaht Sultan Reşad Efendi Hazretleri'nin nezd-i acizânemde bir kıta'a fotoğrafı mevcut olduğu hakkındaki jurnal"* olarak belirtmektedir.

Tutukluluk süresi bilinmeyen Mevlanzade, bu süre zarfında, kendisine vasiyet edilmiş olmasına rağmen Halil Halid Bey'in kabrini inşa ettirememiş, mahkeme edilmek talebiyle sadarete çok sayıda telgraf göndermesine rağmen istediği cevabı bir türlü alamamıştır.[65]

Sadarete çekilen bu telgraflarda, -en azından ilk aşamada-[66] tutukluluğu iki yılı bulan Mevlanzade'nin zor durumda olduğu anlaşılmaktadır. Telgraflardan birinde *"Osmanlı ve İslam olmağla müftehir bir ferd"* olduğunu söyleyen Mevlanzade, sağırların bile duyacağı şekilde haklılığını ispat ettiğini, ancak teessüf ve göz yaşları içinde adaletin tecelli etmesini beklediğini belirtmiştir.[67] Bir diğer telgrafına[68] ise *"Kış yine çattı. Mübarek Ramazan geldi. Sefalet dehşetle arttı."* sözleriyle başlayan Rıfat'ın, iki yılı bulan tutukluluk sürecinde epey müşkül duruma düştüğü görülmektedir. Haksız yere hapsedildiğini sıklıkla ifade eden Rıfat, sesini bir türlü duyuramadığı için sitemle yazdığı telgraflarında genel olarak kendisine maaş bağlanmasını, bir an önce yargılanmayı ve tahliye edilmeyi talep etmektedir.

Mevlanzade'nin ardı ardına gönderdiği bu telgraflara kayıtsız kalmayan Sadaret, Rıfat'ın *"fevkalade zaruret ve sefalete giriftar"*[69] olmasını göz önünde bulundurarak, Zaptiye Nezareti'nce göz önünde tutulmak ve Kayseri'de ikamete devam etmesi şartıyla tahliye olmasına karar vermiştir. Kararın ne zaman uygulandığı bilinmese de Mevlanzade'nin 4 Nisan 1902'de başlayan tutukluluğunun, en erken 25 Haziran 1904 ile 17 Ekim 1904 arası bir tarihte sona erdiğini söyleyebiliriz.[70]

---

[65] "Açık Ariza", 28 Teşrinisani 1324(11 Aralık 1908), Serbesti, no:27, s:1

[66] Ankara Vialyetine gönderilen yazı, **BOA** DH.TMIK. M D:156, G:26, Lef:6, 7 Teşrinievvel 1319(20 Ekim 1904) vesikaya göre Mevlanzade Rıfat'ın 4 Nisan 1902- 25 Haziran 1904 tarihleri arasında kesin olarak tutuklu bulunduğunu söyleyebiliriz.

[67] Mevlanzade Rıfat tarafından Sadarete gönderilen mektup **BOA**. DH. TMIK, D:156, G:26, Lef:3, 10 Eylül 1319(23 Eylül 1903)

[68] Mevlanzade Rıfat tarafından Sadarete gönderilen mektup **BOA**. DH. TMIK D:156, G:26, Lef:7, 2 Mart 1319(15 Mart 1903)

[69] Sadarete gönderilen yazı, **BOA**. DH. TMIK D:156, G:26, Lef:15, 2 Teşrinievvel 1320(15 Ekim 1904)

[70] Mevlanzade Rıfat tarafından Ankara Vilayetine gönderilen telgraf, **BOA**, DH. MKT, D:915, G:23, Lef:1, 4 Teşrinievvel 1320(17 Ekim 1904)

Belirtilen tarih aralığında hapishaneden çıktığını düşündüğümüz Mevlanzade Rıfat, 17 Ekim 1904'de Ankara Vilayetine gönderdiği, son derece dikkat çeken ifadeleri içeren telgrafla boş durumda bulunan Kayseri Müstantikliği[71] görevine başvurmuştur:

> *"...14 Numerolu müstantıklık intihâbnamesini haizim. Birçok da hıdemâtım vardır. Bingazi müstantikliğinden mazeretimi mebni istifa etmiştim. Bîkusurum. Son derecede zarurete dûçar oldum. Sadakatle îfâ-yı hizmet edeceğime ve Kayseri'den bir yere gitmeyeceğime namus üzerine söz veririm. Çünkü ilticagâh-ı yegânem merhamet ve âtıfet-i seniyyedir. Binaenaleyh merhameten bu defa inhilal eden Kayseri müstantıkliğine tayinimle..."* [72]

Rıfat'ın Ankara Vilayetine gönderdiği telgraf, kısa bir süre sonra Ankara Valisi imzasıyla Dahiliye Nezareti'ne iletilmiştir.[73] Nezaretten yaklaşık iki ay sonra gelen cevapta ise, Kayseri'deki müstantiklik için başvuran Mevlanzade Rıfat'ın hüviyetinin anlaşılamadığı belirtilmiş, konunun açıklığa kavuşturulması istenmiştir.[74] Nezaretin, Çorum'da ikamete memur Ahmed Rıfat isimli bir şahıs ile Kayseri'de ikamete memur Mevlanzade Rıfat'ı karıştırdığı düşünülmektedir. Keza aynı vesikada, Rıfat'ın Çorum'da bulunması gerekirken hangi sebeple Kayseri'de bulunduğu sorgulanmakta, Mevlanzade'nin Kayseri'de bulunduğu göz önüne alındığında ise Çorum'daki şahsın Ahmet Rıfat olduğu görülmektedir.

Mevlanzade'nin Kayseri müstantikliğine başvuru süreci ve akıbeti hakkındaki bilgilerimiz bunlarla sınırlı olmakla birlikte, Rıfat'ın bu göreve getirilmediğini daha sonraki gelişmeler ışığında kesin olarak söyleyebiliriz. Zira Mevlanzade'nin ekonomik anlamda hala daha sıkıntılarının devam ettiği, Ankara Vilayetine, kendisine *"emsali misillü maaş tahsisi"* için arzuhal göndermesinden anlaşılmaktadır.[75]

---

[71] "Ceza davalarında ilk soruşturmayı yapmak üzere yeterli hakim bulunmayan yerler için daha çok mahkeme katiblerinin deruhde ettiği müstantıklık(sorgu hakimliği) memuriyetleri düzenlenmiştir." Bkz: Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku ve Adalet Sistemi**, Arı Sanat, İstanbul, 2008, s.549

[72] Mevlanzade Rıfat tarafından Ankara Vilayetine gönderilen telgraf, **BOA**, DH. MKT, D:915, G:23, Lef:1, 4 Teşrinievvel 1320(17 Ekim 1904)

[73] Ankara Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen yazı, **BOA**, DH. MKT, D:915, G:23, Lef:2, 7 Teşrinievvel 1320(20 Ekim 1904)

[74] Dahiliye Nezaretinden Ankara Vilayetine gönderilen yazı, **BOA**, DH. MKT, D:915, G:23, Lef:3, 24 Teşrinisani 1320(7 Aralık 1904)

[75] Dahiliye Nezaretinden Ankara Vilayetine gönderilen yazı, **BOA**, DH. MKT, D:927, G:3, Lef:1, 30 Kanunusani 1320(12 Şubat 1905)

Mevlanzade'yi bu zor günlerinde biraz olsun sevindiren haber, 12 Şubat 1905 tarihinde Dahiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen vesikada görülmektedir. Buna göre, *"Kayseri'de mevkuf Mevlanzade Rıfat Bey'e Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti muvazenesinde menfiler yevmiyesi meyanında bulunan Mehmed Safvet Bin Ali ve Kâni Efendi yevmiyelerine karşılık ittihazıyla tahsis kılınmış olan beş guruş yevmiyenin 15 Kanunusani 1320 tarihinden sene-i hâl-i Şubatı nihayetine kadar geçen müddete(28 Ocak 1905- 13 Mart 1905) ait miktar olan 225 guruşun* " Ankara Vilayeti emvalinden ödenmesine karar verilmiştir. [76]

Mevlanzade Rıfat Bey'in Kayseri'deki sürgün günleriyle alakalı bir başka hadise ise, meşrutiyetin yeniden ilanından kısa bir süre geçtikten sonra Rıfat'ın, *"istibdat devrinin gaddar memurlarından"* (eski) Kayseri Mutasarrıfı İsmail Hakkı Paşa aleyhine bir işkence davası açmış olmasıdır.[77] Dava süreci ve sonucu hakkında ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

1.3.2. Yemen

Uzun sayılabilecek bir süre Kayseri'de ikamet mecburiyetinde olan Rıfat'ın bundan sonraki sürgün durağı Yemen'dir.[78] 12 Şubat 1905 tarihli vesikada hala daha Kayseri'de olduğu anlaşılan Mevlanzade'nin Yemen'e gidiş tarihi kesin olarak bilinmese de 23 Temmuz 1908'de, yani meşrutiyet yeniden ilan edildiğinde Yemen'de bulunmasından yola çıkarak en fazla üç yıl Yemen'de kalmış olabileceğini söyleyebiliriz.

Hatıratında konu hakkında, *"binlerce mağdurin-i siyasiye gibi tam on iki sene mahpustan mahpusa, menfadan menfaya sürüklendikten sonra son sürgün yerimiz olan Yemen'den, Yemen'in San'a şehrinde mahrumiyet içinde geçen yaşantımızdan.."*

---

[76] Dahiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine gönderilen yazı, **BOA**. DH.MKT D:927, G:3, Lef:2, 24 Kanunusani 1320(6 Şubat 1905); Dahiliye Nezaretinden Ankara Vilayetine gönderilen yazı, **BOA** DH.MKT D:927, G:3, Lef:3, 24 Mart 1321(6 Nisan 1905)

[77] 27 Eylül 1324, **Hukuk-ı Umumiye**, No:25, s.1

[78] Dahiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine gönderilen yazı, **BOA** DH.MKT, D:2651, G:31, L:1, 27 Teşrinisani 1324(10 Aralık 1908) "Sinop Hapishanesi müdürü iken Kayseri'ye ve bilahare Yemen'e tebdil edilen.."; Rıfat **" Sürgün Hatıralarım"** s.19

[79] diyen Rıfat, ayrıca *Serbesti'de* yayımlanan bir yazısında da :*"Zaman-ı inkılâbda ben Kayseri'de değil, payitahttan hayli uzak olan Yemen'de idim."*[80] demiştir.

Mevlanzade Rıfat'ın, bu son sürgün yeri olan Yemen'de günlerini nasıl geçirdiğine, ne gibi faaliyetler içerisinde bulunduğuna dair herhangi bir bilgi, ne yazık ki bulunmamaktadır. Bu süreç hakkında bildiğimiz tek şey, Rıfat'ın buradaki günlerini de maaş veya yevmiye almadan geçirdiğidir.[81]Ayrıca Rıfat'ın, daha sonraki yıllarda yayımlanan "Yemen Hakkında Dahiliye Nazırı Talat Beyefendi'ye Açık Layiha"[82] adlı 16 sayfalık risalesi, kuvvetle muhtemel, burada geçirdiği günlerin mahsulüdür.

1.4. Dersaadete Dönüş

Meşrutiyetin yeniden ilan edildiği 23 Temmuz 1908 tarihinde, kendi tabiriyle *"yevm-i muazzezde"*[83] Yemen'in San'a şehrinde bulunan Mevlanzâde Rıfat, 29 Temmuz'da tüm siyasi mahkumlar için genel affın çıkmasının ardından[84] *"yıllarca San'a zindanlarında tüyler ürpertecek mahrumiyetler içinde kalmış"* iki refiki, Kasidecizâde Ziya Molla Bey ve Kemalpaşazâde Said Bey (Lastik Said) ile birlikte İstanbul'a doğru yola çıkmıştır. [85]

Mevlanzâde'nin yol arkadaşları olan Ziya Molla ve Said Bey'e bakıldığında, her ikisinin de 20 Kasım 1899 tarihli bir sürgün kararıyla Yemen'e sürüldükleri ve yaklaşık dokuz yıl burada tutuklu kaldıkları görülmektedir.[86] Sürgünün sebebi, Avrupa'da devlet ve saltanat aleyhinde neşredilmekte olan *" evrâk-ı muzırraya delâlet ve muâvenet ve matbuat-ı muzırrayı memâlik-i şâhânede neşre cür'et etmek*" olan ikili için önce müebbet hapis ile kalebent edilerek Fizan ve Taif'e sürülmeleri kararı

---

[79] **a.g.e** s.19
[80] "Şura-yı Ümmet Refikimize", **Serbesti,** 15 Mart 1325(28 Mart 1909), No:134, s.1
[81] Dahiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine gönderilen yazı, **BOA** DH.MKT, D:2651, G:31, L:1, 27 Teşrinisani 1324(10 Aralık 1908)
[82] Rıfat Mevlanzade, **Yemen Hakkında Dahiliye Nazırı Talat Beyefendi'ye Açık Layiha***,* Kahire, 17 Kanunisani 1326
[83] Rıfat, "**Sürgün Hatıralarım**", s.19
[84] İsmail Hakkı Uzunçarşılı "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar", **Belleten**, XX / 77-80 (1956), s. 172-174
[85] Rıfat, **a.g.e** s.20
[86] Mehmet Ali Beyhan, "Bir II. Abdülhamit Devri Aydınının Profili: Lastik Said Bey" **Osmanlı Araştırmaları- The Journal of Ottoman Studies-, XIII**, İstanbul, 1993, s. 167-205

çıkmışsa da daha sonra sürgün yerleri Yemen olarak değiştirilmiştir. [87] Kâni İrtem'e göre sürgünlerin nedeni ise, ispatlanmamış bir iddia olmakla birlikte, Ziya Molla ve Said Bey'in, Şehzade Ahmed Kemaleddin Efendi'yi tahta çıkartma teşebbüsüne isimlerinin karışmış olmasıdır.[88]

Meşrutiyetin ilanına rağmen II. Abdülhamit'in makamını korumasını kabullenemeyen, bu durumun memleket adına tehlikeli sonuçlara gebe olduğunu düşünen Mevlanzâde ve yol arkadaşları olan Ziya Molla ile Lastik Said, dönüş yolunda, Sultanı devirmek için çalışacaklarına dair yeminler etmiştir. Rıfat, bu konuyu ayrıca, Taif sürgününden dönen Bedirhanzâde Hüseyin Paşa ile de görüştüğünü belirtmiştir.[89]

Dönüş güzergahını bilmediğimiz Rıfat'ın bindiği gemi İstanbul'dan önce İzmir'e uğramış, burada kendilerine İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından, *"hak ettiklerinin üzerinde"* bir karşılama töreni yapılmıştır. Daha sonra İzmir'den hareket eden Rıfat, uzun yıllar uzak kaldığı, *"inkılâb sarhoşluğu içinde çalkalanan"* İstanbul'da sayıları yüz binlere varan bir halk topluluğu tarafından alkışlarla karşılandıklarını ifade etmiştir.[90]

Mevlanzâde'nin dönüş yolculuğu ile alakalı verdiği bilgiler bunlarla sınırlı olmakla birlikte, 31 Ağustos 1908 tarihli *Sabah* Gazetesi'nde, iki refikinin İstanbul'a ulaşmaları hakkında bir haber bulunmaktadır. Haberde, Yemen'de sürgün bulunan Said Bey'in önceki gün (30 Ağustos 1908) Hidiviye Vapuru ile İstanbul'a geldiği, aynı vapurda Kasidecizâde Ziya Molla'nın da bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca gazetenin 7 Eylül 1908 tarihli nüshasında, sürgünlere yapılan karşılama töreninden de ayrıntılarıyla bahsedilmiştir. [91] Ziya Molla ve Said Bey'in yol arkadaşları olduğunu kendisi ifade eden Mevlanzâde, şayet tüm yolu bu arkadaşlarıyla birlikte geldiyse, kendisinin de 30 Ağustos 1908 tarihinde Hidiviye Vapuru ile İstanbul'a ulaştığı çıkarımı yapılabilir. Ancak her iki haberde de -muhtemelen o dönem popüler olmadığı

[87]Beyhan, **a.g.m**, s.180
[88] Süleyman Kâni İrtem, "Saray ve Babıâlinin İçyüzü", **Akşam**, Tefrika No. 654, s.10
[89] Rıfat, **a.g.e** s.20-22
[90] Rıfat, **a.g.e** s.22-23
[91] "Said Beyefendi", **Sabah**, 18 Ağustos 1324(31 Ağustos 1908), No: 6801, s.1

için-Mevlanzâde Rıfat ismine rastlanılmamış, Ziya Molla ve Said Paşa isimlerinin haricinde, yalnızca Sadık Paşa ve biraderinin ismi zikredilmiştir.[92]

1.4.1. Mevlanzade Faaliyete Geçiyor

Yıllarca uzak kaldığı Payitahta bu şekilde ulaşan Mevlanzâde Rıfat ilk iş olarak, dönüş yolunda ettiği yeminler doğrultusunda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul merkezine giderek Sultanın hal edilmesinin gerekliliğini buradakilere en ince ayrıntısına kadar anlatmıştır. İrtem'in aktardığına göre, Mevlanzade bu görüşmeyi Doktor Bahaeddin Şakir ve Kolağası Halid Bey ile gerçekleştirmiş[93], ancak muhatapları tarafından pek de ilgi görmeyen Rıfat İTC'den ümidini kesmiş, amacına ulaşmak için kolları sıvamıştır.

Sultan Abdülhamid'den hesap sormak niyetinde olan Mevlanzâde'nin bu yolda attığı ilk adımlar, Ermenilere birleşme teklifinde bulunulması, Kürt Teavün Cemiyeti Reisi Seyid Abdulkadir Efendi ile görüşmeler yapılması ve II. Abdülhamit devrinde kendisi gibi sürgün edilen, fakat döndükten sonra İTC'den teveccüh görmeyen sürgünlerle bir araya gelmek olmuştur. [94]

1.4.2. II. Meşrutiyet Döneminin İlk Muhalif Hareketi: Fedakaran-ı Millet Cemiyeti

II. Abdülhamit döneminde çeşitli nedenlerle siyasi suçlu olarak görülen ve bir şekilde merkezden uzaklaşmak mecburiyetinde kalan sürgün ve firariler, meşrutiyetle birlikte genel affın ilan edilmesinin ardından büyük umutlarla İstanbul'a dönmeye başlamıştır. Eski rejime aleyhtar oldukları için mağdur edilen bu kişiler (İttihatçı olmayan firari ve sürgünler), döndüklerinde halk tarafından, yeniden ilan edilen meşrutiyetin kahramanları gibi karşılanmışsa da yeni hükümetten iade-i itibar ve pâye bekledikleri sırada hayal kırıklığına uğramış ve Abdülhamit devrindeki mağduriyetleri yeni döneme de taşınmıştır.

---

[92] "Said Paşa ile Ziya Molla'nın İstikbali", **Sabah**, 25 Ağustos 1324(7 Eylül 1908), No:6808, s.1
[93] İrtem, **a.g.e**, s.40
[94] Rıfat, **a.g.e**, s22

Rejimin değişmesine rağmen umduğunu bulamayan bu grup, sürgünlerin bir araya gelmesi ve tanışması amacıyla 12 Ağustos 1908 tarihinde Sultanahmet'teki Millet Bahçesi'nde toplanmıştır. Toplantıda, daha sonra *Hukuk- ı Umumiye* Gazetesi'nin ilk başyazarı olacak olan Necip Nadir Bey söz alarak hararetli bir konuşma yapmış, siyasi mağdurların haklarını korumak amacıyla bir cemiyet kurulmasını teklif etmiştir. Bu teklif, toplantıda bulunanlar tarafından coşkuyla karşılanmış ve Fedakarân-ı Millet Cemiyeti'nin kurulmasına karar verilmiştir. Millet Bahçesi'ndeki mitingde ayrıca, cemiyetin yayın organı olarak *Hukuk-ı Umumiye* adında bir gazetenin çıkartılması da kararlaştırılmıştır. [95]

Müşir Deli Fuat Paşa'nın hususi katibi olduğu sırada Sultan II. Abdülhamit'e karşı ayaklanma suçlamasıyla tutuklanan ve meşrutiyetin ilanına kadar ayakları zincirli olarak Sinop Kalesi'nde hapis yatan ve asıl adı Mehmet Selim olmasına rağmen 1908 sonrası Avnullah El Kazımi ismiyle ünlenen[96] şahsın başkanlığında, Süleymaniye'deki Askeri Matbaa'nın bitişiğinde[97] kurulan FMC'nin kurucu üyeleri arasında şu isimler bulunmaktadır: Katib-i Umumi Esat Bey, Muhasip Üye Ali Vefa, Dr.Ali Saip, Abdülkadir Kadri, Hacı Cemal, Sandık Emini Asitaneli Behçet, Ertuğrul Şakir Bey.[98] Kurucu üyelere ilaveten cemiyet kadrosunda, Bahriye zabitlerinden Sami, İbn-el Mahmud Asım, Musahhih İbrahim, Abone Müdürü Asitaneli Kegork, Cemiyet Mukayyidi Malatyalı Mehmet Ali, Katip (Kürt) Ahmet Hamdi, Yahya Galip, Milkon Gürciyan, Arşak Dardaganyan ve daha sonra Serbesti Gazetesi'ni birlikte çıkartacak Mevlanzade Rıfat Bey ve Hasan Fehmi Bey.[99]

Tunaya'ya göre *"adı şantaj ve komplo hareketlerine karışmış, hayır cemiyeti ile siyasal parti arası bir topluluk"* olan FMC, programını kurulduğu ağustos ayında değil, ancak 15 Ekim 1908 tarihinde- maksad-ı asli ve tâli olmak üzere 14 madde -, nizamnamesini ise-19 madde-, cemiyet hakkında dedikoduların arttığı ve hükümet

[95] Münir Süleyman Çapanoğlu, **Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi,** Pınar Yayınları, İstanbul, 1964, s.21
[96] Mardin, **a.g.e**, s.37
[97] Çapanoğlu, **a.g.e**, s.22
[98] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: I İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918),** Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s.131
[99] Tunaya, **a.g.e**, s.134

baskısının şiddetlendiği 18 Şubat 1909 tarihinde, *Hukuk-ı Umumiye* Gazetesi'nde açıklamıştır.

Cemiyet 18 Şubat 1909'da, kendi yayın organı olan *Hukuk-ı Umumiye* Gazetesi'nde yayınladığı nizamnamesinin ilk maddesinde "hürriyet, adalet, müsavat" kavramlarına sahip çıkılacağını, devlet ve milletin saadeti için de maddi ve manevi fedakarlıklarda bulunmak üzere, Fedâkaran-ı Millet Cemiyeti adıyla, *"aynı zamanda hayriye ve ticariye ve sınaiye olarak"* bir siyasi fırka kurulduğunu ve fırkanın yayın organı olarak da *Hukuk-ı Umumiye* Gazetesi'ni günlük olarak neşrettiklerini ilan etmiştir.[100]

Nizamnamenin ikinci maddesinde ise, cemiyetin kurucu unsurları olarak *"istibdadın zulmüne uğrayarak sürgünde ve yurt dışında, fikir hürriyeti ve meşrutiyeti vatandaşlarına anlatmak ve onları aydınlatmak amacıyla refah ve saadetlerini feda eden mağdurlar*", vefat eden "mağdurların" aile bireyleri ile, ırk ve mezhep ayırmaksızın "hürriyetperver" ilmiye, askeriye, mülkiye, memurlar, tüccar ve esnaf grupları sayılmıştır.[101]

Cemiyet nizamnamesi ve programında, Akşin'in cemiyet için*, "'mağdurların' yardımlaşma ve dayanışma kurumu"* [102] yorumunu doğrulayan çok sayıda ifade vardır. Nizamnamenin üçüncü maddesine bakıldığında, *"cemiyete mensup talebeye muavenet ve terbiyelerine nezaret"* ile ihtiyaç sahiplerine yardım için gayret edileceği ifadeleri geçmektedir.[103] Cemiyet programının *"maksad-ı tâli"* kısmında bulunan altı maddenin beşi ise genel olarak, cemiyet üyelerinin zararlarının telafi edilip ihtiyaçlarının karşılanması, işi olmayanlara iş bulunması ve eğer azledilmiş memurlar varsa da onların işlerine geri döndürülmesi için mücadele edileceği yönündedir. Programda dikkati çeken 14. Maddeye bakıldığında, *"makasıd-ı meşrua-i asliyenin istihsali yolunda şehid olacak olanların muhtaç kalacak ailelerine lüzumu derecesinde*

[100] "Cemiyetimize Ait Nizamname", **Hukuk-ı Umumiye**, 5 Şubat 1324(18 Şubat 1909), No:141, s.1
[101] "Cemiyetimize Ait Nizamname", **Hukuk-ı Umumiye**, 5 Şubat 1324(18 Şubat 1909), No:141, s.1
[102] Sina Akşin, "Fedakaran-ı Millet Cemiyeti", **AÜSBF Dergisi,** XXIX / 1-2 (1974), s.128
[103] "Cemiyetimize Ait Nizamname", **Hukuk-ı Umumiye**, 5 Şubat 1324(18 Şubat 1909) No:141, s.1

muavenet" ibaresi görülmektedir [104] ki, bu madde daha sonradan cemiyetin başını ağrıtacaktır.

Kendini siyasi fırka olarak tanımlamasına rağmen daha çok yardımlaşma derneği olarak faaliyet gösteren FMC'nin ilk eylemi de 24 Eylül 1908 tarihinde, cemiyetin yayın organı olanı *Hukuk-ı Umumiye* Gazetesi'nde yayınladıkları bir ariza ile II. Abdülhamit'ten yardım istemek olmuştur. Sultanın, Sadrazam Kâmil Paşa aracılığıyla cemiyete bağışladığı beş yüz lira cemiyet tarafından kabul edilmemişse de 27 Eylül 1908 tarihli gazetede, cemiyetin muhtaç üyelerine dağıtılmak amacıyla "şimdilik" bin liranın alındığı ilan edilmiş ve muhtaç durumdaki üyelerden cemiyet merkezine başvurmaları istenmiştir. [105] Cemiyetin ayrıca, 27 Aralık 1908 tarihinde verdiği bir takrirle, yine cemiyet üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Kâmil Paşa Hükümeti'nden de yardım talebinde bulunduğu görülmektedir.[106]

Fedakaran-ı Millet Cemiyeti yardım toplama faaliyetlerinin yanı sıra, *"devr-i sabık"* zamanından kalma memurları da *"cemaziyülevvellerini biliriz"* diyerek *Hukuk-ı Umumiye* aracılığıyla alenen tehdit etmekten çekinmemiş,[107] hem İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne hem de Kâmil Paşa hükümetine karşı muhalefetin dozunu gittikçe arttırmıştır.

Kurulduğu andan itibaren tüm menfi ve firarilerin sözcülüğüne soyunan, onların haklarını savunma iddiasında olan FMC'ye karşı bazı siyasi suçluların karşı çıktığı, bunların, cemiyetle bir alakaları olmadıklarına dair tekzipler yayımladıkları görülmektedir.[108] Fedakaran'ın ayrıca, Müşir Mehmed Fuad örneğinde olduğu gibi, bazı siyasi mahkumları da haberleri olmadığı halde cemiyete üye olarak kayıt ettikleri görülmektedir.[109]

---

[104] Tunaya, **a.g.e** s.139
[105] Hasan Taner Kerimoğlu, "İkinci Meşrutiyetin İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakaran-ı Millet Cemiyeti", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt:7, Sayı:2, s:133-149, İzmir, 2007, s.144
[106] Tunaya, **a.g.e**, s.139-140
[107] Tunaya, **a.g.e**, s.133
[108] "Mahkumin-i Siyasiyeden", **Tanin,** 6 Teşrinievvel 1324(19 Ekim 1908), No:80, s.1; "Sinop Kalebendleri" imzalı tekzip, **Tanin**, 7 Teşrinievvel 1324, No:81, s.2
[109] 7 Teşrinievvel 1324, **Tanin,** no:81, s.1

Fedakaran grubunun, kuruluşundan itibaren İTC'ye karşı takındığı sıkı muhalif tavırdan ve cemiyetin faaliyetlerinden rahatsız olan İTC, Kara Kemal'in örgütlediği,[110] Aksaraylı Recep ve Süleymaniyeli Kürt Mehmed'in başını çektiği kırk-elli kişilik bir grupla FMC'nin Süleymaniye'deki merkezine bir saldırı düzenlemiştir. Grup tarafından binanın taşlanması sonucu cemiyet merkezinde bulunanlardan birkaç kişi hafif şekilde yaralanmış, yapılan tahkikat neticesinde ise olayın *"bir sarhoşluk vakasından başka bir şey olmadığı"* kanısına varılmıştır.[111] Yaşanan olaydan bir süre sonra, 11 Ekim 1908'de, FMC'nin Süleymaniye'deki genel merkezinin Gedikpaşa Hilm Caddesi'nde bulunan Fazlıpaşa Karakolhanesi karşısındaki üç numaralı haneye taşındığı cemiyet tarafından ilan edilmiştir.[112]

Cemiyet içerisinde yolsuzluk ve usulsüzlüklerin olduğu, yardım için toplanan paralara cemiyet reisi Avnullah El Kazımi tarafından el konulduğu iddiası[113] ve cemiyet programının 14.maddesindeki *"cemiyetin makasıd-ı mukaddesesini temin uğrunda şehid olanların ailelerine bakılacaktır"*[114] ibaresi üzerine, cemiyetten zaten rahatsız olan hükümet resmen harekete geçmiş ve Adliye Nezareti tarafından geniş çaplı tahkikata başlanmıştır.

Yapılan tahkikat neticesinde, İTC'ye yakın *Tanin* Gazetesi tarafından *"Cemiyet-i Fesâdiye"*[115] olarak nitelendirilen Fedâkaran-ı Millet Cemiyeti'nin Fazlıpaşa'daki merkezi ve Avnullah El Kazımi'nin evi, cemiyetin *"menfi ve fırarilerden başka birtakım işsiz ve sabıkalı güruhu da daire-i ittifaklarına alarak bir ihtilalci heyeti teşkil ettikleri"*, amaçlarına ulaşmak için, topladıkları fedailere silah dağıtıldığı ve bu fedailer vasıtasıyla tehdit ve şantaj yapıldığı gerekçeleriyle[116] 12 Ocak 1909 tarihinde basılmıştır.

---

[110] Çapanoğlu**, a.g.e**, s.25
[111] Süleyman Kâni İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu**, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2003, s.62
[112] "Fedakaran-ı Millet Cemiyeti Tarafından", **Hukuk-ı Umumiye,** 28 Eylül 1324(11 Ekim 1908), No:26, s.1
[113] Tunaya, **a.g.e**, s. 135
[114] "Şüphe Nereden Başladı?", **Tanin**, 31 Kanunuevvel 1324(13 Ocak 1909), No:162, s.1
[115] "Bir Cemiyet-i Fesâdiye", **Tanin**, 31 Kanunuevvel 1324(13 Ocak 1909), No:162, s.1
[116] "Zaptiye Nezaretinin Tebligatnamesi", **Tanin**, 31 Kanunuevvel 1324(13 Ocak 1909), No:162, s.1-2

Yapılan baskınlarda, cemiyet reisi Avnullah El Kazımi'nin de aralarında bulunduğu kırk kişi gözaltına alınmış,[117] Tanin'in iddiasına göre, baskın sırasında üzerleri aranan cemiyet üyelerinin hepsinden birer revolver çıkmıştır.[118] Baskında ayrıca, suç teşkil ettiği gerekçesiyle, cemiyete ait tüm evraka da el konulmuştur.[119]

Fedakâran-ı Millet Cemiyeti üyeleri, olaydan iki ayı aşkın bir süre sonra, 24 Mart 1909 tarihinde Cinayet Mahkemesi'nde görülen davada[120], cemiyet kâtibi Ahmet Hamdi ve posta memuru Kazım'ın asılsız ihbarda bulunduklarının anlaşılması üzerine [121] suçlamalardan beraat ederek serbest bırakılmışlardır.[122]

Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'ne yapılan baskın ve ardından başlayan tahkikat süreci, her ne kadar beraat ile sonuçlansa da cemiyeti olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim, *Hukuk-ı Umumiye'nin* o dönem sorumlu müdürü olan Doktor Ali Saip baskından kısa bir süre sonra bir açıklama yaparak, *"cemiyetin takip etmek istediği meslek-i siyasiye, kanaat-ı fikriyeme muhalif olduğundan Hukuk-ı Umumiye Gazetesi müdüriyetinden istifa ederek nâşir-i efkârı olduğu Fedakaran-ı Millet Cemiyeti ile kat-ı münasebet"* ettiğini ilan etmiştir.[123] Cemiyetin önde gelen isimlerinden Necip Nadir Bey'in Derne Kaymakamı, Cemiyet Reisi Avnullah El Kâzımi'nin ise Kerkük Mutasarrıfı görevleriyle tayin olunarak İstanbul'dan uzaklaştırılmaları Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'ni daha da zayıflatmış ve cemiyetin dağılmasına giden süreci başlatmıştır.

1908'de yapılan seçimlere katılmayan, İstanbul'daki merkezi dışında Hudeyde[124] ve Üsküdar'da yoğun olarak [125] faaliyet gösterdiği anlaşılan ve İttihat ve

---

[117] "Kimler Tevkif Edildi?", **Tanin**, 31 Kanunuevvel 1324(13 Ocak 1909), No:162, s.1; Serbesti Gazetesi altmışa yakın kişinin gözaltına alındığını iddia etmektedir. "Kanuna Karşı Bir Tecavüz", **Serbesti**, 31 Kanunuevvel 1324(13 Ocak 1909) No:59, s.1

[118] "Mevkufların Üzerinden Neler Çıktı?", **Tanin**, 31 Kanunuevvel 1324(13 Ocak 1909), No:162,s.2 ; Serbesti Gazetesi bu iddiaya da karşı çıkmakta, yalnızca birkaç kişide revolver bulunduğunu söylemektedir. "Kanuna Karşı Bir Tecavüz", **Serbesti**, 31 Kanunuevvel 1324(13 Ocak 1909), No:59, s.1

[119] "Bulunan Evrak", **Tanin**, 31 Kanunuevvel 1324(13 Ocak 1909), No:162, s.2

[120] "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", **Osmanlı**, 12 Mart 1325(25 Mart 1909), No:10, s.1

[121] Akşin, **a.g.m** s.135

[122] Tunaya, **a.g.e**, s.135

[123] **Serbesti,** 2 Şubat 1324(15 Ocak 1909), No:93, s.1

[124] **Hukuk-ı Umumiye,** 6 Teşrinisani 1324(19 Kasım 1908), No: 68, s.1

[125] "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", **Osmanlı**, 12 Mart 1325(25 Mart 1909), No:10, s.1

Terakki Cemiyeti'ne karşı örgütlü ilk muhalif kuruluş olan FMC, beraat kararının ardından bir süre daha faaliyetlerini sürdürmüşse de 31 Mart sonrasında siyaset sahnesinden silinmiştir.

1.4.3. Hukuk-ı Umumiye Gazetesi

12 Ağustos 1908 tarihinde gerçekleştirilen Sultanahmet mitinginde Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin yayın organı olarak kurulması kararlaştırılan *Hukuk-ı Umumiye* Gazetesi, cemiyetin kurucularından olan ve daha önce Sofya'da *Serbest Bulgaristan*[126] (1887) adında muhalif bir gazete çıkartması dolayısıyla gazetecilik tecrübesi de bulunan Necip Nadir Bey yönetiminde, *"Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin ceridesi"* unvanıyla, 16 Eylül 1908 tarihinde yayın hayatına başlamıştır.[127] Ahmet Bedevi Kuran'a göre gazeteye, *"Fransız Devrimi'nde ilan edilen 'İnsan Hakları' beyannamesine karşılık olmak üzere" Hukuk-ı Umumiye* ismi konulmuştur.[128]

Hukuk-ı Umumiye'nin ilk nüshasına bakıldığında, gazetenin adresi olarak *"muvakkaten Dersaadet'teki Yeni Postahane karşısında Ferruh Bey Hanı'nda mahâl-i mahsus"*[129] gösterilmiştir. Geçici olarak burada çalışmalarını sürdüren gazetenin bundan sonraki yayın hayatına, 11 Ekim 1908 tarihinden itibaren *"Gedikpaşa'da Hilm Caddesi'nde Fazlıpaşa Karakolu karşısında 3 numerolu handa"* [130] devam ettiği görülmektedir. Bir başka deyişle gazete idarehanesi, yayın organı olduğu FMC'ye yapılan saldırının ardından, cemiyetin güvenlik sebebiyle yerleştiği binaya nakledilmiştir.

16 Eylül 1908 ile 27 Mart 1909 tarihleri arasında faaliyet gösteren ve toplam 172 nüshası yayımlanan *Hukuk-ı Umumiye'de*, bu süreçte dört sorumlu müdürün görev yaptığı görülmektedir.[131] Bu görevi gazetenin ilk sayısından 8 Ekim 1908 tarihinde çıkan 23. sayısına kadar Necip Nadir Bey'in üstlendiği, künye kısmına

---

[126] Mardın, **a.g.e,** s.48
[127] **Hukuk-ı Umumiye**, 3 Eylül 1324(16 Eylül 1908), No:1, s.1
[128] Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s.323
[129] **Hukuk-ı Umumiye,** 3 Eylül 1324(16 Eylül 1908), No:1, s.1
[130] **Hukuk-ı Umumiye,** 28 Eylül 1324(11 Ekim 1908), No:26, s.1
[131] Hasan Taner Kerimoğlu, "II. Meşrutiyet Döneminde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete: Hukuk-ı Umumiye", **ÇTTAD**, VIII/18-19, (2009/ Bahar-Güz), s.23

Fransızca yazılmış *"Directeur et Rêdacteur Nedjib Nadir"* ibaresinden anlaşılmaktadır. [132] FMC'nin önde gelen isimlerinden olan, daha önce de Taberiye ve Karapınar[133] gibi kazalarda kaymakamlık yapan Necip Nadir Bey gazeteden ayrılışını, Derne Kaymakamlığı'na atandığı ve görev teslimi için gereken kanuni işlemleri tamamladığını anlatan bir veda yazısıyla okurlarına duyurmuştur. [134]

Necip Nadir'in vedasının ardından *Hukuk-ı Umumiye'nin* yeni *"müdir-i mesulü"* Mevlanzade Rıfat'ın görevi devralması, gazetenin aynı nüshasında (23.) ilan edilmiştir.[135] Mevlanzade'nin göreve gelmesiyle birlikte, Necip Nadir yönetiminde gazetede bulunan Fransızca ibarelerin tamamen kaldırılması dikkat çeken bir değişiklik olarak gözükmektedir. 8 Ekim'de işbaşı yapan Rıfat, 13 Kasım 1908'e, gazetenin 63. nüshasına kadar görevde kalmış, ondan sonra bayrağı Hüsnüpaşazade Doktor Ali Saip Bey devralmıştır.[136] Sorumlu müdürlük koltuğunda 13 Kasım'dan 14 Şubat 1909 (60-139 nüshalar) tarihine kadar oturan Ali Saip, bu görevi en uzun süre yapan kişi olmuştur. Gazetenin dördüncü ve son sorumlu müdürü olan Ahmet Esat Bey ise bu görevi, gazetenin yayımlandığı son tarih olan 27 Mart 1909'e kadar yürütmüştür.[137]

Hukuk-ı Umumiye'nin yazar kadrosuna bakıldığında, Şirvanizade Mahmud Tahir, İbnül Mahmud Asım, Abdülkadir Kadri, Hasan Fehmi, Mevlanzade Rıfat, Derviş Vahdeti, Hafız Derviş, M. Nedim, "Düşündüm Ki" başlıklı yazı dizisiyle Dr. Şerafettin Mağmumi ve gazetede bir makalesi yayımlanan, İTC'nin kurucu üyelerinden olmasına rağmen daha sonra muhalefet saflarına katılan Dr. İbrahim Temo isimleri göze çarpmaktadır.[138] Gazetede ayrıca, Kamil Paşa'nın emriyle tutuklanan

---

[132] **Hukuk-ı Umumiye,** 3 Eylül 1324(16 Eylül 1324), no:1, s.1; 25 Eylül 1324(8 Ekim 1908), No:23, s.1

[133] Yıldız Saray-ı Hümayunu Başkitabet Dairesi, **BOA** İ.DH, D:1137, G:88789, Lef:1, 29 Mayıs 1305(10 Haziran 1889); Karapınar Kaymakam-ı Sabıkı Necib Nadir Bey tarafından Padişaha gönderilen yazı, **BOA** Y.PRK.AZJ, D:22, G:82, Lef:1, 20 Ağustos 1308(1 Eylül 1892)

[134] **Hukuk-ı Umumiye**,"Ahrar-ı Millete", 25 Eylül 1324(8 Ekim 1908), No:23, s.1

[135] "Dahiliye Nezaret-i Celilesi Matbuat-ı Dahiliye İdaresi Hukuk-ı Umumiye Gazetesine Mahsus Ruhsatname Resmidir", **Hukuk-ı Umumiye,** 25 Eylül 1324(8 Ekim 1908), no:23, s.1; BOA DH.MKT 2623/47

[136] "Hukuk-ı Umumiye Gazetesi'ne Mahsus Ruhsatname-i Resmidir", **Hukuk-ı Umumiye,** 1 Teşrinisani 1324(14 Kasım 1908), No:63, s.1

[137] Kerimoğlu, **a.g.m** s.23

[138] Doktor Temo, "Sorarız!", **Hukuk-ı Umumiye,** 9 Eylül 1324(22 Eylül 1908), No:7, s.1

Mizancı Murad[139] ve genel af ilan edilmesine rağmen aile üyelerinin bir kısmı hala daha tutuklu bulunan Bedirhani Ahmet'in sitem dolu yazılarına[140] da rastlanılmaktadır. *Hukuk-ı Umumiye'de* bunlardan başka, müstear isimle yahut imzasız yayımlanmış çok sayıda köşe yazısı da bulunmaktadır.

FMC'nin yayın organı olan ve yazarlarının büyük kısmı da bu gruba yakın olan *Hukuk-ı Umumiye'nin* yayın çizgisinin de "mağdurların" söylem ve faaliyetleri ile örtüştüğü çok açık bir şekilde gözükmektedir. Prens Sabahattin'in bayraktarlığını yaptığı *İttihad-ı anâsır* ve *teşebbüs-i şahsi* fikirlerini savunduğu net bir şekilde gözüken gazete incelendiğinde, *"devr-i sâbık"* en sık karşılaşılan kavram olarak karşımıza çıkmakta, Temmuz 1908 öncesi ve bu dönemde devlet kadrolarında olan, *"cemaziyülevvelleri bilinen"* kişiler sürekli olarak hatırlatılmakta ve bazıları da ifşa edilmektedir.[141] Gazetede sıklıkla geçen bir başka kavram ise, kadroların düzenlenmesi anlamına gelen *"tensikat"* olarak gözükmektedir.[142] *"Tensikat"* meselesi gazetede çok defa ele alınmış, uzun uzadıya tartışılmış ve hatta gazetenin ikinci sorumlu müdürü Mevlanzade Rıfat Bey tarafından *"Tensikat ve Islahat-ı Umumiyeye Dair Proje-i Mukaddeme"* ismiyle bir de yazı dizisi başlatılmıştır.[143]

"Mağdurların sözcüsü" iddiasıyla faaliyet gösteren gazetede genel af sonrası yurda dönmekte olan siyasi suçluların gelişleri okurlara sürekli olarak duyurulmuş, siyasi mağdurlar için yapılan çalışmalara da gazetede yer verilmiştir[144] Çoğunluğu gazeteyi ve sorumlu müdürü öven mektuplar olmak üzere okur mektuplarına da

[139] Mizancı Murat, "Varid olan Makalat ve Mektup", **Hukuk-ı Umumiye** 6 Teşrinievvel 1324(19 Ekim 1908), No:34, s.1; **Hukuk-ı Umumiye,** 20 Teşrinievvel 1324(2 Kasım 1908), No:50, s.1
[140] Bedirhani Ahmet, "Vükela-yı Fehâm Kanundan Korkmuyor", **Hukuk-ı Umumiye,** 28 Teşrinivvel 1324(10 Kasım 1908), No:59, s.1; **Hukuk-ı Umumiye,** 17 Teşrinivvel 1324, No:47, s.1
[141] "Devr-i İstibdat Hainleri ve Reşid Cemil Paşalar", **Hukuk-ı Umumiye,** 9 Teşrinievvel 1324(22 Ekim 1908), no:37, s.1; "Devr-i istibdat Hafiye Reşid Paşa", **Hukuk-ı Umumiye,** 11 Teşrinievvel 1324(24 Ekim 1908), no:39 s.1; "Yine Hafiyeler", **Hukuk-ı Umumiye** 17 Teşrinievvel 1324(30 Ekim 1908), no:47, s.1
[142] "Tensikata Dair", **Hukuk-ı Umumiye,** 26 Teşrinievvel 1324(8 Kasım 1908), No:57, s.1; "Sıhhiye Tensikatı" **Hukuk-ı Umumiye,** 19 Teşrinievvel 1324(1 Kasım 1908) No:49, s.1; "Vay Gidi Tensikat Vay", **Hukuk-ı Umumiye,** 17 Teşrinievvel 1324(30 Ekim 1908), No:47, s.1-2
[143] "Tensikat ve Islahat-ı Umumiyeye Dair Proje-i Mukaddeme", **Hukuk-ı Umumiye** 11 Teşrinievvel 1324(24 Ekim 1908), no:39, s.1
[144] "Menfi ve Firari Kardeşlerimize", **Hukuk-ı Umumiye** 12 Eylül 1324(25 Eylül 1908), no:14; 20 Teşrinievvel 1324, no:50, s.1

genellikle sütunlarında yer veren gazeteye, özellikle Mevlanzade Rıfat Bey'in sorumlu müdür olduğu dönemde Kayseri'den çok sayıda mektup gelmesi dikkat çekmektedir.

Ermeni Cemaati ile alakalı haber ve yazıların gazetedeki çokluğu da *Hukuk-ı Umumiye* incelendiğinde dikkati çeken bir başka husustur. Gazetede Anadolu'daki Ermeniler, Ermeni Kilisesi, Patrik İzmirliyan ve Ermeni mebuslar hakkında yapılan haberlerin[145] haricinde, Ermenice yayın yapan gazetelerden çok sayıda makale de Türkçeye tercüme edilerek gazete sütunlarında kendisine yer bulmuştur.[146] Ermeni Cemaati ile bu denli alakadar olan gazetenin Rum veya Yahudi Cemaati ile bu derece ilgilendiğini söylemek mümkün değildir.

"Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin Ceridesi" olması hasebiyle, doğal olarak, yayımlanmaya başladığı günden itibaren İTC'ye karşı muhalefet eden *Hukuk-ı Umumiye'nin* Kâmil Paşa'ya karşı olan tutumu ise biraz karışıktır.*"Devr-i sabık adamlarından"* olan Kâmil Paşa'ya ve hükümetine karşı başlarda hayli sert muhalefet eden, Kamil Paşa'yı diktatörlükle suçlayan,[147] *"bazıları müstesna olmak üzere"*[148] kabinesini istifaya davet eden gazete, İTC-Kamil Paşa ilişkisinde yaşanan gelişmeler doğrultusunda tutum değiştirerek Paşaya karşı muhalefetin dozunu azaltmaya başlamış, Kamil Paşa kabinesi düşürülürken ise açıkça Paşayı desteklemiştir.[149]

Gazetenin ilk sayısında takip edecekleri yayın politikası hakkında bilgiler veren *Hukuk-ı Umumiye*, ciddiyetten uzaklaşılmayacağı, kişilerle uğraşılmayacağı ve kanun dairesinde kalacaklarına dair sözler vermişse de[150] gazetede kişileri doğrudan hedef alan ve bazen de hakaretamiz yazıların yayımlanması, gazete ve yazarları aleyhine davalar açılmasına sebep olmuştur.

---

[145] Taşnaksütyun Cemiyeti, "Bitlis'teki Ahval", **Hukuk-ı Umumiye,** 25 Eylül 1324(8 Ekim 1908), no:23, s.1; "İlk Ermeni Mebusu", **Hukuk-ı Umumiye,** 22 Teşrinievvel 1324(4 Kasım 1908), no:53, s.1; "Ermeni Patriği İzmirliyan", **Hukuk-ı Umumiye,** No:30, s.1; No: 31, s.1; No: 32, s.1; "Meclis-i Mebusanda Ermeni Vatandaşlarımızın Takip Edeceği Meslek", **Hukuk-ı Umumiye,** 10 Teşrinievvel 1324(23 Ekim 1908), No:38, s.1

[146] "Ermenice Muhafaza-i Efkâr Gazetesi'nden", **Hukuk-ı Umumiye,** 8 Teşrinievvel 1324(21 Ekim 1908), no:36, s.1; **Hukuk-ı Umumiye,** 17 Teşrinievvel 1324(30 Ekim 1908), No:47, s.1-2

[147] "Diktatörlük mü?", **Hukuk-ı Umumiye,** 29 Eylül 1324(12 Ekim 1908), No:27, s.1

[148] **Hukuk-ı Umumiye,** 8 Teşrinievvel 1324(21 Ekim 1908), No:36, s.1

[149] Akşin, **a.g.m,** s.135

[150] "Kârin-i Kirama", **Hukuk-ı Umumiye** 16 Eylül 1324(29 Eylül 1908), No:1, s.1

Bu davalardan ilki, gazetede eski Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa için *"hain"* ifadesinin kullanılması üzerine, dönemin sorumlu müdürü Necip Nadir Bey aleyhine açılan *"zemm ü kadh"* davasıdır.[151] 10 Ekim 1908 tarihinde Bidayet Mahkemesi'nde ilk celsesi görülen mahkemeye, *"ehemmiyet-i fevkaladesi hasebiyle cemiyetimize mensup olanlarla sair arzu eden zevat"*[152] da destek olması amacıyla davet edilmiştir. Gazetenin bir sonraki sorumlu müdürü Mevlanzade Rıfat Bey döneminde ise, gazete ve Rıfat aleyhine iki davanın açıldığı görülmektedir. Bunlardan birisi, Sadrazam Kâmil Paşa hakkında *"beyni sulanmış"*[153] ifadesi kullanıldığı için *"vükelâ-yı devlete dokunur söz"* nedeniyle açılan dava[154], bir diğeri ise çok kısa bir süre sonra, gazetede FMC'nin *"maksad-ı asli ve maksad-ı tâli"*sinin yayımlanması üzerine açılan *"neşriyat-ı muzıra"* davasıdır.[155]

12 Ocak 1909 tarihinde Fedakâran-ı Millet Cemiyeti merkezinin basılması ve cemiyete mensup kırk civarında kişinin gözaltına alındığı olaydan sonra Hukuk-ı Umumiye Gazetesi de geçici olarak kapatılmış, gazete 21 Ocak 1909'da yeniden faaliyete geçebilmiştir.[156] Bu dokuz günlük süreç dışında, bilindiği kadarıyla sorunsuz bir şekilde çıkartılan gazete, cemiyetin de faaliyetlerini sonlandırmasıyla birlikte, 24 Mart 1909 tarihinde yayımlanan 172 numaralı sayının ardından yayın hayatını noktalamıştır.

1.4.4. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti ve Hukuk-ı Umumiye Gazetesi'nde Mevlanzade Rıfat

Sultan Abdülhamid'in hal edilmesi amacıyla çıktığı yolda ilk iş olarak, yeni faaliyet göstermeye başlamış olan Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'ne katılan Mevlanzade Rıfat'ın kısa süre içerisinde cemiyetin önde gelen azalarından birisi olarak sivrildiği görülmektedir. Nitekim, Necip Nadir Bey'in ardından cemiyetin yayın organı olan

---

[151] Kerimoğlu, **a.g.m**, s.35
[152] "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti'nin Beyannamesi", **Hukuk-ı Umumiye** 27 Eylül 1324(10 Ekim 1908), no:26, s.1
[153] Mevlanzade Rıfat, "Hakimlerimiz Hala Aynı Meslekte", **Serbesti,** 23 Teşrinisani 1324(6 Aralık 1908), no:22, s.1
[154] **Hukuk-ı Umumiye,** 3 Teşrinievvel 1324(16 Ekim 1908), no:31, s.1
[155] "Müdür-i Mesulümüz Mevlanzade Rıfat Bey'in İstizaki", **Hukuk-ı Umumiye,** 9 Teşrinievvel 1324(22 Ekim 1908), no:37, s.1
[156] Kerimoğlu, **a.g.m**, s.29

Hukuk-ı Umumiye Gazetesi'nin idaresini eline almış olması, Mevlanzade'nin cemiyet içerisindeki güçlü konumunun ispatı şeklinde yorumlanabilir. [157]

Mevlanzâde Rıfat gazete idaresini hangi amaçla eline aldığını hatıratında şu sözlerle anlatmıştır:

> *"Nihayet 'Hukuk-ı Umumiye' Gazetesi'nin idaresini ele aldık. Sultan Abdülhamid'den dava etmek esâsından maksada giriştik, mevaada aldanmadık, tehditten korkmadık, muhâsamat büyüdü. Türlü türlü entrikalar döner oldu. Fakat tâkib-i amelden bizi hiçbir suretle alıkoyamadı".*[158]

Hukuk-ı Umumiye'deki görevinden önce gazetecilik alanında faaliyet gösterdiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanılmayan Mevlanzade böylelikle, 9 Ekim 1908 tarihinde, 39 yaşında basın hayatına adım atmış ve tüm şöhretini borçlu olduğu gazeteciliği, hayatının bundan sonraki safhasında meslek olarak edinmiştir.

Mevlanzade Rıfat idaresi döneminde gazetenin verdiği ilk önemli sınav, Mizan Gazetesi Sahibi Murad Bey'in Sadrazam Kamil Paşa'nın emriyle, 10 Ekim 1908'de tarihinde [159] Harbiye Nezareti'nde tutuklanması üzerine yaşanmıştır. Murad Bey'in keyfi bir şekilde tutuklandığını savunan Rıfat'a göre, *"hürriyet-i matbuata ilk darbe pîr-i siyaset telakki edilen Kamil Paşa'dan vurulmuştur".*[160]

Hadiseyi gazetedeki yazılarında sert bir dille eleştiren, Kamil Paşa'yı diktatörlükle itham eden Mevlanzade, amacının Murad Bey'i savunmak değil, anayasaya aykırı olan keyfi uygulamanın karşısında durmak olduğunu ifade etmiştir. [161] *"Bugün onun aleyhine vaki olan tecavüze susacak olursak, acaba aynı işlem, yarın 'başka biri' aleyhine de gerçekleşmeyecek mi?"*[162] diye soran Rıfat, keyfi

---

[157] Dahiliye Nezaretine gönderilen yazı, **BOA** ZB.D:326, G:146, Lef:1, 22 Eylül 1324(5 Ekim 1908); Matbuat-ı Dahiliye Müdürü tarafından gönderilen yazı, **BOA** DH.MKT D:2623, G:47, Lef:1, 21 Eylül 1324(4 Ekim 1908)
[158] Mevlanzade Rıfat, **Hakk-ı Vatan yahut Tarik-i Mücahedede Hakikat Ketmedilemez,** Serbesti Matbaası, İstanbul, 1328 s.8
[159] Kerimoğlu, **a.g.m**, s.29
[160] Rıfat, **a.g.e**, s.9
[161] "Makam-ı Sadaretin Kanun-ı Esasimize Tecavüzü", **Hukuk-ı Umumiye,** 28 Eylül 1324(11 Ekim 1908), no:26, s.1; "Diktatörlük Mü?", **Hukuk-ı Umumiye,** 29 Eylül 1324(12 Eylül 1908), no:27, s.1
[162] **"Sürgün Hatıralarım**", Rıfat, s.24

tutuklamanın basit bir hadise olmadığını ve olayın daha kötü sonuçlara gebe olacağını işaret etmiştir.

Mizancı Murad'ın tutuklanması dönemin tüm gazeteleri tarafından desteklenmiş yahut sessiz kalınmışken vakaya karşı yalnızca, Mevlanzade'nin sorumluluğu altındaki *Hukuk-ı Umumiye* tarafından tepki gösterildiği ve hükümetten hesap sorduğu anlaşılmaktadır.

Gazetenin, yaşanan olayı sert ifadelerle tenkide devam etmesi hükümetin dikkatinden kaçmamış, gazetenin *"müdür-i mesulü"* sıfatıyla Mevlanzade Rıfat, Sadrazam Kamil Paşa tarafından mülakat yapılmak üzere, 14 Ekim'de Bab-ı Âli'ye davet edilmiştir. İçeriğiyle son derece dikkat çeken görüşmelerin ayrıntıları, *"Şâyân-ı Teessüf Bir Mülakat"* başlığı altında ertesi günkü gazetede yayınlanmıştır.

14 Ekim sabahı saat on buçuk sularında Mevlanzade Rıfat, yanında Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'ne mensup bir üye olduğu halde Kamil Paşa'nın davetine icap etmek üzere Bab-ı Âli'ye gitmiş, yaklaşık bir saat sonra da sadrazamın huzuruna kabul olunmuşlardır.

Gazetenin aktardığına göre sadrazam kendilerini hemen mülakatın başında, "*Siz ne yapıyorsunuz? Vükela aleyhine idare-i lisan ediyorsunuz. Böyle devam edecek olursanız (eliyle Bab-ı Seraskeri'yi göstererek) siz de Murat'ın gittiği yere gidersiniz."* sözleriyle, alenen tehdit etmiştir. Heyetin, *"Biz kanuna muhalif olmayız. Kanunun verdiği salahiyet dairesinde herkese karşı hukuk-ı milleti muhafaza ile mükellefiz."* şeklinde cevap vermesi üzerine Paşa, *"Cahilsiniz! Çocuksunuz! Devletin bugün ne gibi bir buhran-ı azim içinde olduğunu bilmez misiniz? Bizi rahat bırakınız. Meşrutiyet vücut bulsun. Meşguliyetimizi bilmez misiniz?"* sözleriyle mukabele etmiş, ardından da daha yumuşak bir üslupla-Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ve Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı meselelerini ima ederek- *"Devlet bir buhran içindedir. Onun için lisanınızı ona göre kullanınız"* diyerek gelen heyeti uyarmıştır.[163]

[163] "Şayan-ı Teessüf Bir Mülakat", **Hukuk-ı Umumiye,** 2 Teşrinievvel 1324(15 Ekim 1908), No:30, s.1-2

Sadrazamın uyarılarına rağmen olayın üzerine gitmeye devam eden Mevlanzade, 15 Ekim günü serbest bırakılan Murad Bey ile bir görüşme yapmış[164] ve Mizancı Murad'ın neden tutuklandığı sorusuna *müdde-i umumilikten* herhangi bir cevap gelmeyince de olayı bizzat kendisi soruşturmuştur. Rıfat'ın yaptığı soruşturmaya göre, Adliye Nezareti'nin olaydan haberdar olmadığı, Kamil Paşa'nın sebep göstermeksizin verdiği emir üzerine Murad Bey'in hapsedildiği anlaşılmıştır.[165] Hakkında herhangi bir suçlama olmadan hapsedilen Murad Bey ise tutukluluğunun beşinci gününde serbest bırakılmıştır. Mizancı Murad, serbest kalmasının ardından, *"Devr-i Hürriyete layık bir gazete olduğunu fiilen ispat etmiş olan Hukuk-ı Umumiye'ye"*[166] hitabıyla başlayan bir mektupla Mevlanzade ve gazetesine teşekkür etmiştir. Ancak olaydan, daha sonra hatıratında bahseden Mizancı, kendisine verilen bu desteğin aslında Hasan Fehmi Bey'in çabalarının ürünü olduğunu ifade etmiştir.[167]

Kamil Paşa ile yapılan görüşmenin üzerinden yalnızca saatler sonra, Sadrazamın tehditlerinin boşuna olmadığı görülmüş, Mevlanzade Rıfat aleyhine İkinci Ceza Mahkemesi tarafından *"Vükela-yı Devlete Dokunacak Söz"* davası açılmıştır. Gazete, 18 Ekim 1908 Pazar günü saat altıda görülmeye başlanacağı bildirilen davada Mevlanzade'ye destek olmak amacıyla okurlarını da mahkemeye davet etmiştir.[168] Kararlaştırılan günde, ancak saat yedide başlayan mahkemede Mevlanzade Rıfat, öncelikle bekletildiği için serzenişte bulunmuş, ardından da hakkındaki suçlamaları reddederek gazetede anayasaya aykırı herhangi bir şey yazılmadığını iddia etmiştir. Mevlanzade'nin savunması ve itirazından yaklaşık üç saat sonra yeniden toplanan *heyet-i hakimin,* davanın 10 Kasım 1908 tarihine ertelendiğini ilan etmiştir.[169]

Aleyhinde açılan davanın ilk celsesinin üzerinden yalnızca bir gün geçtikten sonra Mevlanzade bu kez, *Neşriyat-ı Muzıra Davası* nedeniyle 21 Ekim'de ifade

---

[164] "Önceki Gün Tahliye Edilen Murat Bey İle Mülakat", **Hukuk-ı Umumiye,** 4 Teşrinievvel 1324(17 Ekim 1908), No:32, s.1
[165] "Dahiliye", **Hukuk-ı Umumiye,** 5 Teşrinievvel 1324(18 Ekim 1908), No:33, s.1
[166] "Varid Olan Makalat ve Mektup", **Hukuk-ı Umumiye,** 6 Teşrinievvel 1324(19 Ekim 1908), No:34, s.1
[167] Murad Mizancı, **Tatlı Emeller Acı Hakikatler**, Haz: Celile Eren (Ökten) Argıt, Marifet Yayınları, İstanbul, 1997, s.292
[168] "İkame-i Dava", **Hukuk-ı Umumiye,** 3 Teşrinievvel 1324(16 Ekim 1908), No:31, s.1
[169] "Dün Cereyan Eden Mahkememiz", **Hukuk-ı Umumiye,** 6 Teşrinievvel 1324(19 Ekim 1908), No:34, s.1

vermek üzere Dersaadet Bidayet Mahkemesi'ne çağrılmıştır. Kısa süre içerisinde yeniden mahkemeye çağrılan Rıfat, tepkisini şu sözlerle dile getirmiştir: *"Bundan sonra ne yazmış olsak bir celp müzekkeresi alacağımıza artık emin olmaya başladık. Adalet ve meşrutiyete hizmet etmek maksadıyla meydana çıkan Hukuk-ı Umumiye istibdata karşı çekinmeyerek hak ve adl-i müdafaada devam edecektir."* [170]

Mevlanzade Rıfat, aleyhine iki ayrı dava açılmasına rağmen gazetesinde hükümeti sert bir dille eleştirmeye devam etmiş, *Mizan'dan* sonra bu kez de Almanya hakkında *"manidar bir resim"* yayınlayan *Kalem* Gazetesi'nin toplatılması ve baş yazarının da Zaptiye Nezareti'nde tutuklanmasını sütunlarına taşımıştır. Art arda yaşanan hadiseleri söz söyleme hürriyetine karşı sistematik bir saldırı olarak niteleyen Hukuk-ı Umumiye, hükümet için, *"Vatanımızın İnkılâb-ı Azime'ye rağmen hala daha hürriyet-i fikriye, kalemiyeyi tehdit etmek için iştigal eylediğini ispat ediyor*." sözlerini sarf etmiştir.*[171]*

Neşriyat-ı muzıra davası için ifadesi alındıktan sonra serbest bırakılan [172] Mevlanzade Rıfat'ın mahkeme koridorlarında yeniden, 9 Kasım 1908'de, ilk celsede herhangi bir karara bağlanamayan *Vükelaya Dokunur Söz Davası* için boy göstermiştir. Bu davanın akıbeti de görülen ilk dava gibi olmuş, Mevlanzade'nin uzun savunması ve itirazı üzerine sonuca bağlanamayan mahkemenin 16 Kasım 1908 tarihine ertelenmesine karar verilmiştir.[173]

Mevlanzade Rıfat Bey, *Hukuk-ı Umumiye'de* geçirdiği hareketli günleri hatıratında şu sözlerle özetlerken, *"Biz böylece 'Hukuk-ı Umumiye' Gazetesiyle Kamil Paşa kabinesinin tecavüzatını tenkidde devam ediyor idik, bir cihetten de maksad-ı asliyemizi takip eyliyor idik. Kamil Paşa bizi tehdide başladı, mahkeme icat etti."* Fedakaran-ı Millet Cemiyeti ve *Hukuk-ı Umumiye* Gazetesi'nden ayrılma gerekçesi olarak da Kamil Paşa'nın cemiyet içine *"fesad eli"* sokmasını ve cemiyete yabancı

[170] "Yine Bize Hücum", **Hukuk-ı Umumiye,** 7 Teşrinievvel 1324(20 Ekim 1908), No:35, s.1-2
[171] "Kaleme Tecavüz", **Hukuk-ı Umumiye,** 8 Teşrinievvel 1324(21 Ekim 1908), No:36, s.1
[172] "Müdür-i Mesulümüz Mevlanzade Rıfat Bey'in İstizahı", **Hukuk-ı Umumiye,** 9 Teşrinievvel 1324(22 Ekim 1908), No:37, s.1
[173] "Mahkeme", **Hukuk-ı Umumiye,** 28 Teşrinievvel 1324(10 Kasım 1908), No:59, s.1

unsurların girmesini göstermiştir. [174] Cemiyeti Kamil Paşa'nın karıştırdığı iddiası Mevlanzade tarafından ispat edilmemekle birlikte, Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'nin Ocak ayında basılması ve üyelerinin göz altına alınmasından yaklaşık iki ay önce cemiyet ve gazete ile bağlarını kopartan Rıfat'ın, cemiyet içerisindeki kaynaşmayı önceden sezdiği ve doğru zamanda cemiyetten ayrıldığı anlaşılmaktadır.

Mevlanzade Rıfat böylece, gazetecilik mesleğine ilk adımını attığı, 40 nüsha çıkarttığı ve o dönem için hayli yüksek olan otuz bin tiraja ulaştığı[175] *Hukuk-ı Umumiye* Gazetesi'nden istifa ederek, daha geniş kitlelere hitap etmesine vesile olacak ve kendisine büyük şöhret kazandıracak yeni bir gazeteyi, *"refik-i muhterem Hasan Fehmi Bey'le 'Serbesti' Gazetesi'ni neşre"*[176] başlayacaktır.

[174] Rıfat, **"Hakk-ı Vatan**", s.16
[175] Alpay Kabacalı, **Türkiye'de Siyasi Cinayetler**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993, s.89
[176] Rıfat**, a.g.e**, s.16

İKİNCİ BÖLÜM
SERBESTİ GAZETESİ

2.1. Serbesti'ye Genel Bir Bakış

"Siyasetten bahis olunmak üzere 'Serbesti' namıyla yevmî bir gazete neşrine ruhsat itası Mevlanzade Rıfat imzasıyla" Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğü'ne gönderilen dilekçe ile talep edilmiş, 12 Kasım 1908 tarihinde de bu daireden Zaptiye Nezareti'ne gönderilen vesika ile Mevlanzade hakkında *"matbuat nizamnamesinin 3. ve 4. Maddelerine tevfikan"* muamele edilmesi ve talebinin onaylanması istenmiştir. [177]

Serbesti'nin açılma talebi Zaptiye Nezareti tarafından kısa sürede onaylanmış olacak ki, gazetenin ilk sayısı 16 Kasım 1908 tarihinde yayınlanmış, [178] II. Meşrutiyet devri basın hayatına damgasını vuran en önemli gazetelerden birisi olan, muhalif kanadın en güçlü seslerinden *Serbesti*, böylelikle yayın hayatına başlamıştır.

Sırtını hiçbir cemiyet yahut gruba yaslamadığını iddia eden, Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'nden de kısa bir süre önce ayrılan Mevlanzade Rıfat'ın, gazeteyi hangi sermaye ile kurduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Zira, hala daha sürgün dönemlerinde alamadığı maaşların peşinde koşan ve bilindiği kadarıyla sürekli bir geliri bulunmayan Rıfat, gazetenin ilk sayısını çıkartmasından kısa bir süre önce, 9 Kasım 1908 tarihinde, geçmiş alacaklarını elde etmeye hak kazanmıştır.[179] Bundan başka, gazetenin kurucularından Hasan Fehmi'nin de zengin bir aileye mensup olması, sermayenin nereden geldiği sorusuna verilecek cevaplardan birisi olabilir.[180]

İkilinin cebinde bir gazete yayınlayacak kadar sermaye olup olmadığı bilinmemekle birlikte, Mevlanzade'nin Prens Sabahattin'e olan yakınlığı ve her

[177] Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğü tarafından gönderilen yazı, **BOA** DH. MKT. D:2655, G:77, Lef:1, 30 Teşrinievvel 1324(12 Kasım 1908)
[178] **Serbesti,** 3 Teşrinisani 1324(16 Kasım 1908), No:1, s.1
[179] Dahiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine gönderilen yazı, **BOA** DH.MKT, D:2651, G:31, Lef:1, 27 Teşrinisani 1324(10 Aralık 1908)
[180] Mahir Said Pekmen, **31 Mart Hatıraları İsyan Günlerinde Bir Muhalif**, Haz: Hasan Babacan-Serbet Avşar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.58

ikisinin de İttihat ve Terakki aleyhtarlığı göz önüne alındığında, gazetenin Prens tarafından finanse edilmiş olması yahut maddi anlamda desteklenmesi ihtimali mevcuttur. Bu konuda bir başka teori ise, Mevlanzade'nin Mehmed Reşad'ın adamı olduğu ve gazetenin de onun tarafından desteklendiği yönündedir.[181]

Sahibi ve müdürü Mevlanzade Rıfat olan gazetenin, çalışmalarına *"Yeni Postane Karşısında Ferruh Bey Hanı'nda"* başladığı anlaşılıyor. Nüshası İstanbul için *"10 pâre"* olan ve dört sayfa şeklinde tabedilen *Serbesti'nin* manşetinde *"meşrutiyet-i idareye ve bilâtefrik cins ve mezheb Osmanlıların hukuna hâdim yevmî gazete"* [182] ibaresi bulunmaktadır. Gazete böylece, *ittihad-ı anâsır* fikrinin, yayın politikalarının temeli olduğunu ilan etmektedir. *Serbesti* ayrıca, pembe renkli baskısı, okurlarına hediye ettiği küçük boy ilaveler[183] ve zaman zaman yayımlanan büyük boy fotoğraflarla da rakiplerinden ayrılmış, şekli itibariyle de dikkat çeken bir gazete olmuştur.

Baş yazılar dahil olmak üzere, makalelerin genellikle imzasız yahut müstear isimle yayımlandığı *Serbesti*'nin yazar kadrosuna bakıldığında, gazetenin imtiyaz sahibi Mevlanzade Rıfat ve imzasız başyazıları yazdığı anlaşılan Hasan Fehmi isimleri ön plana çıkmaktadır. Gazetede sıklıkla rastlanan *"M.D."* müstear isimli makale ve başyazıların Hasan Fehmi'ye ait olduğu düşünülmektedir. Hasan Fehmi imzasıyla yayımlanan tek makale, *"Ali Kemal Bey- Şura-yı Ümmet"* adıyla gazetenin 30. Nüshasında görülmektedir.[184] Gazetenin diğer popüler yazarlarına bakıldığında ise *Hukuk-ı Umumiye'*de de yazıları yayımlanan Şerafettin Mağmumi, Mizancı Murad ve 31 Mart Hadisesi sonrası Bediüzzaman Said-i Kürdi isimleri göze çarpmaktadır. Gazeteye ayrıca, Abdurrahman Tahsin, Ahmet Sıtkı, Ali Ulvi, Avanzade Mehmed Süleyman, Canikli Topalzade Ömer Safvet ve Sabitzade Ahmed Raşid gibi isimler yazılarıyla katkı vermiştir.

---

[181] Kabacalı, **a.g.e**, s.91
[182] **Serbesti,** 4 Teşrinisani 1324(17 Kasım 1908), No:2, s.1
[183] Şapolyo, **a.g.e**, s.177
[184] Hasan Fehmi, "Ali Kemal Bey- Şura-yı Ümmet", **Serbesti,** 1 Kanunuevvel 1324(14 Aralık 1908), s.1; Koloğlu, "1908 Basın Patlaması" adlı eserinde Hasan Fehmi'nin Serbesti'de imzalı bir yazısı olmadığını ifade etmişse de taranan nüshalarda bir örneğe rastlanmıştır.

Mevlanzade'nin aktardığına göre, bağımsız yayıncılığı sayesinde halk tarafından kısa sürede teveccüh gören ve tirajı gün geçtikçe artan *Serbesti Gazetesi*[185], II. Meşrutiyet devrinin en çok okunan gazetelerinden birisi olmuş, 31 Mart günü altmış bin tiraj yaparak o dönem için satış rekoru kırmıştır.[186]

16 Kasım 1908 tarihinde yayımlanmaya başlanan *Serbesti*, Mevlanzade Rıfat'ın 31 Mart hadisesinden bir süre sonra ülkeyi terk etmesi sebebiyle 23 Nisan 1909'da faaliyetlerini durduracaktır. Bu süreçte çalışmalarını ara vermeden sürdüren gazete toplam 162 nüsha yayımlanmıştır. Basının özgür olduğu bu dönemde herhangi bir *tatil* cezası almayan *Serbesti*, yalnızca Ramazan Bayramı'nda mürettiplerin tatilde olmaları nedeniyle 4 ve 5 Ocak 1908 tarihlerinde yayımlanamamış[187], 31 Mart hadisesinin ardından da yine mürettiplerin bulunamaması yüzünden iki sayfa tabedilebilmiştir.[188]

2.2. Serbesti'nin Yayın Politikası

Serbesti'nin, yayın politikasını açıklayan manifestosunu gazetenin ilk ve ikinci sayılarında *"Meslek"* başlığı altında ilan ettiği görülmektedir. Buna göre gazetenin "mesleği":

> *"'Serbesti' bütün manasıyla hürdür. Tamamiyat-ı mülkiyemizi, meşrutiyet idaremizi muhafaza zımnında fedakarlıktan ictinâb etmeyecektir. Efkâr-ı umumiyenin tenvirine ve anâsır-ı muhtelife-i osmaniyenin ittihadına çalışarak heyet-i ictimaiyemizi hakikaten yekvücud bir hale getirmeye ve harici düşmanlara bir kuvvet hazırlamaya say' ve gayret eyleyecektir.*
>
> *'Serbesti' memurin-i hükümetin menafi-i milliyeye mugayır harekâtını, bilhassa noksanı daima şiddetle takbih ve tenkid edecektir. Bu gibi harekâtı bâdel tahkik nazargâh-ı millete arz eyleyecek ve hâmi-i hukuk-u millet olan 'kanun' yegâne rehber hareketi olacaktır.*
>
> *'Serbesti' namus ve haysiyeti sertâc-ı meslek ittihaz edecektir. Bugün mesleğimizde görünen fırkaların, komitelerin, cemiyetlerin mürevvic-i efkârı olmadığı gibi menafi-i milliyeye mugayır olduğu takdirde hiçbir şahsın âmâl ve maksad-ı siyasiye ve şahsiyesine dahi hâdim bulunmayacaktır.*

---

[185] Rıfat, **a.g.e**, s.16
[186] Tarık Mümtaz Göztepe, Osmanoğullarının **Son Padişahı Vahidettin Mütareke Gayyasında**, Sebil Yayınları, İstanbul, 1969 s.367
[187] **Serbesti,** 24 Kanunuevvel 1324(6 Ocak 1909), No:52, s.1
[188] **Serbesti,** 1 Nisan 1325(14 Nisan 1909), No: 153, s.1

'Serbesti' yalnız hakikati söyleyecek ve milletin şehrâh-ı medeniyete vusulü çarelerini düşünecektir. Hülasa, 'Serbesti' milletimizin bilâtefrik din ve unsur bilumum zulümdîde vatandaşlarımızın müdafii ve tercüman-ı efkârı olacaktır. İşte mesleği bundan ibarettir."[189]

Buradan da görüldüğü üzere *Serbesti* neşriyatının asıl gayesi, imparatorluk bünyesinde yaşayan farklı milletlerin birliği için çabalamak ve kamuoyunu aydınlatmaktır. Kanun-ı Esasiyi yegâne rehber olarak gören ve yasalara aykırı davrandıkları takdirde devlet ricâlini eleştirmekten çekinmeyeceğini ilan eden *Serbesti*, herhangi bir cemiyet, fırka yahut şahıs için neşriyat yapılmadığı, tamamen müstakil bir gazete oldukları iddiasındadır.

İttihad-ı anasır ve adem-i merkeziyetçi çizgide yayın yapan *Serbesti*, gazetenin bağımsızlık iddialarına rağmen, aynı dönemde siyaset sahnesine çıkan Prens Sabahaddin öncülüğündeki Ahrar Fırkası ile olan politik yakınlığı ve fırkanın gazete tarafından da desteklenmesi nedeniyle, fırkanın yayın organı gibi görülmüştür.[190]

Gazete ve fırka arasındaki yakınlık o yıllarda da benzer yorumlara sebebiyet vermiş olacak ki, Mevlanzade Rıfat konuya açıklık getirmek amacıyla, mensubu olmadığı halde *Serbesti* vasıtasıyla müdafaa ettiği[191] Ahrar Fırkası ile aralarındaki farkı belirtmek ihtiyacı hissetmiştir. Rıfat'a göre Ahrar ile kıyaslandığında *Serbesti*, yönetim anlamında daha geniş özgürlükler talep etmiş ve *"gerçek bir inkılap"* gerçekleştirmek istemiştir. Buna göre, eskiyi düzeltmeye çalışarak vakit kaybetmek istemeyen *Serbesti* çevresi, anayasayı ve devlet kadrolarını da olduğu gibi değiştirmeyi hedeflemiş[192], Ahrar'a göre daha "devrimci" bir politika takip etmiştir. Kâni İrtem de Mevlanzade'nin ifadelerini tasdik etmiş ve gazete çevresindeki adem-i merkeziyet anlayışının Ahrar'a göre daha geniş kapsamlı olduğunu ifade etmiştir.[193]

Serbesti'nin yayın politikasına ideolojisi kadar etki eden bir başka önemli husus, şüphesiz ki *Şeref Sokağı sakinlerine*, yani İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne olan muhalefetidir. İTC'ye yakın yayın organları ve yazarlarla, bilhassa *Şura-yı Ümmet* ve

[189] **Serbesti,** 3 Teşrinisani 1324(16 Kasım 1908), No:1, s.1; 4 Teşrinisani 1324, No:2, s.1
[190] Alpay Kabacalı, **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.90
[191] Rıfat, **a.g.e**, s.21
[192] Rıfat, **a.g.e**, s.17
[193] İrtem, **a.g.e**, s.74

Tanin Gazetesi ve Hüseyin Cahid ile sürekli polemik halinde olan *Serbesti*, dönemin en sıkı İTC karşıtı gazetelerinden birisi olarak ön plana çıkmıştır.[194]

2.2.1. Prens Sabahaddin ve Ahrar Fırkası

Resmi yayın organı olmadıkları halde, Mevlanzade'nin ifadesine göre herhangi bir karşılık beklemeden *Serbesti* tarafından savunulan Ahrar Fırkası ve Prens Sabahaddin hakkında gazetede çok sayıda haber ve makale bulunmaktadır. Bu yazılarda Ahrar Fırkası'nın faaliyetleri hakkında bilgiler verilmiş, bir nevi fırkanın propagandası yapılmıştır. Prens Sabahaddin'den de sıklıkla övgüyle bahseden gazete, İttihat ve Terakki'ye yakın gazeteler tarafından fırka aleyhine yapılan yayınlara da şiddetle karşı çıkmış, hem fırkanın hem de Prensin müdafaası görevini üstlenmiştir.

II. Meşrutiyetin ilanını müteakip dönemde İttihat ve Terakki muhalifi cephenin önderi konumunda sayılan ve imparatorlukta iktidar olma iddiası bulunan Prens Sabahaddin'in vereceği konferans ve yapacağı konuşmaların *Serbesti* vasıtasıyla halka duyurulduğu görülmektedir. Özellikle yaklaşan seçimler öncesi faaliyetlerini artıran Prensin yaptığı konuşmaların metinleri de gazetede aynen yayımlanmıştır.[195]

Gazetede Prensin nasıl müdafaa edildiği hususundaki örneklere bakıldığında, Hüseyin Cahid Bey'in *Tanin'*de "İntihabat Entrikaları" başlığı altında Prensi eleştirmesine *Serbesti* sert bir çıkış yapmış, Cahid'in yazısı *"pek garazkârane fikirleri hâvi"* bir makale olarak nitelendirilmiştir. Prens için *"memleketimizde emsali ender erbâb-ı fikir ve muhakemeden"* övgüsüyle bahseden gazete karşı saldırıya geçerek, Hüseyin Cahid'in bu yazıyı yaklaşan seçimlerde başarı kazanmak amacıyla kaleme aldığını iddia etmiştir.[196]Prensi *"Fahr-ül Mücahidin"* ve bir deha olarak niteleyen

[194] Birinci, **a.g.e**, s.382
[195] "Prens Sabahaddin Bey", **Serbesti,** 23 Teşrinisani 1324(6 Aralık 1908), No:22, s.1; "Prens Sabahaddin Bey'in Fevziye Gazinosu'nda Dün Gece İrad Buyurdukları Konferans, **Serbesti,** 30 Teşrinisani 1324(13 Aralık 1908), No:29, s.1; "Konferans", **Serbesti,** 10 Kanunuevvel 1324(23 Aralık 1908), No: 69, s.1-2
[196] "Cahid Bey'in Hırçınlığı", **Serbesti,** 27 Teşrinisani 1324(10 Aralık 1908), No:26, s.1

Serbesti[197] bundan başka, *Şura-yı Ümmet*'te çıkan bir yazıda eleştirilen Sabahaddin Bey'e yine sahip çıkmıştır.[198]

31 Mart hadisesini takip eden günlerde, Prensin *Serbesti* aracılığıyla ayaklanan alaylı askerlere seslendiği ve itidal çağrısı yaptığı görülmektedir. Ayaklanmacıları *"Şeriat namına size söyleyebilirim ki İslamiyetin ruh-ı kuvveti ordudur ve ordunun da ruhu ve mefkuresi mektepli zabitlerdir. Bunlara ilişmek hayat-ı millete ve devlete cinayet etmektir."*[199] sözleriyle uyaran Prens, vatana ihanet edenleri kanunun cezalandıracağını ifade etmiş ve askerlere üstleriyle barışmaları ve emirlerine itaat etmelerini salık vermiştir.[200]

Gazetede, seçimlerden kısa bir süre sonra kaleme alınan *"Fesh-i İntihâb"* başlığıyla dikkat çeken yazıya göz atıldığında, *"nazar-ı şahsiye ve maneviye itibariyle Osmanlılıkça medâr-ı iftihar bulunan"* Prens Sabahaddin'in ve Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Bey'in mebus olarak seçilememiş olması, seçimlerin iptali için manevi bir gerekçe olarak gösterilmiştir. [201] *Serbesti* daha sonra, Meclis-i Mebusan'ın yeniden açıldığı günkü sayısında, Prens Sabahaddin'in fotoğrafını gazetenin ilk sayfasında yayımlamış ve Prense methiyeler düzmüştür.[202]

Gazetenin Prense olan yakın alakasının yanında, Sabahaddin Bey'in manevi lideri olduğu Ahrar Fırkası da açık bir şekilde desteklenmiş, fırkanın faaliyetleri, konferansları, tebrik ve taziye mesajları *Serbesti* vasıtasıyla okurlara duyurulmuştur. Seçimlerde İttihat ve Terakki'ye karşı Ahrar'ı destekleyen gazete, mebus Manyasizâde Refik Bey'in vefatından sonra ondan boşalan koltuk için yapılan seçimlerde de *İkdam* yazarı Ali Kemal Bey'i desteklemiştir.[203]

---

[197] "Sabahaddin Bey Efendiye", **Serbesti,** 5 Kanunuevvel 1324(18 Aralık 1908), No:34, s.1
[198] "Şura-yı Ümmet'in Borazanlığı", **Serbesti,** 29 Teşrinisani 1324(12 Aralık 1908), No:28, s.1
[199] Prens Sabahaddin, "Asker Kardeşlerime", **Serbesti,** 5 Nisan 1325(18 Nisan 1909), No:157, s.1
[200] Prens Sabahaddin, "Sultanzade Sabahaddin Bey Efendi'nin Osmanlı Askerine Hitaben Açık Mektupları", **Serbesti,** 6 Nisan 1325(19 Nisan 1909), No:158, s.1
[201] "Fesh-i İntihâb", **Serbesti,** 30 Teşrinisani 1324(13 Aralık 1908), No:29, s.1
[202] "Meclis-i Mebusan'ın Resmen Küşadı", **Serbesti,** 5 Kanunuevvel 1324(18 Aralık 1908), No:34, s.1
[203] "Ali Kemal Bey", **Serbesti,** 10 Mart 1325, No:129, s.1; "Osmanlı Ahrar Fırkası'nın Namzedi", **Serbesti,** 21 Mart 1325(3 Nisan 1909), s.1

2.2.2. Bedirhanzadeler

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin "*âzâ-yı muavinelerinden"*[204] birisi olan Mevlanzade Rıfat'ın, dönemin önemli Kürt aristokrat ailelerinden olan Bedirhanzadeler ile yakın bir ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir. Daha önce çıkardığı *Hukuk-ı Umumiye*'de de hapiste olan aile üyelerinin mağduriyetleri hakkında haberler yapan Rıfat, yeni gazetesinde de Bedirhanzadeler hakkında haberler yapmış, aileden gelen mektuplar ve aile tarafından hükümete gönderilen telgraflar, gazete sütunlarına taşınmıştır. Öte taraftan Bedirhan ailesi, bir anlamda gazeteyi ailenin yayın organı gibi kullanmış, faaliyetlerini *Serbesti* vasıtasıyla kamuoyuna duyurmuştur.

Gazete, siyasi suçluların genel afla birlikte yurda dönmelerine rağmen, Şehremini Rızvan Paşa'yı katlettikleri suçlamasıyla otuz aydır Trablus'ta hapsedilmiş ve dışarıyla görüşmeleri yasaklanmış aile üyeleri olan Hasan Bey, Halil Bey, Midhat Bey ve Abdurrahman Bey'in durumunu öğrenmek için oraya bir muhabir göndermiş, hapisteki durumları nispeten hafifletilmiş Bedirhanzadelerin kaldıkları zindan, okurlara tasvir edilmiştir.

Serbesti muhabirinin aktardığına göre altı metre uzunluğunda ve iki metre yüksekliğinde olan zindana ışık ancak, tavanda açılan elli santimetrelik bir pencereden girebiliyordu. Zindanın bir metre yirmi santimetre boyunda ve seksen santimetre genişliğinde yekpare demirden bir kapısı bulunuyor, bu kapıyı on beş santimetre kalınlığında bir başka tahta kapı takip ediyor ve burası muhafızların beklediği taş bir koridora açılıyordu. Zindanın üzerindeki pencere de dahil olmak üzere her kapıda süngülü askerler nöbet tutuyorlardı.

Zindanı bu şekilde tasvir eden gazete, hükümete bir kez daha çağrı yaparak, bir hafiyenin iftirasıyla hapsedilen ve *"10 sene Avrupa'da bulunmuş ve saika-i hamiyetle Kürdistan'da katlin en şiddetli zamanlarında Ermenilerle Kürtler arasındaki*

[204] **Serbesti,** 13 Teşrinisani 1324(26 Kasım 1908), No:12, s.1

husumatın izalesine" çabalamış aile üyelerinden Abdurrahman Bey'in özellikle salıverilmesini talep etmiştir.[205]

Hapisteki Bedirhanzadelerin durumunu takip etmeye ve okurlarına duyurmaya devam eden gazetede, önceki haberden bir hafta sonra, Bedirhanzade Ali Şamil Paşa ve Abdurrezzak Bey dışında kalan aile mensuplarının serbest bırakılması yönünde Dahiliye Nezareti'nden çıkan karara rastlanmaktadır.[206] İki kişi dışında serbest bırakılması kararlaştırılan aile üyelerinin karardan üç hafta sonra, bir İtalyan firmasının vapuruyla İstanbul'a geleceği okurlara duyurulmuştur.[207]

II. Abdülhamid döneminin hafiyelerinin ifşa edildiği yayınlara sıklıkla rastlanılan bu dönemde *"Hafiyelerin Listesi"* isimli bir kitapta Bedirhanzade Abdurrezzak Bey'in de isminin zikredilmiş olması *Serbesti* sütunlarında yer bulmuş, bu iddialar aile mensupları tarafından, gazete vasıtasıyla sert bir dille eleştirilerek reddedilmiştir.[208]

Bedirhan ailesinin, özellikle Abdurrahman Bey'in *Serbesti* ve dönemin İttihat ve Terakki'ye muhalif çevresiyle ilişkilerine bakıldığında, aile mensuplarının hapisten kurtulduktan kısa bir süre sonra muhalefet saflarına katıldıkları görülmektedir. Nitekim Abdurrahman Bey, *Serbesti Gazetesi* ve Mevlanzade Rıfat öncülüğünde düzenlenen *Serbest-i Matbuat Mitingi*'ne katılarak bir konuşma yapmış, gazete bu konuşmayı olduğu gibi yayımlamıştır. Bedirhanzade ailesi de gazete vasıtasıyla yaptıkları açıklamayla, mitingi desteklediklerini ve katılacaklarını bildirmiştir.[209]

Abdurrahman Bey'in faaliyetlerini takip eden *Serbesti*, müşarileyhin Ermeni Taşnaksütyun Cemiyeti tarafından Hasköy Ermeni Kilisesi'nde düzenlenen bir organizasyonda yapacağı konuşmayı okurların haber vermiş, ardından gazetede konuşma metnine yer verilmiştir.[210]

---

[205] **Serbesti,** 19 Teşrinisani 1324(2 Aralık 1908), No:18, s.1
[206] "Bedirhanzadeler", **Serbesti,** 26 Teşrinisani 1324(9 Aralık 1908), No:25, s.1
[207] **Serbesti,** 18 Kanunuevvel 1324(31 Aralık 1908), No:47, s.1
[208] "Mekatip", **Serbesti,** 5 Kanunusani 1324(18 Ocak 1909), No:64, s.1
[209] "Miting" ve "Bedirhaniler", **Serbesti,** 25 Kanunusani 1324(7 Şubat 1909), No:84, s.1; "Dünkü Miting", **Serbesti,** 26 Kanunusani 1324(8 Şubat 1909), No:85, s.1
[210] "Konferans", **Serbesti,** 1 Şubat 1324(14 Şubat 1909) No:92, s.2; **Serbesti,** 5 Şubat 1324 No:96, s.1

Devrin tüm muhalif gruplarının tepkiyle karşıladığı ve protesto ettiği tasarı halindeki yeni matbuat nizamnamesi hakkında Bedirhanzade Abdurrahman Bey'in *"Bu nizamnamenin kabul olunmaması için ben ve bütün Bedirhaniler hatta İstanbul'daki altmış bin Kürt kanımızın son damlasına kadar çalışacağız"*[211] şeklindeki yorumu da gazetede yer bulmuştur.

Bedirhan ailesinin hükümetten taleplerini içeren telgraflar da aile tarafından *Serbesti*'ye gönderilmiş, muhtemelen hükümet üzerinde baskı oluşturmak amacıyla bu talepler gazete sütunlarında olduğu gibi yayımlanmıştır.[212]

2.2.3. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti

Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'nin önemli bir üyesi ve cemiyetin yayın organı *Hukuk-ı Umumiye'nin* de bir süreliğine mesul müdürü olan Mevlanzade Rıfat, *fesat elinin* girdiğini söylediği cemiyet ile münasebetini kesmiş, *Hukuk-ı Umumiye*'deki görevini de bırakmıştır. Ancak Fedakaran-ı Millet Cemiyet merkezinin basılması ve üyelerinin tutuklanarak yargılanması sürecinde, cemiyetin eski bir üyesi olan Mevlanzade şüpheli sıfatıyla ifade vermekten kurtulamamış, bu olaya kadar gazetesinde cemiyet ve faaliyetlerinden bahsetmeyen Mevlanzade ve gazetesi *Serbesti*, canhıraş bir şekilde FMC'yi müdafaa etmiştir.

Hadiseyi *"Kanuna Karşı Bir Tecavüz"* başlıklı haberiyle okurlarına duyuran *Serbesti*, ortada kesinleşmiş bir suç olmadığı halde yapılan baskının kanun dışı olduğu yorumunu yapmış ve bu baskını istibdat döneminin keyfi uygulamalarına benzetmiştir. Gazetede ayrıca, baskın gecesi Mevlanzade'nin iki kez Zaptiye Nezareti'ne çağrılarak ifadesinin alındığı, kanun dışı bu uygulamanın da Rıfat tarafından protesto edildiği belirtilmiştir. [213]

Gazete, ertesi günkü nüshasında Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'nin kuruluşunu anlattığı satırlarda, *"binlerce efrâd, o zamanlar İttihat ve Terakki namı altında*

---

[211] "Akvâl-i Meşhurdan", **Serbesti,** 9 Şubat 1324(22 Şubat 1909), No:100, s.1
[212] "Kadıköy'den Meclis-i Mebusan'a Takdim Kılınan Telgrafnamenin Suretidir", **Serbesti,** 10 Mart 1325(23 Mart 1909), s.1; "Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne", **Serbesti,** 11 Mart 1325(24 Mart 1909), No:130, s.1; "Aydın Valisi Ferid Paşa Hakkında", **Serbesti,** 13 Mart 1325(26 Mart 1909), No:132, s.1
[213] "Kanuna Karşı Bir Tecavüz", **Serbesti,** 31 Kanunuevvel 1324(13 Ocak 1909), No:59, s.1

büyücek bir cemiyet şeklini alan Şeref Sokağı'na müracaat etmişler ise de oradakilerin ancak kendi hesap ve menfaatlerine çalıştıklarını görünce kendi kendilerine bir cemiyet tesis ve Avnullah Bey'i de reis tayin etmişlerdir." ifadeleriyle İTC'ye sataşmayı ihmal etmemiş, Abdülhamid'den alınan bin liranın da iddia edildiği gibi şantaj yoluyla değil, rica üzerine Abdülhamid tarafından bağışlandığı söylenmiştir. Cemiyette *Tanin'in* iddia ettiği gibi herkesin birer revolveri olduğu iddiasını da reddeden *Serbesti*, birkaç kişide revolver bulunabileceğini, bunun da cemiyete mâl edilemeyeceğini söylemiştir. Gazete ayrıca, *"son aldığı bir bilgiyi"* de makalenin sonuna ekleyerek, *Şeref Sokağı'ndan* bir şahsın bir süre önce Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'ne dahil olarak entrika tertip ettiğini iddia etmiştir.[214]

Hadisede *Şeref Sokağı'nın* parmağının olduğu iddiasını ertesi günkü nüshasında da yineleyen *Serbesti,* baskın gecesi *Hukuk-ı Umumiye* Gazetesi idarehanesinde bulunan Prizrenli Sami isimli bir şahsın görgü tanıklığına dayanarak, Avcı Taburundan bir yüzbaşının başında olduğu "*vaziyetleri şedid ve hasmane"* asker grubunun baskını nasıl gerçekleştirdiği anlatılmıştır.[215]

Baskın gecesinden dört gün sonra Mevlanzade Rıfat Bey, İstinaf Müdde-i Umumliğinden aldığı izinle gözaltında bulunan Fedakaran-ı Millet Cemiyeti Reisi Avnullah El Kazımi ve *Hukuk-ı Umumiye* Gazetesi Müdürü Dr. Ali Saip Bey ile hapishanede bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Ali Saip, yapılan yargılamalar neticesinde asılsız ihbarda bulunduğu sonradan anlaşılacak cemiyet katiplerinden *"Ahmet Hamdi Efendi vukuat günü cemiyet merkezine böyle bir hücumun vâki olacağını ver her halde bunlara silah ile mukabele edilmesini kendilerine söylediğini"* ifade etmiş ve olayı tüm detaylarıyla anlatarak bunun bir komplo olduğunu ilave etmiştir. Yazısında tahkikatın hala daha sürdüğünü hatırlatan Mevlanzade, süreci etkilememek için daha fazla tafsilat vermeyeceğini belirtmiştir. [216]

Gazetede baskın olayından çok sonra görülen bir makalede, baskının ardından Hüseyin Cahid'in bir yazısında Fedakaran-ı Millet Cemiyeti için *"Cemiyet-i*

[214] "Gazeteler- Fedakaran-ı Millet Cemiyeti", **Serbesti,** 1 Kanunusani 1324(14 Ocak 1909), No:60, s.1
[215] "İzhar-ı Hakikat", **Serbesti,** 2 Kanunusani 1324(15 Ocak 1909), No:61, s.1
[216] "Fedakaran-ı Millet Cemiyeti Reisi Avnullah ve Hukuk-ı Umumiye Gazetesi Müdürü Saip Beylerle Hapishanede Mülakat", **Serbesti,** 3 Kanunusani 1324(16 Ocak 1909), No:62, s.1-2

Fesâdiye" yakıştırması yaptığı unutulmamış, ironik bir dille *"Tanin, hükümetin masum vatan hâdimlerini Kanun-ı Esasiye muhalif olarak meskenlere taarruzunu alkışladığı için iyidir"* denilerek hukuksuzluğu destekleyen *Tanin* eleştirilmiştir.[217]

Serbesti, cemiyetin yargılama sonrası aklanmasını okurlarına "M.D" imzasıyla yazılmış *"Mübarek Ola"* başlığıyla duyurmuş ve yazının içeriğinde de *"Adliye Nezareti şâyân-ı tebriktir. Başta Talat Bey (müdde-i umumi yardımcısı) olmak üzere bu işi tebyine memur olan adliye memurlarına teşekkür olunur."* Diyerek memnuniyetini açıkça ifade etmiştir.[218]

Fedakaran-ı Millet Cemiyeti üyeleri hakkında yapılan tahkikatı ve mahkeme sonuçlanana kadar yaşanan süreci günü gününe takip eden ve gelişmeleri okurlarına aktaran *Serbesti,* olay karşısındaki tutumları için okurlarından çok sayıda tebrik telgrafı almış, gazete de okurlarına hitaben bir teşekkür mesajı yayımlanmıştır.[219]

2.2.4. Kamil Paşa

"Eskimiş teşkilatı, eskimiş ricâl"[220] ile onarmanın zaman kaybı olduğunu düşünen Mevlanzade'nin, *devr-i sâbık* ricalinden Sadrazam Kamil Paşa'ya karşı tutumu da bu minvalde olmuş, *Hukuk-ı Umumiye* ile başladığı Kamil Paşa muhalefetine kendi gazetesi olan *Serbesti'de* de devam etmiştir. Ayrıca Sadrazamın *Hukuk-ı Umumiye'yi* çıkarttığı dönemde Mevlanzade aleyhine açtığı hakaret davası henüz sonuçlanmamış, *Serbesti* dönemine de taşınmıştır. Ancak, Mevlanzade Rıfat'ın tutarlı bir şekilde sürdürdüğü Kamil Paşa muhalefeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Sadrazamın arasının açıldığı ve cemiyetin hükümeti düşüreceğinin anlaşıldığı günlere kadar sürmüştür. Mevlanzade'nin defalarca diktatörlükle itham ederek istifaya davet ettiği Kamil Paşa, bu tarihlerde artık Mevlanzade'nin gazetesi olan *Serbesti'de* savunulmaya başlanmıştır.

---

[217] "Serbesti-Tanin", **Serbesti,** 22 Şubat 1324(7 Mart 1909), No:113, s.1-2
[218] M.D "Mübarek Ola", **Serbesti,** 20 Kanunusani 1324(2 Şubat 1909), No:79, s.1
[219] **Serbesti,** 7 Kanunusani 1324(20 Ocak 1909), No:66, s.1
[220] Rıfat, **a.g.e**, s.17

Gazete, Kamil Paşa eleştirilerine, dördüncü sayısının baş makalesinde konu ettiği Bulgaristan tazminatı meselesi ile başlamıştır. Makalede Sadrazamın Bulgarlarla başlayan müzakerelerin başarılı geçtiğini söylediği, ancak yirmi milyon lira tazminattan bahsettiği halde, konuşulan tazminat tutarının beş milyon liraya indiği ve muhtemelen bu meblağın da imparatorluk kasasına girmeyerek kağıt üzerinde kalacağı ifade edilmiş ve *"bu da bizim baş vekilimizin muvaffakiyet-i siyasiyesini delildir"* denilerek Sadrazam Paşa eleştirilmiştir.[221]

Serbesti'de imzasız yayımlanan fakat sert üslubuna bakıldığında Mevlanzade Rıfat tarafından kaleme alınmış olma ihtimali yüksek olan "Sükût Mu Edeceğiz?" başlıklı bir yazıda, *"bu günlerde hakkımızda Kamil Paşa'nın yine hâfiyen hücumlarda bulunduğunu işitiyoruz, teessüf ederiz."* denilmiş, ancak bu *hâfi* hücumlar hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Yazının içeriğinde bakıldığında ise konunun basın özgürlüğü ile alakalı olduğu görülmektedir. Nitekim makalenin sonunda, *"ve bilsinler ki biz Kanun-ı Esasimize, hukuk-ı mukaddese-i milliyemize tecavüz edenler Kamil Paşa, Arif Paşa, Hakkı Bey, Ziver Bey değil kim olursa olsun tenkitten geri kalmayacağız. Artık Yeter! Hükümet-i mutlakta istibdat, meşrutiyette istibdat!.. Buna hiçbir vakit razı olmayacağız."* satırlarına yer verilmiştir.[222]

Sadrazam Paşayı tenkide şiddetle devam eden *Serbesti'de*, dört aydır Kamil Paşa ve kabinesinin hiçbir iş görmediği, ancak kimsenin de Kamil Paşa'nın İngiltere ile olan münasebetleri ve *kaht-ı ricâl* nedenleriyle kabinenin düşmesine razı olmadığı ifadelerine yer verilmiştir. [223] İngiltere ile dostluğun Kamil Paşa'ya bağlı olmadığı tezini savunan gazete, iddialarını ispatlamak amacıyla konu hakkında başka yazılara da yer vermiş,[224] Kamil Paşa ve kabinesinin görevden alınması gerektiğini yinelemiştir.[225]

Kamil Paşa'nın Mevlanzade Rıfat aleyhine açmış olduğu hakaret davası 6 Aralık 1908 tarihinde sonuçlanmış, yazığı bir makalede Paşa için *"beyni sulanmış"*

[221] "Vükela-yı Millet", **Serbesti,** 6 Teşrinisani 1324(19 Kasım 1908), No:4, s.1
[222] "Sükût Mu Edeceğiz?", **Serbesti,** 10 Teşrinisani 1324(23 Kasım 1908), No:8, s.1
[223] "Vükela", **Serbesti,** 15 Teşrinisani 1324(28 Kasım 1908), No:14, s.1
[224] "Asıl Hakikat", **Serbesti,** 4 Kanunuevvel 1324(17 Aralık 1908), No:33, s.1
[225] "Kabinede Değişiklik", **Serbesti,** 18 Teşrinisani 1324(1 Aralık 1908), No:17, s.2

ifadesini kullanan Mevlanzade, dava sonucunda mahkum edilmiştir.[226] Verilen karara itiraz eden ve sert bir dille eleştiren Rıfat, Sadrazama hayli öfkelenmiş olacak ki, adeta karşı saldırıya geçerek gazetenin ertesi günkü nüshasında Kamil Paşa'nın iki oğlu hakkında haberler yayımlamıştır.

Haberlerden ilkinde, *"Sadrazam Kamil Paşazade Bahriye mirlivalarından Said Paşa sık sık Yıldız'a gidip gelmektedir. Pederi İzmir Valisi iken de böyle sık sık ziyaretleri eksik değildi."* satırlarına yer verilerek Paşa ile Sultan Hamid'in bağlantısına işaret edilmiştir. İkinci habere bakıldığında ise, *"Sadrazam Kamil Paşa'nın mahdumu Ziraat Bankası Müdür-i Umumisi Şevket Bey'in maaşı 2500 kuruş zamla 15000 kuruşa iblâğ edilmiştir."* denilmiş, Sadrazam Paşa oğulları üzerinden yapılan bu haberlerle zor durumda bırakılmaya çalışılmıştır.[227]

2 Ocak 1908 tarihine gelindiğinde *Serbesti,* yerden yere vurduğu Kamil Paşa kabinesinin düşürüleceğini, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın *Şura-yı Ümmet*'te Paşa aleyhine yayımlanan yazılardan anlamış ve aradaki düşmanlığı bir kenara bırakarak Kamil Paşa'yı İTC'ye karşı müdafaaya başlamıştır. Gazete, Sadrazam Paşanın, İttihat ve Terraki'nin emellerine hizmet etmemeye başladığı için cemiyet tarafından istenmediğini ve mecliste çoğunlukta bulunan İTC'nin kısa süre içerisinde kabineyi düşüreceğini ifade etmiştir.[228]

Sadrazam ile İTC arasındaki mücadelede tarafını seçen ve bu doğrultuda faaliyet gösteren *Serbesti,* Meclis-i Mebusan'da Hüseyin Cahid Bey'in gensoru önerisine Kamil Paşa'nın *"alkışlara boğulan"* cevabını gazete okurlarına bir zafer kazanılmış gibi aktarmıştır.[229] Gazete, aynı nüshasında bulunan, "Kamil Paşa'dan Beklediğimiz Nedir" adlı bir yazıda ise, daha önce hiçbir iş görmediği için eleştirdiği Sadrazam için bu kez, *"siyaset-i hariciyemizi hüsn-ü idareye muvaffak olan Kamil Paşa idare-i dahiliyemizin fevkalade muhtâc-ı ıslah olduğunu nazar-ı dikkatten dûr tutmamalıdır. Bununla beraber zamanın nezaketini temil ile baş vekilimizi mazur görmek isteriz. İtiraf etmelidir ki heyet-i vükelâda Kamil Paşa pek yalnızdır."*

---

[226] "Hakimlerimiz Hala Aynı Meslekte", **Serbesti,** 23 Teşrinisani 1324(6 Aralık 1908), No:22, s.1
[227] **Serbesti,** 24 Teşrinisani 1324(7 Aralık 1908), No:23, s.2
[228] "Mebusan- Heyet-i Vükelâ", **Serbesti,** 20 Kanunuevvel 1324(2 Ocak 1909), No:49, s.1
[229] "Hükümetin Beyannamesi", **Serbesti,** 3 Kanunusani 1324(16 Ocak 1909), No:62, s.1

ifadelerini kullanılmıştır.[230] Gazetenin ufak tefek uyarılar yapmakla birlikte, aynı nüshada bir yandan Kamil Paşa'yı savunması, öte yandan da Kamil Paşa hükümeti tarafından gözaltına alınmış olan Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'nin önde gelenleri ile yaptığı mülakatı yayımlaması, oldukça çelişkili bir durum arz etmektedir.

14 Şubat 1909 tarihinde Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadarete geldiği gün *Serbesti,* olayı "Kamil Paşa'ya İlân-ı Harp" başlığıyla okurlarına duyurmuş,[231] ertesi gün de eski sadrazam ile bir mülakat yaparak gazetede yayımlamıştır.[232] Sadr-ı sabıktan artık, *"Kamil Paşa Hazretleri"* diye bahsetmeye başlayan gazete, İngiliz *The Levant Herald* gazetesinin Kamil Paşa kabinesinin güven oyu alamamasına üzüldüğünü aktarmıştır.[233]

Önceki nüshalarda İngiltere ile dostluğun Kamil Paşa'ya bağlı olmadığı tezini savunan *Serbesti,* bu iddiasından da kısmen vazgeçmiş, İngilizlerin Kamil Paşa hükümeti ile *"Almanperver"* olarak nitelendirdiği Hüseyin Hilmi Paşa'nın hükümetlerinin kurulmasına verdiği tepkiyi, *"ilkbahar ile zemheri"* kadar farklı olarak nitelemiştir.[234]

"İttihat ve Terakki Cemiyeti Ohri Heyet-i Merkeziyesi" imzasıyla 22 Mart 1909 tarihinde yayımlanan bir bildiri ile cemiyet, Kamil Paşa ve kabinesine neden güvenoyu verilmediğini kendi açısından açıklamıştır. Bildirideki itham ve iddiaların doğruluğu tartışmalı olmakla birlikte, metin genel hatlarıyla, Mevlanzade ve gazetesinin Kamil Paşa ile arayı düzeltmeden önce Paşa, kabinesi ve oğulları hakkında verdiği bilgileri içermekte, adeta o dönemki *Serbesti'nin* söylediklerini tasdik etmektedir.

Cemiyet bildirisinde, sadr-ı sabık paşanın son üç ay içerisinde *"müfsidler"* olarak nitelediği *İkdam, Yeni Gazete, Serbesti ve Hukuk-ı Umumiye* ile birlikte iş tuttuğunu ve bu gazetelere Kamil Paşa tarafından para verildiğini iddia etmiştir.

---

[230] "Kamil Paşa'dan Beklediğimiz Nedir", **Serbesti,** 3 Kanunusani 1324(16 Ocak 1909), No:62, s.1
[231] "Kamil Paşa'ya İlân-ı Harp", **Serbesti,** 1 Şubat 1324(14 Şubat 1909), No:92, s.1
[232] "Sadr-ı Sabık Kamil Paşa İle Mülakat", **Serbesti,** 2 Şubat 1324(15 Şubat 1909), No:93, s.1-2
[233] **Serbesti,** 3 Şubat 1324(16 Şubat 1909), No:94, s.1
[234] "Millet-i Osmaniye ve İngiltere Dostluğu", **Serbesti,** 24 Şubat 1324(9 Mart 1909), No:115, s.2

Bildiride, *Yeni Gazete ve Hukuk-ı Umumiye* çalışanlarının para meselesini itiraf ettiği iddia edilmiş, *Serbesti* için ise *"paradan, menfaatten başka bir şeyi düşünmeyerek Murad'ın elinde şantaj yapıyor"* ifadeleri kullanılmıştır.[235] İddiaları tümüyle reddeden gazete, Kamil Paşa'nın de kendini savunmasına vasıta olmuş, Paşanın iki sayfayı mütecaviz açıklamalarını yayımlamıştır.[236]

2.2.5. İttihat ve Terakki Cemiyeti

Dönem basını incelendiğinde, nispeten bîtaraf denilecek bir iki gazete haricinde kalan süreli yayınların iki ayrı cepheye ayrıldıkları görülmektedir. Genel hatlarıyla, İttihat ve Terakki'ye yakın olanlar ve cemiyete muhalif olanlar şeklinde tasnif edebileceğimiz gazeteler arasında *Serbesti'nin,* cemiyet karşıtı cephenin öncülüğünü yaptığı görülmektedir. Bir bakıma *Serbesti,* basın hayatına diğer muhalif gazetelere nispeten daha geç katılmasına rağmen sürekli artan popülaritesini, cemiyete karşı cesurca yaptığı muhalefete borçludur. Bu hususta Birinci, *Serbesti'nin* faaliyetlerine başlamasıyla birlikte İttihat ve Terakki'ye muhalefetin Mevlanzade'nin mesleği ve geçim kaynağı olduğu yorumunu yapmıştır.[237]

İttihat ve Terakki'ye istikrarlı bir şekilde muhalefet eden Mevlanzade Rıfat ve gazetesi, cemiyetin desteği ile sadarete gelen Hüseyin Hilmi Paşa'ya karşı da aynı tutumu göstermiştir. Cemiyete yakın yayın organları olan *Tanin, Şura-yı Ümmet, Tercüman ve Sabah* gazeteleri de cemiyetin bir parçası gibi kabul edilmiş, *Serbesti'nin* eleştiri oklarından kendilerini kurtaramamışlardır. Rıfat'ın basın dünyasında kendisine rakip ve bir bakıma hasım olarak gördüğü gazeteci ise, şüphesiz ki İttihat ve Terakki'nin en güçlü kalemlerinden Hüseyin Cahid Bey olmuştur. Gazetede sık sık Hüseyin Cahid'in yazıları tetkik ve tenkit edilmiş, Cahid'in makalelerine cevaplar yazılmıştır.

---

[235] "Kamil Paşa Kabinesinin Sükutunu Müteakip İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezinden", **Serbesti,** 9 Mart 1325(22 Mart 1909), No:128, s.1
[236] "Sadr-ı Sabık Kamil Paşa'nın İzahatnamesi", **Serbesti,** 22 Mart 1325(4 Nisan 1909), No:142, s.1
[237] Birinci, **a.g.e**, s.382

Serbesti'nin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bakış açısını anlamak için, öncelikle bu çevrenin İTC ile neyi kast ettiğine ve meşrutiyetin yeniden ilanında başat faktörün onlara göre hangi grup olduğuna bakmak gerekmektedir.

İbrahim Temo'nun 1890'larda kurduğu cemiyeti ayrı tutan gazeteye göre meşrutiyetin ilanından sonra İttihat ve Terakki, İstanbul, Paris ve Selanik şubeleri olmak üzere, aralarında fikir birliği olmayan üç ayrı gruptan oluşmaktadır. Ahmed Rıza önderliğindeki Paris şubesi inkılaba fikren hizmet etmiş, İstanbul ve Selanik ise inkılabın gerçekleşmesinin ardından Kanun-ı Esasi'nin muhafazasına gayret etmiştir. Ancak bu grupların hiçbirisi inkılabı gerçekleştirememiş, *"kahraman askerin patlayan tabancası istibdatı yıkmıştır."*[238]

Meşrutiyetin ilanından önceki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetlerini takdir eden *Serbesti,* cemiyeti, inkılaptan sonra devlet içinde devlet gibi hareket etmek, bir istibdatın yerine yenisini koymak ve *"üç kuvvetin haricinde idare-i memlekette icrâ-yı nüfuz eden bir dördüncü kuvvet"*[239] olmakla itham etmektedir.

Âtıf Bey'in *Şura-yı Ümmet'te* cemiyet lehine yazdığı bir makalesine cevaben, *"İttihat ve Terakki dediğimiz milleti kendisine biat ettirmek, kendisine biat etmeyen evlâd-ı vatanı hain addetmek isteyen Şeref Sokağı heyeti midir?"* diye soran *Serbesti, "Biz bütün milletin her efradından müteşekkil olan bir cemiyet-i milliyeyi değil, kendi defterlerine kayıt olmayan efrâd-ı millete ihanetle bakan Şeref Sokağı cemiyetini tenkid ediyoruz."* [240] sözleriyle cemiyet ile Şeref Sokağı arasındaki ayrımı tekrar vurgulamıştır.

İttihat ve Terakki eleştirilerine ara vermeden devam *Serbesti'nin,* cemiyeti zor durumda bırakmak ve itibarını sarsmak amacıyla zaman zaman asparagas haberler yaptığı da görülmektedir. Nitekim gazetenin, İngiliz *The Levant Herald* Gazetesi'ni kaynak göstererek hürriyet kahramanlarından Resneli Niyazi Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ayrıldığına dair yaptığı haber, Resneli tarafından gönderilen bir telgrafla yalanlanmıştır. Telgrafta, *"vatanımızı kurtaran, ağızlarımızı açtıran İttihat*

[238] **Serbesti,** 14 Teşrinisani 1324(27 Kasım 1908), No:13, s.1
[239] "Cemiyetler", **Serbesti,** 17 Kanunuevvel 1324(30 Ocak 1909), No:46, s.1
[240] "Cevabımız", **Serbesti,** 13 Kanunuevvel 1324(26 Ocak 1909), No:42, s.1-2

ve Terakki değil mi?" diye soran Resneli Niyazi, yapılan bu haberi *"fesadâmiz"* olarak nitelemiş ve ömrü oldukça İttihat ve Terakki'nin bir mensubu olarak kalacağını kesin bir dille belirtmiştir.[241]

İttihat ve Terakki'de yaşanan ayrılıkları sütunlarına taşıma konusunda istekli olan *Serbesti,* Stockholm Sefiri Şerif Paşa'nın cemiyetten istifasını haberleştirmiş ve istfia ile ilgili, *"zaten o namuskâr pederin (Kürt Said Paşa) terbiyekerdesi olan bu namuskâr evladdan bundan başka bir şey beklenemezdi"* yorumunu yapmıştır.[242]

Serbesti ayrıca, faaliyet gösterdiği bu dönemde yaşanan önemli hadiseler olan Fedakaran-ı Millet Cemiyeti baskını, Ferah Tiyatrosu Olayı ve Hasan Fehmi'nin katli meselelerinin de İttihat ve Terakki cemiyetinin tertibi olduğunu iddia etmiştir.

Basın mensupları tarafından hoş karşılanmayan yeni matbuat nizamnamesinin Hüseyin Hilmi Paşa'nın Dahiliye Nazırlığı döneminde hazırlanmaya başlanmış olması, *Serbesti* çevresinin Paşa'yı eleştirdiği ilk mesele olarak gözükmektedir.[243] Nizamnameyi, düzenlenecek bir mitingle protesto etmek isteyen muhalefete, Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadaretine tesadüf eden dönemde toplanma izni verilmemesi, *Serbesti'nin* hem cemiyet hem de yeni Sadrazamı sert bir dille eleştirmesin neden olmuş, gazete Sadrazam Paşa ve kabinesi için *"Şeref Sokağı'nın elinde bir oyuncak olmuştur."* ifadesini kullanmıştır.[244]

Hüseyin Hilmi Paşa'yı eleştiren çok sayıda makalenin yayımlandığı bu dönemde, Yeni sadrazam ile selefi *"bîtarafane"* bir şekilde kıyaslanmış[245], Sadrazamın göreve geldikten sonra herhangi bir olumlu icraatının bulunmadığı ısrarla vurgulanmıştır.[246]

---

[241] Kolağası Resneli Niyazi, "Manastır'dan Dün Akşam Aldığımız Telgrafname", **Serbesti** 5 Mart 1325(18 Mart 1909), No:124, s.1
[242] "İstifa", **Serbesti,** 18 Mart 1325(31 Mart 1909), No:137, s.1
[243] "Matbuat Nizamnamesi- Matbuat Boğmak İsteyenler", **Serbesti,** 22 Kanunusani 1324(4 Şubat 1909), No:81, s.1-2
[244] "Protesto", **Serbesti,** 14 Şubat 1324(27 Şubat 1909), No:105, s.1
[245] "Hüseyin Hilmi Paşa- Kamil Paşa ve Bir Mukayese-i Bîtarafane", **Serbesti,** 5 Şubat 1324(18 Şubat 1909), No:96, s.1
[246] "Hilmi Paşa'nın Sadarete Geldikten Sonra Yarattığı Hayal Kırıklığı", **Serbesti,** 12 Mart 1325(25 Mart 1909), No:131, s.1-2

Teyit edilmemiş bir bilgi olmakla birlikte, gazetenin aktardığına göre, yapılan haberlerden rahatsız olan Hüseyin Hilmi Paşa, taşradaki vilayet gazetelerine mektup gönderterek *Serbesti* muhabirlerine malumat verilmemesini kesin bir dille emretmiştir.[247]

Serbesti'nin Tanin ve Hüseyin Cahid ile ilişkisi de o dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup yahut yakın kişi ve gruplarla olana benzer türdedir. Gazetede, zaman zaman çok sert ifadelerle eleştirilen Hüseyin Cahid hakkında, Fedakaran-ı Millet Cemiyeti olayı üzerine yazdığı bir yazı üzerine, *"devr-i istibdatta köşeden köşeye delik arayan ve mazileri meçhul bulunan Cahidler ve hempâsı"*[248] ifadeleri kullanılmıştır.

Serbesti'de Tanin Gazetesi hakkında yazılan en dikkat çekici ve neredeyse tüm eleştirileri özetleyen yazı ise, bu iki gazetenin kıyaslamasının ironik bir şekilde yapıldığı "Serbesti-Tanin" başlıklı yazıdır. *"Tanin yevm-i intişarından bu ana kadar İttihat ve Terakki'nin mürevviç-i efkârı olduğu için iyidir! Serbesti başlı başına müstakil ve ahrarâne bir meslek takip ettiği için fenadır!"* şeklinde başlayan uzun yazıda, *Tanin'in* Mizancı Murad'ı tahkir etmesi, Fedakaran-ı Millet Cemiyeti hakkında "cemiyet-i fesâdiye" demesi, Prens Sabahaddin'e *"garazkârane hücumlardan"* çekinmemesi, Matbuat Nizamnamesi konusunda sessiz kalması ve Kamil Paşa ile Nazım Paşa'yı istibdat taraftarlığıyla itham etmesi, *Serbesti* tarafından başlıca eleştirilen noktalar olarak öne çıkmıştır.[249]

2.2.6. Serbesti Haberciliği

II. Meşrutiyet devrinin en çok okunan gazetelerinden olan *Serbesti'nin* yaptığı haberlerin devlet tarafından takip edildiği ve ciddiye alındığı görülmektedir. Devlet, kamuoyunu ilgilendiren önemli konularda yapılan haberleri teyit etmek için tahkikatlar yaptırmış, arşiv vesikalarında görüldüğü kadarıyla, doğrulanan meseleler

[247] "Müsavata Davet", **Serbesti,** 25 Şubat 1324(10 Mart 1909), No:116, s.1
[248] "Menfi ve Firariler", **Serbesti,** 6 Kanunusani 1324(19 Ocak 1909), No:65, s.2
[249] "Serbesti-Tanin", **Serbesti,** 22 Şubat 1324(7 Mart 1909), No:113, s.1

için gerekli önlemleri almıştır. Ancak asparagas haberler için devletin herhangi bir yaptırımda bulunmadığı da anlaşılmaktadır.

Gazetenin 16 ve 17 Aralık 1908 tarihlerinde, art arda iki gün "Menfur Bir Cüret" başlığıyla yaptığı habere göre, kimliği belirsiz *"kaba sakallı"* bir şahıs, Veliaht Reşad Efendi Beşiktaş'taki sarayda oğullarıyla birlikte yan dairede oturduğu esnada, veliahdın yatak odasına pencereden girmek üzereyken durumu fark eden cariyelerin attığı çığlıklar yüzünden telaşa kapılmış, beraberinde getirdiği ip torbasını ve ayakkabılarını da bırakarak bahçeye atlayarak kaçmıştır.[250]

Haberin *yapıldığı* gün olan 16 Aralık 1908 tarihinde, Zaptiye'den Dahiliye Nezareti'ne gönderilen evrakta, tahkikatın hemen o gün yapıldığı anlaşılmış, tahkikat neticesinde ulaşılan bilgilerin de *Serbesti'nin* yaptığı haberdekilerle örtüştüğü görülmüştür. Saldırı girişiminin dışarıdan değil, sarayın içerisinde görevli muhafızlardan biri tarafından gerçekleştirildiğini düşünen Zaptiye Nezareti, basına yansıyan bu hadiseden sonra saray çevresindeki güvenlik önlemlerini arttırmıştır.[251]

Serbesti'nin, beş yıla yakın süredir Diyarbakır Hapishanesi'nde tutuklu olmalarına rağmen, mahkemeleri hala daha yapılmamış ve suçları kesinleşmemiş birçok mahkûm bulunduğu yönünde yaptığı haber[252] Dahiliye Nezareti'ni harekete geçirmiştir. Haberin yayımlanmasından dört gün sonra, Diyarbakır Vilayetine olayın *seriân* tahkik edilmesini emreden Nezaretin[253], bu konuda üzerine düşeni yaptığı görülmektedir.

Gazetenin Dahiliye Nezareti'ni harekete geçiren bir başka haberi, "140 Bin Kuruş İğmâz" başlığıyla, Biga Belediye Reisi Şevket Bey'in ayyuka çıkan yolsuzlukları hakkındadır. Belediyeye gelen yardım paralarının ve gider kayıtlarının tutulmadığını iddia eden haberde, Şevket Bey'in, yalnızca yeni yaptırdığı evinin inşaat masrafları için belediye kasasından üç bin kuruş aldığı belirtilerek yolsuzluğun yalnız

[250] "Menfur Bir Cüret", **Serbesti,** 3 ve 4 Kanunuevvel 1324(16-17 Aralık 1908), No:31; No:32, s.1
[251] Zaptiye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazı, **BOA** DH.MKT D:2686, G:27, Lef:1, 3 Kanunuevvel 1324(16 Aralık 1908)
[252] "Feryâd-ı Mazlumin", **Serbesti,** 5 Teşrinisani 1324(18 Kasım 1908), No:3, s.1
[253] Dahiliye Nezaretinden Diyarbakır Vilayetine gönderilen yazı, **BOA** DH.MKT 266/48, 9 Teşrinisani 1324(22 Kasım 1908)

bununla sınırlı olmadığı, belediye kasasında olması gereken yüz kırk bin kuruşun nerede olduğu sorulmaktadır. [254]

Olaydan haberdar edilen Dahiliye derhal Biga Mutasarrıflığı ile iletişime geçerek olay hakkında tahkikat yaptırmış, tahkikat neticesinde yolsuzlukları tespit edilen Şevket Bey hakkında gereken kanuni muamelenin yapılması yönünde emir verilmiştir.[255]

Gazetenin 135.nüshasında tesadüf edilen bir başka çarpıcı, ancak yanlış haber ise, Samsun'da ikamet eden Paçuri Ailesi'nin evinin basılarak beş kişinin katledildiği yönündedir.[256] Dahiliye Nezareti yine, durumun incelenmesi için Trabzon Vilayetine derhal telgraf göndermiş,[257] valilik durumu Canik Mutasarrıflığına bildirmiştir. Mutasarrıflıktan gelen cevabı ertesi gün merkeze ileten Trabzon Vilayeti, olayın asılsız olduğunu, *Serbesti'nin* yaptığı neşriyatın *"külliyen bîesas"* olduğunu bildirmiştir.[258]

Serbesti'nin padişah tarafından da takip edildiğinin bir örneği olarak, yine 135.nüshada yayımlanan, "Cemiyet-i Hafiye" isimli imzasız baş makale, içeriği dolayısıyla Padişah Abdülhamid'i rahatsız etmiş, Padişah, durumdan duyduğu rahatsızlığı sadarete tebliğ etmiştir. Makaleyi *kemâl-i teessürle* okuduğunu belirten Abdülhamid, *"devlet ve saltanatın temin-i selâmeti için kemâl-i sükûn"* ile sabır ve tahammül edeceğini bildirmiştir.[259]

2.3. Serbesti-i Matbuat Meselesi

[254] Maksudzade Vehbi, "140 Bin Kuruş İğmâz", **Serbesti,** 2 Kanunusani 1324(15 Ocak 1909), No:59, s.1
[255] Dahiliye Nezareti'nden Biga Mutasarrıflığına gönderilen yazı, **BOA** DH.MKT D:2714, G:58, Lef:1 7 Kanunusani 1324(20 Ocak 1909)
[256] **Serbesti,** 19 Mart 1325(1 Nisan 1909), No:135, s.1
[257] **BOA** DH. MKT 2783/7 1.lef, 19 Mart 1325(1 Nisan 1909) tarihli vesika
[258] Dahiliye Nezaretinden Trabzon Vilayetine gönderilen yazı, **BOA** DH. MKT D:2783, G:7, Lef:2, 20 Mart 1325(2 Nisan 1909)
[259] Yıldız Sarayı Başkitabet Dairesinden Sadarete gönderilen yazı, **BOA** Y.PRK.BŞK D:79, G:107, Lef:1,19 Mart 1325(1 Nisan 1909)

Meşrutiyetin ilanının ardından basın hayatındaki anarşi ortamını düzenlemek niyetinde olan hükümet, yeni bir matbuat nizamnamesi hazırlamak için harekete geçmiş, Kamil Paşa'nın Sadrazam, Hüseyin Hilmi Paşa'nın da Dahiliye Nezareti'nde olduğu dönemde yeni matbuat nizamnamesi için çalışmalara başlamıştır. Ancak bu nizamname ile matbuata sınırlamalar getirileceğini ve sansürün geri geleceğini düşünen basın mensupları ve muhalif çevreler, istibdat günlerine dönüleceği korkusuyla, Mevlanzade Rıfat ve *Serbesti Gazetesi* etrafında örgütlenerek harekete geçmiş, mitingler düzenleyerek hükümeti protesto etmişlerdir.

2.3.1. I. Serbesti-i Matbuat Mitingi

Düzenlenecek *Serbest-i Matbuat Mitingi* hakkında ilk duyuru, *Serbesti* aracılığıyla, mitingden iki gün önce, 5 Şubat 1909 tarihinde yapılmıştır. Miting için çok sayıda talep olduğu ve görülen lüzum üzerine böyle bir karar alındığının altı çizilen bildiride, miting günü ve saati de bildirilmiş, 7 Şubat günü, saat altıda Sultanahmet Meydanı'nda toplanılacağı duyurulmuştur. Duyuruda ayrıca, mitingde konuşma yapacak kişilerin bir an önce *Serbesti* idarehanesine gelerek isimlerini kaydettirmeleri gerektiği de hatırlatılmıştır.[260]

Gazetenin ertesi günkü nüshasında ise, mitingde konuşma yapacak kişilerin listesi ve konuşmaların hangi dillerde yapılacağı açıklanmıştır. Zira mitingde, Türkçe, Ermenice, Rumca, Arapça, Arnavutça ve Fransızca olmak üzere toplam altı farklı dilde konuşma yapılması kararlaştırılmıştır. Nutuk vereceklere bakıldığında dikkat çeken isimler şu şekildedir : *Serbesti Müdürü Mevlanzade Rıfat, Ergiri Mebusu Müfîd Naki Bey, Mebus Hallaçyan Efendi, Hınçakyan Fırkasından Arambas Efendi, Tercüman-ı Hakikat Gazetesi Sermuharriri Hüseyin Kazım Bey, Ahrar Fırkası namına Nurettin Ferruh Bey, Karakin Efendi(Ermenice), Muharririn-i Osmani'den Hüseyin Kami Bey, Diyarbekir Mebusu Pirinççizade Arif Efendi, Taşnaksütyun Fırkası Tarafından Mebus Varteks ve Simyon Efendiler, Arnavut Başkin Kulübü namına kıdemâ-i ahrardan Doktor İbrahim Temo Bey(Arnavutça), Hasan Fehmi Bey(Fransızca), Bedirhan Paşazade Abdurrahman Bey, İttihad-ı İslâm Sahibi Filibeli Hilmi Bey, Ahrar-ı*

[260] "Miting", **Serbesti,** 24 Kanunusani 1324(6 Şubat 1909, No:83, s.1

İraniden Azâdi Gazetei Müdürü Naci Bey, Hukuk-ı Umumiye Gazetesi Müdürü Doktor Ali Saip Bey..”[261]

Serbesti’nin verdiği bilgiye göre, altı ila yedi bin kişinin katılım gösterdiği Sultanahmet’teki mitinge, Veliahd Reşad Efendi ve oğlu Mehmed Ziyaeddin Efendi de iştirak etmiştir. Miting, *“Serbesti heyet-i tahriyyesinin”* saat yediyi çeyrek geçe Sultanahmet Meydanı’na gelmesi ile başlamış, ilk konuşmayı da Mevlanzade Rıfat yapmıştır. Konuşmasında, tasarı halindeki yeni matbuat nizamnamesinin basın hürriyetine büyük bir darbe vuracağını ifade eden Mevlanzade, ılımlı bir konuşma yaparak mitinge katılanlara teşekkür etmiş, arından da diğer hatipler söz almışlardır.

Nutukların tamamlanmasının ardından, miting tertipçileri aralarında bir karar alarak Meclis-i Mebusan’a doğru hareket etmişlerdir. Meclis Reisi Ahmed Rıza, meclise gelen protestocuları karşılamış, Mevlanzade Rıfat ve *Serbesti* yazarlarından iki kişi ile özel bir görüşme yapmıştır. Ahmed Rıza, görüşmede kendisinin de serbesti-i matbuat taraftarı olduğunu beyan ederek muhataplarını teskin etmiş, görüşmenin neticesi dışarıda beklenen kalabalığa bildirildikten sonra da protestocular dağılmışlardır. [262]

Sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilen ilk serbesti-i matbuat mitingine *Tanin Gazetesi* de sütunlarında yer vermiştir. *Tanin ve Serbesti’nin* miting hakkında verilen bilgilerde çelişmediği görülmekle birlikte *Tanin,* mitingden çok fazla bahsetmemiş, haberi kısa bir şekilde vermiştir. [263]

Başarılı ve sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilen mitingin ardından tebrikleri kabul eden *Serbesti,*[264] Sadrazam Kamil Paşa’nın, nizamnamenin mecliste görüşüleceği, mitinglere gerek olmadığı yönündeki açıklamasını *“bîlüzum”* olarak nitelendirmiş, miting ve toplanma özgürlüğünün anayasal bir hak olduğunu ifade

[261] “Miting”, **Serbesti,** 25 Kanunusani 1324(7 Şubat 1909), No:84, s.1
[262] “Dünkü Miting”, **Serbesti,** 26 Kanunusani 1324(8 Şubat 1909), No:85, s.1
[263] “Dünkü Miting”, **Tanin,** 26 Kanunusani 1324(8 Şubat 1909), No:189, s.2
[264] “Muhterem Kârilerimize Teşekkür”, **Serbesti,** 27 Kanunusani 1324(9 Şubat 1909), No:86, s.2

etmiştir. Gazete ayrıca, *"matbuat nizamnamesine gelince, öyle bir nizamnameyi millet, icap ederse kanıyla silecektir."* diyerek sert bir çıkış yapmıştır.[265]

Tasarı halindeki nizamname hakkında yapılan başka yorumlara göz atıldığında, Taşnaksütyun Komitesi'nden Bonapartyan, *"Eğer Meclis-i Mebusan bu nizamnameyi kabul edecek olursa süngü ve bombalarımızla berhavâ eder ve memleketimizde hakikat-i hükümetin bayrağını dikeriz."* sözleriyle alenen hükümeti tehdit ederken, Bedirhanzâde Abdurrahman Bey de *"Bu nizamnamenin kabul olunmaması için ben ve bütün Bedirhaniler hatta İstanbul'daki altmış bin Kürt kanımızın son damlasına kadar çalışacağız."* yorumunu yapmıştır.[266]

Dersaadette gerçekleştirilen miting, imparatorluğun çeşitli bölgelerinde geniş yankılar uyandırmış, taşradan gelen çok sayıda destek mesajlarının yanında Selanik'te de bir serbesti-i matbuat mitingi düzenlenmiştir. Selanik'teki mitingi, orada intişar eden *Bahçe* mecmuasının organize ettiği anlaşılmaktadır. Yayımladığı bir ilave ile Selanik ahalisini 21 Şubat 1909 tarihinde, İttihat ve Terakki Bahçesi'nde toplanmaya davet eden *Bahçe*, yaşanılan süreci *"1293 Kanun-ı Esasisinin boğulduğu sürece"* benzetmiş, hürriyetperverleri sansüre karşı birleşmeye çağırmıştır.[267]

Selanik'te düzenlenen mitingde de tıpkı İstanbul'da olduğu gibi farklı dillerde nutuklar verilmiştir. *Yeni Asır Gazetesi'nin* aktardığına göre mitingde Türkçenin yanı sıra, Rumca, Yahudice, Ulahça, Fransızca ve Bulgarca dillerinde konuşmalar yapılmıştır.[268]

Serbesti'nin aktardığına göre *muvaffakiyetle* gerçekleştirilen Selanik'teki mitingin ardından, *Umum Selanik Ahalisi* imzasıyla Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'a birer protesto telgrafı gönderilmiştir. Selanik ahalisi bu telgraflarla, her iki

[265] "Makam-ı Sadaretten Taşraya Çekilen Telgrafnamedir", **Serbesti,** 28 Kanunusani 1324(10 Şubat 1909), No:87, s.1
[266] "Akvâl-i Meşhurdan", **Serbesti,** 9 Şubat 1324(22 Şubat 1909), No:100, s.1
[267] "Selanik'te İntişar Eden 'Bahçe'nin İlavesidir", **Serbesti,** 1 Şubat 1324(14 Şubat 1909), No:92, s.1-2
[268] "Yeni Asır Gazetesi'nden", **Serbesti,** 3 Şubat 1324(16 Şubat 1909), No:94, s.1

meclis üyelerinden de Kanun-ı Esasiye aykırı gördükleri yeni nizamnamenin reddi için oy kullanmalarını rica etmiştir.[269]

2.3.2. Hakk-ı İçtima Tartışmaları

Serbesti-i Matbuat adıyla düzenlenen bu mitingler, aynı zamanda ülkedeki muhalefetin bir araya gelmesine vesile oluyor, burada verilen nutuklarda yeni matbuat nizamnamesi eleştirisinin yanında, hükümet ve İTC eleştirisi de yapılıyordu. Mitinglerin artarak taşraya yayılması ve muhalefet cephesi açısından da olumlu sonuçlar doğurmaya başlaması, hükümeti bu konuda önlem almak mecburiyetinde bırakmıştır.

Nitekim hükümet, mitinglerden kısa bir süre sonra, 26 Şubat 1909 tarihinde duruma müdahale etmek amacıyla bir *tebliğ-i resmi* yayımlamış, *"Memalik-i Osmaniye'de hakk-ı içtimayı tayin eden kavanin henüz müesses olmadığı"* için, yeni bir düzenleme yapılıncaya kadar, mitingler için geçici bir önlem alınmıştır. Asayişi sağlamak gayesiyle yapıldığı söylenen yeni uygulamaya göre, miting düzenlemek isteyen kişi, yirmi dört saat önceden Zaptiyeye giderek başvuruda bulunacak ve buradan onaylı bir resmi kâğıt alacaktır.[270]

Serbesti bu düzenlemeye "Protesto" başlıklı uzun bir yazı ile sert bir yanıt vermiş, düzenlemenin neden bu tarihte, alelacele yapıldığına kendi açısından bir açıklama getirmiştir. Gazetenin aktardığına göre hükümeti endişeye düşüren ve böyle bir yola tevessül ettiren başlıca saik, *Serbesti* ve çevresinin Tepebaşı Belediye Bahçesi'nde yapacakları mitingdir. Bu mitingi, hükümetin İngiltere ile olan dostluğu devam ettirmesi için yapacaklarını söyleyen gazete, *Şeref Sokağı heyetinin* bir tertip ile mitingde kargaşa çıkartacağının haber alınması üzerine toplantının ertelendiğini ifade etmiştir. Gazeteye göre tehir kararından haberi olmayan hükümet, bu mitinge mâni olmak için aceleyle böyle bir *tebliğ-i resmi* ilân etmiştir. [271]

[269] "Selanik'te Miting", **Serbesti,** 4 Şubat 1324(17 Şubat 1909), No:95, s.1
[270] "Dünkü Tebliğ-i Resmi", **Serbesti,** 13 Şubat 1324(26 Şubat 1909), No:104, s.1
[271] "Protesto", **Serbesti,** 14 Şubat 1324(27 Şubat 1909), No:105, s.1

Yeni uygulama aleyhinde gazetede yapılan neşriyatla yetinmeyen *Serbesti,* bir gün sonra da okurların yoğun talebi üzerine Meclis-i Mebusan'a bir telgraf göndermiş, meşrutiyete aykırı olan *tebliğ-i resmi* konusunda mebusların suskun kalmasını milletin hiçbir şekilde kabul etmeyeceğini ve vükelânın şiddetle tenkit edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.[272]

Serbesti ve muhalefetin yeni uygulamayı yoğun bir şekilde protesto etmesinin etkili olduğu, hükümet tarafından yeni bir *tebliğ-i resmi* yayımlanmasından anlaşılmaktadır. Yeni *tebliğ-i resmiyi,* hükümet, bir önceki bildiri yanlış anlaşılmalara sebebiyet verdiği için, konuyu açıklığa kavuşturmak amacıyla ilan etmiştir. Açıklamaya göre, mitingden yirmi dört saat önce Zaptiyeye durum bildirilerek oradan alınacak resmi kâğıt, bazıları tarafından Zaptiyeden izin almak şeklinde algılanmıştır. Ancak hükümete göre bu işlem Zaptiyeden izin almak değil, yalnızca haber vermekten ibarettir. Resmi kâğıdın alınmasındaki maksat ise, yapılan mitingden Zaptiyenin haberi olduğunu Zaptiye memuruna ispat etmektir.

Hükümetin bu açıklamasının *Serbesti'yi* büyük ölçüde tatmin ettiği ve yatıştırdığı aşikârdır. Gazetenin, konu hakkındaki düşüncesi ise, Zaptiyeden alınması gereken resmi evrakın, ileride su-i istimallere sebebiyet vereceği ve toplanma özgürlüğünün böylelikle kısıtlanabileceği şeklinde olmuştur. Zaptiyeye haber vermek konusunda bir sorun olmadığını ifade eden gazete, uygulamanın daha kolay bir hale getirilmesi konusunda hükümete tavsiyelerde bulunmuştur.[273]

Hükümetin, yaptığı bu açıklamanın arkasında durduğu ve mitingler için yapılan bu yeni düzenlemenin ahalinin toplanma özgürlüğünü kısıtlamadığı, *Serbesti'de* bu konuda aksi yönde bir haber olmamasından anlaşılmaktadır.

Görüldüğü kadarıyla yeni düzenleme ile ilk mitingi Dersaadet ve Galata Rıhtım Hamalları tertip etmiş, Miting Heyeti adına gazetelere verilen Haydarîzade Davud

---

[272] "Müstaceldir, Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine Çekilen Telgraf Suretidir", **Serbesti,**15 Şubat 1324(28 Şubat 1909), No:106, Serbesti, s.1; *Serbesti'nin* Meclis-i Mebusan'a yaptığı çağrı karşılıksız kalmamış, Erzurum Mebusu Varteks Efendi basın ve toplanma özgürlüğü meselelerini meclise taşımıştır. **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Sene:1, İçtima:1, Cilt:1, 18 Şubat 1324(3 Mart 1909)

[273] "Tebliğ-i Resmi", **Serbesti,** 20 Şubat 1324(5 Mart 1909), No:111, s.1

Efendi imzalı miting çağrısında tüm "*Kürt ve Anadolu vatandaşları"* Sultanahmet Meydanı'na davet edilmiş ve *"bu hususta alelhusus Zaptiye Nezaret-i Celilesi'ne arz-ı mâlumat olunduğu beyan olunur"* sözlerine yer verilmiştir. [274]

Rıhtım Hamallarının organize ettiği ve sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilen bu mitinge, serbesti-i matbuat mitinglerinin düzenleyicisi Mevlanzade Rıfat Bey de katılmış, burada bir de konuşma yapmıştır. Mitingde ayrıca, Bedirhanzade ailesinden Hüseyin Paşa Kürtçe nutuk vermiş, yine aynı aileden Ahmed Bey ile Taşnaksütyun Komitesi üyelerinden Bonapartyan Efendi de söz alarak, birer konuşma yapmıştır.[275]

2.3.3. II. Serbesti-i Matbuat Mitingi

İlk serbesti-i matbuat mitinginin üzerinden yaklaşık üç ay geçmesine rağmen hükümetin yeni matbuat nizamnamesi konusunda geri adım atmayarak tasarının Meclis-i Mebusana takdim edilmesi, muhalefeti ikinci bir miting düzenlenmesi için harekete geçirmiştir. İlk mitingden sonra geçen süreçte de çeşitli mitingler düzenleyerek faaliyetlerine devam eden muhalifler, serbesti-i matbuat mitingi için yine *Serbesti Gazetesi* ve Mevlanzade Rıfat Bey'in çağrısını beklemiştir.

Nitekim beklenen çağrı, 30 Mart 1909 tarihinde *Serbesti* vasıtasıyla yapılmış, *"idare-i meşrutiyenin esası olan hürriyet-i matbuata"* taarruz anlamına gelen nizamnamenin mutlaka engellenmesi gerektiğini ifade eden gazete, cemiyet ve kulüplerle görüşmelerin sürdüğünü, birkaç gün içinde de miting gününün duyurulacağını bildirmiştir.[276]

İlk açıklamadan altı gün sonra muhalif grupların aralarındaki müzakereleri tamamladığı ve düzenlenecek miting hakkında bir karara varıldığı anlaşılmaktadır. Miting çağrısını uzun ve coşkulu bir metinle yapan *Serbesti,* nizamnamenin zararlarını saydıktan sonra, yurdun her yanındaki *"serbesti-i matbuata taraftar olan bilcümle hürriyetperverânı fevç fevç"* mitingler düzenleyerek hükümeti protesto etmeye davet

[274] "Miting", **Serbesti,** 15 Mart 1325(28 Mart 1909), No:134, s.1
[275] "Sultanahmet'te Hamal Vatandaşlarımızın Mitingi", **Serbesti,** 16 Mart 1325(29 Mart 1909), No:135, s.1
[276] "Miting", **Serbesti,** 17 Mart 1325(30 Mart 1909), No:136, s.1

etmiştir. Çağrı metninde bir öncekinden farklı olarak yalnızca basın özgürlüğü meselesi işlenmemiş, *"serbest-i içtima, serbesti-i ticaret ve seyahat ve masuniyet-i şahsiye"* vurgusu da yapılarak temel anayasal hakların tehlikede olduğu ifade edilmiştir. [277]

Yine Sultanahmet Meydanı'nda gerçekleştirilecek miting için muhalifler 7 Nisan 1909 tarihini kararlaştırmış, miting için gereken resmi evrak, mitingden kırk sekiz saat evvel Mevlanzade Rıfat Bey'in Zaptiye Nezareti'ne başvurusu sonucu alınmıştır. [278]

Serbesti'de bu kez, ilk mitingden farklı olarak konuşmacı listesi yayımlanmamış, ancak mitinge katılacağını beyan eden grupların destek mesajlarına yer verilmiştir. Mitinge katılacağını ilan eden ve gönderdikleri mesajlarda özetle, tüm hürriyetperver vatandaşları mitinge davet eden grupların isimleri şu şekildedir:*" Mizan Gazetesi, Yeni Gazete, Karagöz, Curcuna Gazetesi, Eşref Gazetesi, İkbâl-i Millet Gazetesi, Atabâ-yı Askeriye-i Osmaniye Cemiyeti, Âli Paşa Medresesi Talebesi, Sultanahmet Medresesi, Talebe-i Ulûm, Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti, Fedakaran-ı Millet Cemiyeti, Kumkapı Nişancı Medresesi ve Bedirhanzadeler"*[279]

7 Nisan akşamı Sultanahmet Meydanı'nda gerçekleştirilecek ikinci serbesti-i matbuat mitingi için hazırlıklarını tamamlayan muhalefet, hiç beklemediği bir haberle sarsılmıştır. Mitingden yaklaşık yirmi dört saat önce *Serbesti* Başyazarı Hasan Fehmi Bey'in katledilmesi gündemi tamamen değiştirmiş, cenaze nedeniyle miting ileri bir tarihe ertelenmiştir.

Mevlanzade Rıfat ve *Serbesti* bir yandan mesai arkadaşlarının cenaze töreni ile uğraşmış, öte taraftan da ertelenen ikinci serbesti-i matbuat mitingi için çalışmalarını sürdürmüştür. Gazeteye bakıldığında, cinayetten iki gün sonra, serbesti-i matbuat mitingine katılacak olan grupların isimlerinin yayımlanmaya başlandığı

[277] "Miting", **Serbesti,** 23 Mart 1325(5 Nisan 1909), No:143, s.1
[278] Mektubi Kaleminden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazı, **BOA** ZB D:331, G:94, Lef:1, 24 Mart 1325(6 Nisan 1909)
[279] "Mitinge İştirak", **Serbesti,** 25 Mart 1325(7 Nisan 1909), No:145, s.1-2

görülmektedir. [280] Gerçekleştirilen ilk mitinge kıyasla, yapılması planlanan ikinci mitinge medrese talebelerinin yoğun bir ilgi göstermesi, dikkati çekmektedir.

Cenaze yüzünden ertelenen ikinci serbesti-i matbuat mitingi, 31 Mart hadisesinin ardından *Serbesti'den* yapılan bir açıklama ile iptal edilmiştir. Açıklamaya göre *"asker kardeşlerimiz uhuvvet ve müsavat ve adaleti temin edeceği"* için bir mitinge ihtiyaç kalmamış, *"idare-i meşrutiyet"* kurtarılmıştır.[281]

2.4. Hasan Fehmi Bey'in Katli

2.4.1. Hasan Fehmi Bey

1866 yılında Fraşerli Arnavut Hasan Ağa'nın oğlu olarak[282] İstanbul'da dünyaya gelen Hasan Fehmi Bey, Hasan Vasfi'nin aktardığına göre, annesi ile birlikte Horhor Caddesi'ni Akarçeşme'den Sofular'a bağlayan Molla Hüsrev Sokağı'nda ikamet etmekteydi. Larissa Yenişehir göçmenlerinden olan bu ailenin gelirleri ile rahatça geçindikleri de aktarılmaktadır.[283]

Hasan Fehmi orta tahsilini bitirdikten sonra Mülkiye'ye girmiş, buradaki eğitimini tamamladıktan sonra da Jön Türklerin arasına karışarak Paris'e firar etmiş ve burada Ahmed Rıza'nın çıkarttığı *Meşveret'te* makaleler kaleme almaya başlamıştır.[284] Paris'ten sonra bir süre Cenevre'de yaşadığı anlaşılan [285] Fehmi, buradan Mısır'a geçerek *Emel* isimli bir gazete çıkartmıştır.[286] Sultan Abdülhamit yönetimine muhalifliği ile tanınan Hasan Fehmi, meşrutiyetin ilanın ardından diğer siyasi suçlularla birlikte İstanbul'a dönmüştür.[287]

Kendisini de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir mensubu sayan Hasan Fehmi, İstanbul'a geldikten sonra beklediğini bulamamış ve beklediğini bulamayan siyasi

[280] "Mitinge İştirak", **Serbesti,** 28 Mart 1325(10 Nisan 1909), No:149, s.1
[281] "Matbuat Mitingi", **Serbesti,** 2 Nisan 1325(15 Nisan 1909), No:154, s.1
[282] **Serbesti,** 29 Mart 1325(11 Nisan 1909), No:150, s.1
[283] Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet**, Arba Yayınları, İstanbul, 1989, s.13
[284] **Serbesti,** "Bir Kanlı Hadise", 27 Mart 1325(9 Nisan 1909), No:148, 2
[285] Murad, **a.g.e**, s.310
[286] İrtem, **a.g.e**, s.44
[287] Şapolyo, **a.g.e**, s.176

suçluların yaptığı gibi, o da Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'ne katılmıştır. Cemiyetin yayın organı olan *Hukuk-ı Umumiye'de* yazılar yazmaya başlayan Hasan Fehmi Bey, bir süre sonra Mevlanzade Rıfat ile birlikte cemiyet ve gazete ile olan bağlarını kopartmış, *Serbesti* Gazetesinin başyazarı ve kurucularından birisi olmuştur.

Serbesti'de, gazetenin politikasına uygun olarak hükümet ve İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhinde sert eleştiriler yazan Hasan Fehmi'nin bu makaleleri sayesinde gazete tirajını gün geçtikçe artırmış, dönemin en çok okunan gazetelerinden birisi olmuştur.[288]

2.4.2. Cinayet

Hasan Fehmi Bey'in makaleleri bir taraftan ona ve gazetesine büyük bir popülarite kazandırmış, ancak öte taraftan Fehmi, yazdıkları dolayısıyla sürekli tehditler almıştır. Tarihi belli olmamakla birlikte, Fehmi'nin Manastır'dan imzasız bir mektup aldığı ve bu mektupta *"hükûmet-i hâzırayı tutan komite tarafından zatıâlilerinin ve sizi takiben diğer muhalif erbâb-ı kalemin katline suret-i kat'iyede karar verilmiştir."*[289] ifadelerinin geçtiği, ancak Hasan Fehmi'nin bu uyarıya itibar etmeyerek yazılarına devam ettiği anlaşılmaktadır.

"Diğer muhalif erbâb-ı kalemden" olan Ali Kemal de aynı dönemde, benzer bir iddiayı ortaya atmıştır. Ali Kemal'in Selanik'ten aldığı bilgiye göre burada yapılan gizli bir toplantıda, kendisi, İsmail Kemal ve Mevlanzade Rıfat haklarında, Doktor Nazım ve Rahmi Bey tarafından katledilmeleri yönünde karar aldırılmaya çalışılmış, ancak diğer üyeler bunu kabul etmemiştir. Durumu Adliye Nezareti'ne bildiren Kemal, Beyoğlu'nda birkaç subaydan da bu katil meselesi hakkında duyumlar aldığını ifade etmiştir.[290]

Cinayet akşamı Hasan Fehmi Bey, Ahrar Fırkası mensuplarından Ertuğrul Şakir Bey ile birlikte, ertesi gün gerçekleştirilmesi planlanan ikinci serbesti-i matbuat

[288] Şapolyo, **a.g.e**, s.177
[289] Mustafa Müftüoğlu, **Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler (Meşrutiyet Dönemi)**, Yağmur Yayınları, İstanbul, 1977 s.80
[290] Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s.260

mitingi hakkında görüşmek üzere Beyoğlu'nda, Başkim Kulübü erkanından Ergiri mebusu Müfid Bey ile bir bir araya gelmiştir.[291]

Görüşmenin ardından yaya olarak İstanbul tarafına doğru hareket eden Hasan Fehmi ve Ertuğrul Şakir, Galata Köprüsü'nün ortasında, saat beş buçuk sıralarında saldırıya uğramıştır. Öncelikle Hasan Fehmi'yi hedef alan katil, ardından da *"Al sana Mevlan!"* diyerek, sakallı ve gözlüklü olduğu için Mevlanzade Rıfat'a benzeyen Ertuğrul Şakir'e revolver ile arkadan ateş etmiştir. [292]

Birbiri ardına duyulan beş altı el silah sesi üzerine sesin işitildiği yere doğru giden mıntıka memurları, Şirket-i Hayriyye'nin üçüncü bilet gişesi önünde, koşarak gelen kişiyi, yaralı Ertuğrul Şakir Bey'i, katil zannederek tutuklamışlardır. İfadesi alınmak üzere karakola götürülen Şakir Bey burada, kendilerine saldıran şahsın üzerinde parlak düğmeleri bulunan bir kıyafet olduğunu, asker olma ihtimalinin bulunduğunu söylemiştir[293]. Köprü ortasında yaralı halde yatmakta olan Hasan Fehmi ise, Daire-i Zaptiye'ye sevk edilmek üzere arabaya bindirileceği esnada, aldığı yara dolayısıyla vefat etmiştir.

Saldırının ardından köprü ve civarında yapılan ilk soruşturmada ise, köprünün Galata tarafı tahsilat memurları kimseyi görmediklerini söylemiş, İstanbul tarafında ise silah seslerinin duyulmasının ardından, birkaç memur köprü çıkışını kapatarak kimsenin geçmesine izin vermemiştir. Soruşturmanın ardından verilen raporda, kimliği belirlenemeyen katilin, köprünün altından sandal ile veya Galata tarafına kaçtığı belirtilmiştir.[294]

Tahkikata devam eden Zaptiye Nezareti, şüpheli sıfatıyla, eski Paris Sefiri Münir Paşa'nın oğlu süvari yüzbaşısı Cemil Bey'i ifade vermek üzere Dersaadet

---

[291] İrtem, **a.g.e**, 180
[292] Şapolyo, **a.g.e**, s.177
[293] Şakir Bey sonradan verdiği ifadesinde saldırganın süvari zabıtası olduğunu iddia etmiştir.
[294] Zaptiye Nezaretinden Dahiliye Nezaretine gönderilen yazı, **BOA**, DH. MKT. D:2789, G:60, Lef:1 25 Mart 1325(7 Nisan 1909); Sadarete gönderilen yazı, **BOA**, ZB. D:353, G:72, Lef:1, 27 Mart 1325(9 Nisan 1909)

Bidayet Mahkemesi'ne çağırmış[295], ancak Cemil Bey'in ifadesinden de bir sonuç alınamamıştır.

Adli tıp raporunda ise Hasan Fehmi'nin vücudundan üç adet mermi çıkartıldığı, katilin yaklaşık bir metre mesafeden silahını ateşlediği, sol böğründen yara alan Şakir Bey'in ise durumunun ciddi olmadığı açıklanmıştır.[296]

2.4.3. Cinayetin Yansımaları

Muhalif kimliği ile tanınan bir gazetecinin Galata Köprüsü gibi her iki tarafı da karakollarla mahfuz bir yerde öldürülmesi nedeniyle Osmanlı kamuoyu cinayetin sorumlusu olarak İttihat ve Terakki'yi görmüştür. Bundan sonraki tartışmalar da cinayetin siyasi bir suç mu yoksa adi bir vaka mı olduğu ekseninde dönmüştür. Cinayet aynı zamanda, ertesi gün gerçekleştirilmesi planlanan Serbesti-i Matbuat mitinginin de ileri bir tarihe ertelenmesine neden olmuştur.

Hasan Fehmi'nin öldürülmesi aynı zamanda, Ahrar Fırkası ve muhalif çevrelerce hükümete karşı önemli bir saldırı aracı olarak kullanılmıştır. Halihazırda sert eleştirilere maruz kalan hükümet, cinayetin ardından daha da zor durumda kalmış, kamuoyunu ikna etmek için *Tanin* Gazetesi'nde şu beyanatı yayınlamak zorunda kalmıştır:

> *"Öteden beri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhalefetleriyle intişar eden bazı gazetelerin dün intişar eden nüshalarında Serbesti Gazetesi Sermuharriri Hasan Fehmi Bey'in katli hususunun cemiyete esmaen isnada teşebbüs olunduğumuz maalesef görüldü. İTC bir maksad-ı siyasiye husumet garazıyla tasni edilen bu gibi müfteriyat-ı garazkaranenin red ve tenkidini bîlüzum görmekle beraber efkâr-ı umumiye taglitten muhafazen işbu beyannamenin neşrine karar verilmiştir."*[297]

[295] Zaptiye Nezareti'nden Merkez Kumandanlığına gönderilen yazı, **BOA**, ZB. D:497, G:70, Lef:2, 28 Mart 1325(10 Nisan 1909)
[296] "Tabip Raporu", **Serbesti,** 25 Mart 1325(7 Nisan 1909), No:146, s.3
[297] **Tanin,** 27 Mart 1325(9 Nisan 1909), No:249, s.1

Arşiv vesikalarına bakıldığında hükümetin katili ortaya çıkartmak amacıyla girişimlerde bulunduğu ve tahkikatın sürdürülmesi çalışmalarının hızlandırıldığı, ancak herhangi bir somut bulguya rastlanılmadığı anlaşılmaktadır.[298]

2.4.3.1. Mecliste Yaşanan Tartışmalar

Cinayet, ertesi gün Meclis-i Mebusan'da da gündemi meşgul eden en önemli konu olmuştur. Hamparsun Boyacıyan(Kozan), Krikor Zohrab(Dersaadet), Müfit Bey(Ergiri), Dr.Rıza Nur(Sinop), Kasım Zeynel(Cidde), İsmail Hakkı(Amasya) ve Kozmidi (İstanbul) imzalarıyla, Hasan Fehmi'nin katilinin yakalanamaması hakkında Dahiliye Nezaretinden açıklama istenmiştir.

Takrirde ise: " *Serbesti Gazetesinin yevmi neşrinden beri takip eylediği mesleki siyasi ile şu katli feci arasında bir münasebet olduğunu aksi sabit oluncaya kadar kabul etmek zaruridir. Bugün İstanbul'da asayişi cidden muhafazaya kâfi bir hükümet bulunmadığı, katilin derdest edilememesiyle büsbütün zahir oldu. İki taraf da asker ve zabit ve ortasında bahriye nöbetçileri bulunan Galata Köprüsünün üzerinde ika edilmiş bu cinayetin faili, nasıl olup da derdest edemediğinin ve bu ihafe rejimine karşı ne gibi tedabir ittihaz edeceğinin Dahiliye Nezaretinden istizahını talep ederiz*." ifadelerine yer verilmiştir.

Meclisin önünde protesto gösterilerinin yapıldığı esnada yaşanan istizah(gensoru) tartışmalarında Ahrar adına Krikor Zohrab çok defa söz alarak cinayetin siyasi bir suç olduğu ve bir an önce aydınlatılması gerektiğini söylemiştir. Buna karşılık Biga Mebusu Arif İsmet Bey ve Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Bey de daha üzerinden on iki saat geçmiş olan bir meselenin hemen aydınlatılamayacağını, bir süre beklenilmesi gerektiğini, Krikor Zohrab ve rüfekasının suizanda bulunduklarını ve meseleyi başka taraflara çekmek istediklerini beyan etmişlerdir.

Meclis-i Mebusan'da yapılan oylama sonrasında kabul edilen gensoru önergesi sonraki cumartesi gününe ertelenmiştir. Bu erteleme üzerine Erzurum Mebusu Varteks

[298] Zaptiye Nezaretinden Sadarete gönderilen yazı, **BOA**, DH. MKT. D:2789, G:60, Lef:2, 25 Mart 1325(9 Nisan 1909); Dahiliye Nezaretinden Adliye Nezaretine gönderilen yazı, **BOA** DH.MKT. D:2789, G:60, Lef:3, 25 Mart 1325(9 Nisan 1909)

Efendi: *"Öbür cumartesi mi? O vakte kadar neler olmaz"* [299] sözleriyle 31 Mart Olayının belki de beklenen bir hadise olduğunu ağzından kaçırmıştır.

2.4.3.2. Talebelerin Tepkisi

Kamuoyunu meşgul eden Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi hadisesi İstanbul'daki yüksek okul talebelerini de harekete geçirmiş ve bu olayın devlet eliyle işlenen bir cinayet olduğunu düşünen yüksek okul öğrencileri, muhalif hocalarının da etkisiyle, katillerin yakalanması için birtakım girişimlerde bulunmuşlardır.

Olayın ertesi günü, Mülkiye'de siyasal tarih hocası olan Ali Kemal Bey'in ders yapmak yerine sınıfta bulunanlara nutuk çektiği, Filozof Rıza Tevfik Bey ve Celaleddin Arif Bey'in protesto olarak dersleri vermedikleri görülmektedir.[300]

Dönemin şahitlerinden Hasan Vasfi, Mekteb-i Mülkiye'deki havayı şu şekilde aktarmaktadır:

> *"Dershane, alışılmışın üstünde hınca hınç dolu idi. Ali Kemal[301],derse bir çeyrek gecikme ile gelebildi ve 'Maalesef bugün ders veremeyeceğim; çünkü çok müteessir, son derece muzdarip bir haldeyim. Serbesti başmuharriri, arkadaşım Hasan Fehmi'nin şehadetinin beni düşürdüğü derin teessür, bugün vazife yapmama imkân bırakmadı. O atılan vicdansız kurşun, Hasan Fehmi'nin başına değil, söz hürriyetine, fikir hürriyetine, vicdan hürriyetine ve en başta hukuku beşere atılmış bir kurşundur.' dedikten sonra hiçbir şey istemeden, hiçbir tavsiyede bulunmadan çıktı gitti."*[302]

Ali Kemal'in konuşması sonrasında talebeler bahçede toplanıp karar almış, katili sadrazamdan ve Meclis-i Mebusan'dan istemek üzere topluca Babıali'ye doğru yola çıkmıştır. Galeyana gelen öğrenciler büyük bir kafile halinde Babıali'ye gidip bahçeyi doldurmuş ve sadrazamı görmek istediklerini bildirmişlerdir.[303]

---

[299] **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre 1, İçtima Senesi 1, Cilt 2, 25 Mart 1325(7 Nisan 1909)
[300] Tunaya, **a.g.e**., s.416
[301] Ali Kemal olaydan üç gün sonra Darülfünun ve Mekteb-i Mülkiye'deki görevlerinden istifa etmiştir. **Serbesti,** 28 Mart 1325(10 Nisan 1909), No: 149, s.2
[302] Hasan Amca, **a.g.e**, s.74
[303] Şapolyo, **a.g.e**, s.177

Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile grup adına görüşmeyi, o dönem 19 yaşında bir Hukuk Fakültesi talebesi olan Burhan Bey (Felek) yapmıştır.[304] Hükümeti cinayetin faili olmakla suçlayan imalı bir konuşma yapan Burhan Bey, konuşmasının sonunda da *"Makedonya dağ kanunları ile memleket idare edilemez. Hasan Fehmi'nin katili derhal bulunup cezası verilmelidir."*[305] demiş, sadrazam ise katillerin kısa süre içerisinde yakalanacağını vaat etmiştir.

Talebelerin bir kısmı da *Serbesti* Gazetesi idarehanesine gitmiş ve gazetenin imtiyaz sahibi Mevlanzade Rıfat Bey ile görüşerek sadrazamın kendilerine, katilin yakalanacağına dair vaatte bulunduğunu söylemişlerdir. Mevlanzade, kendisiyle görüşmeye gelen talebelere, *"hükümetin icraatında serbest bırakılmasını ve eğer hükümet katili bulmakta müsamaha eder ise o zaman söz söylemeye hakkımız olur."* demiş ve grubu sakinleştirmeye çalışmıştır.[306]

Sadrazam ile görüşen talebeler, sonrasında yine kalabalık bir grup halinde Meclis-i Mebusan'ın önüne gelerek Meclis Başkanı Ahmed Rıza Bey ile görüşmek istemişlerdir. Ancak kitleden çekinen Ahmed Rıza, elli kadar jandarma süvarisi getirildikten sonra pencereden birkaç söz söylemiş, bu durum da talebelerin infialine sebebiyet vermiştir. Muhammed Sabih, Faik Şevket ve Muhammet Salih imzalarıyla *Serbesti Gazetesi'nde* bildiri yayınlayan talebeler, Hasan Fehmi'nin katilinin ortaya çıkarılması yönündeki haklı isteklerini kendi vekillerine, mebuslarına da anlatmak istediklerini ancak bu tavrın *"umum milletin kalbgâhında derin yara açtığını"* söylemişlerdir. [307]

Serbesti'nin aynı sayısında ayrıca, *"Hasan Fehmi Bey'in cenaze merasimine iştirak etmek üzere Darülfünun, Mekteb-i Mülkiye ve Umum Tıbbiye talebesinin bugün alaturka saat iki buçukta Darülfünun bahçesinde içtima edecekleri müstahberdir."* [308]

---

[304] Topuz, **a.g.e,** s.107
[305] Şapolyo, **a.g.e**, s.178
[306] **Serbesti,** 26 Mart 1325(8 Nisan 1909), No:147, s.2
[307] "Osmanlı Darülfünun Talebesinin Muhik Bir Teessüfü", **Serbesti,** 26 Mart 1325(9 Nisan 1909), No:147, s.2
[308] **Serbesti,** 26 Mart 1325(9 Nisan 1909), No:147, s.1

ilanı bulunmaktadır. Talebeler, kararlaştırılan saati biraz geciktirerek de olsa toplanmış ve cenazeye birlikte katılmışlardır.

Cinayetten iki gün sonra, Mekteb-i Nevab talebesi adına sadarete bir telgraf gönderilmiştir. Bu telgrafta talebeler şu ifadeleri kullanmıştır:

> *"İki tarafı karakollarla muhazır ve üzerinde müteaddid muhafaza memurları bulunduğu malum olan köprü üstünde beş el silah atılarak Şakir Bey'in cerhi ve Hasan Fehmi'nin katli vuku bulduğu halde katilin derdest edilememesi kamuoyu üzerinde fena bir tesir husule getireceği melhus olduğundan, katilin bir an önce ortaya çıkarılmasını hükümetten şiddetle talep etmektedir*".[309]

Olayın ardından *Serbesti* Gazetesi'ne çeşitli okullardaki talebeler tarafından birçok taziye telgrafı gönderilmiştir. Medrese, Darülmuallimin, Baytar Mektebi gibi okullardan gelen telgrafların içerisinde en dikkat çekeni ise Mekteb-i Harbiye'den gelen mesajdır. Talebeler telgraflarında, izin saatleri değiştirildiği için cenazeye katılamadıklarından ötürü üzgün olduklarını bildirmişlerdir.[310]

2.4.3.3. Basındaki Yansımalar

Hasan Fehmi'nin siyasi bir cinayete kurban gittiğini düşünen muhalif basın, *"şehid-i hürriyet"* olarak kabul ettikleri Hasan Fehmi'nin öldürülmesinden sonra, cinayet üzerinden hükümete yüklenmeye başlamış, kamuoyunu da harekete geçirmeye çalışmıştır.[311]

Olayın ardından basında, Avrupa'dan uzaklaşıldığı, Dünyanın bizden itimadını keseceği, istibdat devrinin arandığı ve ifade özgürlüğünün önemi gibi konular sıklıkla işlenmiş; Hasan Fehmi'nin ardından ağıtlar yakılmış, kurşunların yalnızca Hasan Fehmi'yi değil, aynı zamanda basın özgürlüğünü ve memleketin geleceğini de hedef aldığı söylenmiştir.

---

[309] Mekteb-i Umum Şakirdanı adına Sadarete gönderilen telgraf, **BOA** DH. MKT D:2793, G:97, Lef:1 27 Mart 1325(9 Nisan 1909)

[310] **Serbesti,** 28 Mart 1325(10 Nisan 1909), No:149, s.1

[311] İstanbul'da muhalif bir gazetecinin öldürülmesi hadisesine Avrupa basını da ilgi göstermiş, siyasi bir cinayet olarak nitelendirilen Hasan Fehmi Bey suikastının İTC tarafından katledildiği yönünde haberler yapılmıştır. Bkz: "L'assassinat de Hassan Fehmi", **Le Radical**, 9 Nisan 1909, No: 99, s.3; "Editor Murdered- Supposed Political Crime in Constantinople", **The Evening Star**, 9 Nisan 1909, s:5

Muhalif basının önde gelen gazeteleri olan *Serbesti* ve *Mizan*, olayı protesto etmek amacıyla, ilk sayfaları boş bırakarak, yalnızca *"Serbesti-i matbuatın ilk kurbanı, ömrünü menfalarda geçirmiş olan evlâd-ı hürriyetten Hasan Fehmi Bey'in ruhuna fatiha.*"[312](*Serbesti*) ve *"Şehid-i hürriyet Hasan Fehmi Bey'in ruhuna fatiha".*[313] (*Mizan*) yazılı olarak çıkmıştır.

Cinayeti en başından beri cemiyetin işlediğini düşünen muhalif basının eleştirilerinin dozu her geçen gün artmıştır. Olaydan iki gün sonra *Serbesti'de*, Fehmi Bey'in katline dair hükümetin alacağı tavrın bekleneceği ve *"sırf memleketimizde itidalin muhafaza edilmesi için tahkikat-ı resmiyeye şimdilik uzaktan bir nazar ile bakacağız."*[314] denmektedir. Gazetenin aynı nüshasında, hükümet üzerine düşeni yapmadığı takdirde vatanın kurtuluşu için tereddüt etmeden gerekenin yapılacağı söylenmiştir.[315]

Katilin bulunamaması üzerine üslubunu sertleştirmeye başlayan *Serbesti'de*, *"olayın üzerinden günler geçmesine rağmen itidalimizi koruduk, ancak karşılığı bu olmamalıydı*" denilmiş ve *"Bu cahil idareye karşı nasıl sükut edelim? Zira icra edilen cinayetlere sükut etmek adeta bu cinayetlere iştirak demektir."*[316] sözleriyle artık toplumu hareket etmeye çağırmıştır.

Serbesti sütunlarında ayrıca, cinayetin adi bir suç olduğunu iddia eden *Tanin'e* karşı, hadisenin siyasi bir suç olduğunu ispat etme çabaları da görülmektedir. "Salih" imzasıyla çıkan bir yazıda, *"vakada en ziyade dikkati celp eden hususlar"* şu şekilde sıralanmıştır : *" 1) Maktulün İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı şiddetle muhalefet eden bir gazetenin sermuharriri olması. 2)Yaralı şahsın simaen Mevlanzade'ye benzemesi. 3) Cinayetin, attığını şaşırmayan maharetli bir elden çıkması. 4) Katilin iz bırakmadan kaybolması. "*[317]

[312] **Serbesti,** 26 Mart 1325(8 Nisan 1909), No: 147, s.1
[313] **Mizan,** 26 Mart 1325(8 Nisan 1909), s.1
[314] "İntizar", **Serbesti,** 27 Mart 1325(9 Nisan 1909), No:148, s1
[315] "Hasan Fehmi Bey", **Serbesti,** 27 Mart 1325(9 Nisan 1909), No:148, s.2
[316] "Vatana Hıyanet!", **Serbesti,** 29 Mart 1325(11 Nisan 1909), No:150, s.1
[317] "Bir Kanlı Cinayet", **Serbesti,** 27 Mart 1325(9 Nisan 1909), No:148, s.2

Serbesti'de aynı zamanda, *Şura-yı Ümmet* ve *Tanin* gazetelerinin *"bu dehşetengiz olayı hiç mertebesine indirmeye"* çalışmaları sert bir şekilde eleştirilmiştir. Nitekim bu gazeteler, olayın adi bir suç olduğunu savunmuşlardır. Doktor Reşit'in *Şura-yı Ümmet'te* yayımlanan makalesinde, *"Hasan Fehmi'nin katili %90 Şakir Bey'dir. Şakir Bey, cinayetten sonra kendisini yaralamıştır.*" sözlerine yer vermesi büyük tepki çekmiş, bu yazıya karşılık olarak doktor raporları ortaya konularak, Şakir Bey'in bir metre mesafeden kendisini sol böğründen yaralama ihtimali olmadığı söylenmiştir.[318]

Serbesti'de bunların dışında, sürekli taziye mesajları yayınlanmıştır. Memleketin her tarafından gelen taziye telgraflarında cinayet lanetlenmiş ve hükümete öfke kusulmuştur. Taşnaksütyun Cemiyeti'nin dikkat çeken uzun bildirisinde, *"Vatandaşlar! Bu mülk ve devlette kan selleri çok akmıştır. Memleketimiz pençe-i zulmetle pek çok ezilmiştir, artık kâfidir. Aklımızı başımıza toplayacak zaman artık hulul etmiştir"*[319] denilerek itidal çağrısı yapılmıştır. Dikkati çeken bir başka telgraf ise Arnavutlar tarafından gönderilmiştir. Bu mesajda: *"Hasan Fehmi Bey'in katili bulunmadığı halde Arnavutlar müşarileyhin intikamını İttihat ve Terakki Cemiyeti reisinden alınacağına karar vermişlerdir."* denilmektedir.[320]

Derviş Vahdeti tarafından çıkartılan Volkan Gazetesi'nde ise ilk günden itibaren kamuoyunu galeyana getirecek yazılar yayımlanmıştır.31 Mart'ın önderliğini yapan gazete, cinayeti en çok istismar eden gazete olarak gözükmektedir. Nitekim cinayetin ertesi günü gazete: *"Acele et Mizan! Arş ileri Serbesti! İmdat Osmanlı! Hakperest matbuat hep hücum edelim, işte kala-yı istibdat! İşte şehid-i hürriyet, bize imdat diye kollarını uzatıyor. İşte Volkan sancaktarlık vazifesiyle ilerliyor! Arş ileri! Şehit olursam da siz dönmeyiniz!"*[321] sözleriyle adeta ayaklanma çağrısı yapmıştır.

---

[318] Ertuğrul Şakir Bey üç kez muayene edilmiş ve bir metre mesafeden ve arkadan vurulduğu doktor raporlarına geçmiştir. "Sermuharririmiz Hasan Fehmi Bey'in Katli Hakkında Mütaalalarımız", **Serbesti,** 30 Mart 1325(12 Nisan 1909), No:151, s.1

[319] "Ermeni Taşnaksütyun Cemiyeti'nin Dersaadet Merkez-i Kuvvesi Tarafından", **Serbesti,** 27 Mart 1325(9 Nisan 1909), No:148, s.3

[320] **Serbesti,** 28 Mart 1325(10 Nisan 1909), No:149, s.1

[321] Tunaya, **a.g.e** , s.416

2.4.5. Cenaze Töreni

Toplumun tüm muhalif kesimlerini bir araya getiren cenaze merasimi, Ahrar Fırkası'nın desteğiyle düzenlenmiştir. Muhalefetin gövde gösterisi yaptığı cenazeye hükümeti temsilen kimsenin katılmamış olması dikkat çekmiştir.

Cenaze töreni, *Serbesti* Gazetesi'nin "Cenaze Alayı" başlıklı haberinde şu şekilde anlatılmıştır:

> *"Cenaze, saat dört buçukta kaldırılmış, Sultan Hamamı ve Yeni Postahane önünden geçilerek Babıâli Caddesi takip edilmiş ve Zabtiye Nezareti önünden Sultanahmet tarikiyle Ayasofya Camii şerifine irsal edilmiştir.*
>
> *Cenaze idarehanemizden saat dört buçukta kaldırıldığı halde ancak yediye yirmi kala Ayasofya'ya vasılı mümkün olabilmiştir. İstanbul'da henüz bu kadar izdihamı kimse görmemişti. Cenazenin sadr-ı hürriyette icra olan nümayişlerin kaffesinden bile kesretli olduğu herkes tarafından söyleniyordu.*
>
> *Cenazede Akvam-ı Osmani'nin kaffesi ve Ecnebi Gazeteler Muhabirleri ve Ahrar Fırkası heyet-i celilesi ve İttihad-ı Muhammedi ve Talebe-i Umum Cemiyeti ile Medrese şakirdleri ve mebusandan bazıları hasılı gazetemizin hizmetini takdir eden bütün erbab-ı hamiyet merasime katıldı.*
>
> *Sultan Hamamı civarından itibaren bütün Hıristiyan kardeşlerimizin ticarethaneleri cenazenin geçtiği esnada bütün kepenklerini indirmişti. Hükümet tarafından cenaze merasimine ancak Zaptiye Nezareti civarında birkaç polis iltihak etmişti!!!*
>
> *Yüz bin kişi bu heyecan-ı azim fevkalade arasında kemâl-i edeple asayişi muhafaza etmiş ve mugayir-i usul hiçbir şey vukua gelmemiştir."*[322]

Süleyman Kâni İrtem ise cenazeyi, *"Al bayraklara sarılmış tabutun önünde Mizancı Murad Bey, Müşir Fuad Paşa ile Ahrar reisleri geçmişti. Alayın bir ucu Sultan Mahmud türbesini bulmuş iken bir ucu Sirkeci'de postane civarındaki Serbesti idarehanesinde bulunuyordu. Tabutun maktulün kanlı gömleğiyle sarılarak galeyanın teşdid olunmasını bile isteyenler olmuştu; fakat mutedil düşünceliler buna razı olmamış meydan vermemiştiler."*[323] sözleriyle anlatmış, İTC aleyhine kin ve intikam duygularının şiddetlendiğini belirtmiştir.

---

[322] "Cenaze Alayı", **Serbesti,** 27 Mart 1325(9 Nisan 1909), No:148, s.1
[323] İrtem, **a.g.e** , s.112

Herhangi bir olayın yaşanmadığı cenaze töreninin ardından, 46 yaşında vefat eden Hasan Fehmi Bey'in naaşı, Serbesti Gazetesi İmtiyaz Sahibi Mevlanzade Rıfat Bey'in girişimleri sonucu hükümetten alınan izinle Sultan Mahmud Türbesi'ne defnedilmiştir.[324]

2.4.6. "Katil Kim?"

Fail-i meçhul olarak kalan Hasan Fehmi Bey'in cinayeti, büyük ölçüde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne atfedilmiş, ancak bu iddia da ispat edilememiştir. Kamuoyunda geniş yankılar uyandıran bu fail-i meçhul cinayetin düzenleyicisi ve tetikçisi uzun süre tartışılmış, ortaya çeşitli isimler ve teoriler atılmıştır.

Cinayet hakkında İTC'ye muhalif tüm basın organları gibi *Serbesti'nin* de iddiası, katilin kesinlikle cemiyet olduğu yönündeydi. Cinayeti takip eden günlerin gazetelerinde katledilen Başyazar için mersiyeler düzülmüş ve fail ilan edilen İttihat ve Terakki'ye lanetler edilmiştir. Ancak 31 Mart hadisesi sonrası Hareket Ordusu'nun İstanbul'a gelerek kontrolü ele almasının ardından *Serbesti'nin* bu iddiasından vazgeçtiği ve katili başka bir yerde aradığı görülmektedir.

Hasan Fehmi cinayetinin asıl failini bildiğini ancak günün şartlarında bunu açıklamanın mümkün olmadığını iddia eden *Serbesti,* iddiasını ispat için de cinayetin ardından yapılan soruşturmada gazete yazarlarından birisinin verdiği ifadeyi yayımlamıştır. Gazetede bu tarihe kadar bahsi geçmemiş olan bu iddiaya göre, ismi açıklanmayan *Serbesti* yazarı*:" Bu meselede birçokları İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni itham ediyor. Bu hatadır. Zira on beş seneden beri mensubiyetiyle müftehir bulunduğumuz bu cemiyet kimse hakkında böyle katl fetvası vermemiştir. Lakin aynı zamanda cinayetin bir cinayet-i siyasiye olduğunu da iddia ederim. İstanbul'da icra edilen her siyasi mesele cemiyete mi isnat olunacak?"* demiş ve ifadesini imzalamıştır. Yazarın ifadesi alındıktan sonra *"diğer genç müstantık"* kayıt dışı olmak koşuluyla

[324] Yıldız Sarayı Başkitabet Dairesi **BOA,** İ HUS D:174, G:67, Lef:1, 25 Mart 1325(7 Nisan 1909); Sadrazam Mektubi Kalemi'nden Evkaf-ı Hümayun'a giden yazı, **BOA** DH.MKT D:3530, G:2647, Lef:6 25 Mart 1325(7 Nisan 1909)

katilin kim olduğunu sormuş, yazar da buna *"tabakâ-i âliye"* şeklinde yanıtlamıştır.[325]

Hareket Ordusunun kontrolü ele geçirmesinin ardından ağız değiştiren gazete, her şeyin olduğu gibi cinayetin de Yıldız tertibatı olduğunu ileri sürmüş, Hasan Fehmi'nin *"saray tüfenkçilerinden biri tarafından itlaf"* edildiğini iddia etmiştir.[326]

Serbesti'nin isim kullanmadan ortaya attığı bu iddialar çok inandırıcı görünmemekle birlikte, Mevlanzade Rıfat'ın hadiseden çok sonra kaleme aldığı eserlerinin hiçbirisinde Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesi hadisesinden bahsetmemiş olması, ayrıca dikkati çeken bir noktadır.

Cinayeti cemiyete ithaf eden bir başka iddia, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik şubesine bağlı hareket eden ve cemiyet düşmanlarını tasfiye eden Serez Çetesi'nin, Hasan Fehmi'nin katili olduğu yönündedir. İddiaya göre devrin siyasi cinayetleri ve Hasan Fehmi'den sonra öldürülen iki gazeteci olan Ahmet Samim ve Zeki Bey'in katili de Çerkez Ahmet'in de içinde bulunduğu Serez Çetesi'dir.[327]

Katilin kim olduğu hakkında öne sürülen isimlere bakıldığında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ünlü fedailerinden Abdülkadir ismi ön plana çıkmaktadır.[328] Ayrıca, yine cemiyet fedailerinden olan Rizeli Laz Emin ve Üsküdarlı Vahit[329] ile Mustafa Necib[330] de ismi zikredilenler arasındandır. Ali Kemal, 1920 yılında ortaya

---

[325] "Katil Kim?", **Serbesti,** 10 Nisan 1325(23 Nisan 1909), No:162, s.1

[326] "Hasan Fehmi Bey'in Katli", **Serbesti,**10 Nisan 1325(23 Nisan 1909), No:162, s.1; Tanin'de cinayetten yaklaşık bir ay sonra neşredilen imzasız bir yazıya göre de Hasan Fehmi Bey'in faili olarak Yıldız gösterilmiştir. İddiaya göre Mevlanzade Rıfat'ın Serbesti'yi çıkartarak Abdülhamid aleyhinde neşriyatta bulunması Sultanı rahatsız etmiş, Yıldız da meseleyi halletmek için Mevlanzade'yi ortadan kaldırmayı düşünmüştür. Ancak *"bunun için Yıldız'dakiler bin lira kadar bir fedakarlık ihtiyar ediyorlardı. Fakat katiller üç bin istediler. Üç bin lirayı katillere vermekten ise Mevlanzade'ye vererek onu da kendilerine celp etmek daha muvafakatlı"* görülmüştü ve Mevlanzade ile anlaşan Yıldız, onun yerine Hasan Fehmi'nin infazına hükmetmiştir. "Yıldız'da Harekât-ı İrticaiye Nasıl Tertip Edildi?", **Tanin,** 12 Mayıs 1325(25 Mayıs 1909), No:261, s.2

[327] Abidin Nesimi, **Yılların İçinden**, İstanbul, 1977, s.34

[328] Müftüoğlu**, a.g.e,** s.82

[329] Mustafa Turan, **Taşkışla'da 31 Mart**, Aykurt Neşriyat, İstanbul, 1964, s.50

[330] Kabacalı, **a.g.e**, s.92

attığı iddia ile cinayeti tertip edenler arasında Mustafa Kemal'in de ismini saymış, Mustafa Kemal'in bu sayede kısa sürede mirlivalığa kadar yükseldiğini söylemiştir.[331]

Mizancı Murad'ın aktardığına göre ise Adliye Nazırı Nâzım Paşa, yapılan tahkikatlar neticesinde Hasan Fehmi'nin katilini buldurmuş ve mahkeme tarafından katilin icabına bakılacağını söylemiş, ancak sözünü tamamlayamadan bir askerin revolverinden çıkan kurşunla hayatını kaybetmiştir. [332]

2.5. 31 Mart Hadisesi

İmparatorlukta uzun süredir devam eden politik gerginlik, muhalefetin art arda mitingler düzenlemesi ve son olarak muhalif basının güçlü seslerinden Hasan Fehmi Bey'in katledilmesiyle son raddeye varmış, hadiseden bir hafta sonra Avcı Taburlarında başlayan kaynaşma bir ihtilale dönüşmüş ve Hareket Ordusu kontrolü ele alıncaya dek Payitahtta kargaşa hâkim olmuştur.

Serbesti'nin bu kargaşa günlerinde yaptığı yayıncılığa bakıldığında, gazetenin önce ihtilalcileri alenen desteklediği ve halka sürekli itidal çağrısı yaptığı, Mahmud Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu'nun İstanbul'a doğru yola çıkmasıyla birlikte tavrını değiştirmeye başladığı ve nihayetinde de Hareket Ordusu'na methiyeler düzdüğü görülmektedir. Bu süreçte tutarlı bir yayıncılık yapmayan gazete ve çevresi başta kaybeden tarafı desteklemiş, ardından da can havliyle kazanan tarafa yaranmaya, kendisini kurtarmaya çalışmıştır.

Öte taraftan, *Serbesti'nin* bu süreçte yaptığı neşriyat halkta karşılık bulmuş, 31 Mart'ı takip eden günlerde tiraj rekoru kıran gazete, *Volkan ve Mizan* ile birlikte sürecin en çok okunan gazetesi olmuştur.[333]

31 Martı takip eden günlerde *Serbesti'de* yayımlanan yazılarda dikkati çeken bir başka önemli husus, o günlere dek *şeriat* lafzını neredeyse hiç kullanmayan gazetenin bir anda şeriatı öven çok sayıda yazıya yer vermesi ve şeriatın meşrutiyeti

[331] Faruk Gezgin, **Ali Kemal: Bir Muhalifin Hikayesi**, İsis Yayıncılık, İstanbul, 2010, s.126
[332] Murad, **a.g.e**, s.241
[333] Baydar, **a.g.e**, s.24

tamamlayacağı iddiasında bulunmasıdır. Halbuki Mevlanzade Rıfat'ın, *"biz muhakkak biliyoruz ki din başkadır, idare-i hükümet yine başkadır"* [334] sözleri göz önüne alındığında, ortada büyük bir çelişkinin olduğu net bir şekilde görülmektedir.

Kalkışmayı gazetedeki *"Muhterem Vatandaşlarımıza"* başlıklı yazıyla duyuran *Serbesti,* herhangi bir taşkınlığa mahal vermeden harekâtı tamamlayan askere teşekkür ederek hükümetin artık teşkil ettiğini ilân etmiş ve vatandaşlara seslenerek itidal çağrısı yapmıştır.[335] Gazete aynı nüshadaki bir başka yazısında ise, hükümet ve cemiyeti gazetenin kurulduğu günden bu yana ısrarla uyardıklarını ancak bildiğini okumaya devam eden hükümetin bu ortamı hazırladığını söylemiş, bundan sonra yapılacak şeyin de durumu kabullenerek ülkede sükuneti sağlamak olduğunu ifade etmiştir.[336]

Serbesti'nin bir sonraki nüshasında, *"Hakikat Gizlenemez"* adıyla çarpıcı bir yazının yayımlandığı görülmektedir. İttihat ve Terakki'nin meşrutiyetin ilan sürecindeki hizmetlerini kimsenin inkâr edemeyeceğini söyleyen gazete, cemiyete sonradan Avrupa'dan dahil olan *"hodbinler ve ajanların"* cemiyet yapısını bozduğunu, ülkeyi de perişan bir hale getirdiğini iddia etmiştir. Ancak *"asker oğlu asker mücahidler dün ve evvelki gün onlara terbiye-i lâzımelerini"* vermiş, *"evvelce hükümetimizi müstebitlerin pençe-i kahrından çekip koparan mukaddes ordu, bu sefer de meşrutiyetimizi o adi mütegallibelerin elinden kurtarmıştır."* Aynı yazının devamında ise *"güya şeriat istemek meşrutiyete muhalif imiş"* ifadesini kullanan *Serbesti,* dört halife dönemine atıf yaparak *ahkâm-ı celile-i islamiye'nin* o zamandan adaleti, müsavatı, uhuvveti ve hürriyeti ilan ettiğini, dolayısıyla şeriatın meşrutiyete uygun olduğunu ve onu daha da kuvvetlendireceğini iddia etmiştir.[337]

Ertesi günkü sayısında *Serbesti'nin,* askerleri nizamı bozmamak noktasında uyardığı görülmektedir.[338] Gazete ayrıca okurlarına, gün itibariyle Dersaadette

[334] Rıfat, **a.g.e**, s.19
[335] "Muhterem Vatandaşlarımıza", **Serbesti,** 1 Nisan 1325(14 Nisan 1909), No:153, s.1
[336] "Lüzum-u Sükûnet", **Serbesti,** 1 Nisan 1325(14 Nisan 1909), No:153, s.1
[337] "Hakikat Gizlenemez", **Serbesti,** 2 Nisan 1325(15 Nisan 1909), No:154, s.2
[338] "Asker Kardeşlerimizden Rica", **Serbesti,** 3 Nisan 1325(16 Nisan 1909), No:155, s.1

emniyet ve asayişin sağlandığını, tüm dükkân ve mağazaların açıldığını ve hayatın normale döndüğünü duyurmuştur.[339]

Anlaşıldığı kadarıyla Hareket Ordusu'nun Selanik'ten yola çıktığı bilgisinin İstanbul'da duyulmasıyla birlikte, *"İstanbul ahalisi halecâna düşmüş"*, dükkân ve mağazalar tekrar kapanmaya başlamıştır. Ortada dolaşan söylentilerin bu duruma sebebiyet verdiğini ifade eden gazete, askerden halkın korkusunu gidermesini talep etmiş, aksi takdirde askerin imajının zedeleneceğini ifade etmiştir.[340] Öte yandan bir okurun Selanik'te toplanan ordu hakkında sorduğu soruya *Serbesti, "Selanik'ten İstanbul'a asker sevki şayiası katiyen bîesastır. Sükûnet kâmilen iade edilmiştir."* demiştir. [341]

Aynı nüshada, *Serbesti'de* ilk defa Bediüzzaman Said-i Kürdi'nin bir yazısının yayımlandığı görülmektedir. Yazısında askerlere hitap eden Bediüzzaman, amirlere itaatin askere *"farz-ı ayn"* olduğunu söylemiş, yazının sonunda ise "*Resul-ü Ekrem asr-ı saadette olduğu gibi şimdi de Haremeyn-i Şerifden mânen elini kaldırmış gibi size itaati emrediyor. Zira şeriatın bekası ve teâlisi askerlerin itaatiyledir."*[342] ifadelerine yer vermiştir.

Serbesti'de sonraki gün de askerlere hitap eden Said-i Kürdi, *"bir sene zarfında zabıt ve asakirin cemiyetlere intisap cihetiyle siyasaete karışmalarının"* ordu içerisine fesat tohumları ektiğini ve *"inkılap olduktan sonra orduyu siyasete karıştıran ve o vasıta ile itaat-i askeriyeye zaaf verenlerin"* bu durumdan mesul olduğunu söyleyerek isim vermeden İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni eleştirmiş, yazının devamında da askerleri yeniden, üstlerine karşı itaate çağırmıştır.[343] Bu nüshada ayrıca, Prens Sabahaddin ulemaya hitaben bir yazı kaleme alarak askerlere doğru yolu gösteren ve nasihat eden ulemaya teşekkür etmiş ve ulemayı, *"ahali-i islamı zalime alet olmak*

[339] "Şehrimizde Sükûnet", **Serbesti,** 3 Nisan 1325(16 Nisan 1909), No:155, s.1
[340] "Selâmet-i Vatan Sükûnet-i Efkârdadır", **Serbesti,** 4 Nisan 1325(17 Nisan 1909), No:156, s.2
[341] "Mektup", **Serbesti,** 4 Nisan 1325(17 Nisan 1909), No:156, s.1
[342] Bediüzzaman Said-i Kürdi, "Asker Kardeşlerime", **Serbesti,** 4 Nisan 1325(17 Nisan 1909), No:156, s.1
[343] Bediüzzaman Said-i Kürdi, "Asker Kardeşlerime", **Serbesti,** 5 Nisan 1325(18 Nisan 1909), No:157, s.1

ihtimalinden büsbütün kurtarmak" için her zamankinden daha çok çalışmaya davet etmiştir.[344]

Defalarca üstlerine karşı itaate davet edilen isyancı askerlerin bu çağrılara uymayarak taşkınlıklara sebebiyet vermesi ve İstanbul'da bir türlü suların durulmamış olması, Prensi yeni bir itidal ve itaate çağrı metni yazmaya itmiştir. Cümlelerine *"Esselamü Aleyküm"* sözleriyle başlayan Sabahaddin Bey, şeriat isteyenlerin her şeyden önce şeriatın itaat emrine uymaları gerektiğini, *"vatana hainlik edenleri şer-i şerifin emriyle kanunun"* cezalandıracağını ve kimsenin kılına dokunulmamasını askere bir kez daha hatırlatarak derhal üstleriyle barışmaları ve emirlerine itaat etmelerini söylemiştir.[345]

Hadisenin patlak vermesinden sonra bir hafta boyunca isyancıları açıkça destekleyen *Serbesti,* Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yaklaşmasının ardından isyancıların kazanma ihtimali olmadığını anlamış ve 21 Nisan 1909 tarihli 160.nüshasıyla birlikte, geçen bir haftayla kıyaslandığında tamamen zıt yönde yazılar yayımlamaya başlamıştır.

"İstanbul civarını muzaffer ordumuz" sarmış diyen gazete, Hareket Ordusu için de *"meşrutiyet-i osmaniyemizi, hatta mevcudiyet-i milliyemizi himaye ve muhafaza için gelen bu kahraman fedailer"* sözlerini sarf etmiş,[346] ardından da bu bir haftalık zaman diliminde yaptıkları yayıncılığı açıklamaya ve kendilerini aklamaya çalışmıştır. Birkaç gün önce yayımladığı yazıların aksine *Serbesti, "Ahkâm-ı şeriata zaman-ı meşrutiyette elbette devr-i istibdattan bin kat fazla riayet olunuyordu"* demiş, hükümetin şeriata uygun bir şekilde devleti idare ettiğini *"biraz aklı olan bilcüme vatandaşların"* zaten bildiğini ifade etmiştir. Geçen kargaşa günlerinde basının, kan dökülmemesi ve kargaşanın büyümemesi için sürekli yazılar yayımladığını ve bu yazıların dilinin de meşrutiyet taraftarı olduğunu hatırlatan *Serbesti,* Rumeli'den gelen

[344] Sultanzade Sabahaddin, "Sultanzade Sabahaddin Efendi'nin Ulema-ı Kirama Hitaben Açık Mektupları", **Serbesti,**5 Nisan 1325(18 Nisan 1909), No:157, s.1
[345] Sultanzade Sabahaddin, "Sultanzade Sabahaddin Beyefendi'nin Osmanlı Askerine Hitaben Açık Mektupları", **Serbesti,** 6 Nisan 1325(19 Nisan 1909), No:158, s.1
[346] "Hükümet Ne Duruyor?", **Serbesti,** 8 Nisan 1325(21 Nisan 1909), No:160, s.1

ordunun *"şu bir hafta zarfında matbuatın hizmetini nazar-ı insaf ile görüp takdir"* etmesi gerektiğini söylemiştir.[347]

Serbesti'nin sonraki sayılarında, vaziyeti kurtarmaya çalışan gazetenin kendince bir çıkış yolu aradığı ve hadiseleri de kendi teorileri ile izah etmeye çalıştığı görülmektedir. 31 Mart Olayını artık bir *"harekât-ı irticaiye"*[348]olarak nitelendiren *Serbesti,* hadisenin bir *"Yıldız Sarayı tertibatı"* olduğunu ileri sürmüştür.[349]

Bu iddiasını kuvvetlendirmek isteyen gazete, otuz iki yıllık müstebitlerin birden meşrutiyeti kabul edeceklerine inanmanın zaten mantıksız olduğunu, kendilerinin de yaşanan her hadisede Yıldız parmağı olduğunu sürekli olarak yazdıklarını söylemiştir. *Serbesti* ayrıca, *"hastaneye nakledilen askerlerin üzerinde beş on lira gibi mühim bir meblağın"* bulunmasını da olayın bir Yıldız komplosu olduğuna yormuş, başka örneklerle de iddiasını ispat etmeye çalışmıştır.

Bu dönemde *Serbesti'de* yapılan "*harekât-ı irticaiye"* yanlısı yayıncılığa da bir açıklama getirme ihtiyacı hisseden gazete, *"matbaalara çapraz fişekleri ve ellerinde süngülü tüfenklerle birbirini müteakip askerler ve şahsiyetleri katiyen anlaşılmayan birçok muhtelif kılıklı insanlar adeta hücum edercesine gelir ve ellerinde getirdikleri varakaların dercini rica değil emreder"* ifadelerini kullanmış ve *"meclis-i mebusanı istila eden korkunun aynı ve daha ziyadesi matbaalarda hükümfermâ oluyordu."* diyerek, kendilerinin bu süreçte büyük baskı altında bulunduklarını ve mecburen bu yönde yazılar yayımladıklarını iddia etmiştir.

Şeriatı suiistimal edenlerin mutlaka cezalandırılması ve meşrutiyeti *"berbat etmeğe çalışan hainlerin"* idam edilmesi gerektiğini ifade eden *Serbesti,* Hareket Ordusu'nun bu kez kesinlikle İstanbul'da kalması gerektiğini, aksi takdirde *"bu milletin inkırazı ve izmihlâlinin"* muhakkak olduğunu söylemiştir.[350]

---

[347] "Bir Hafta Zarfında Matbuatın Mevkii ve Lisanı", **Serbesti,** 8 Nisan 1325(21 Nisan 1909), No:160, s.1-2
[348] "İzhar-ı Teessüf", **Serbesti,** 9 Nisan 1325(21 Nisan 1909), No:161, s.1
[349] "Sözün Doğrusu", **Serbesti,** 10 Nisan 1325(22 Nisan 1909), No:162, s.1
[350] "Tabaka-i Âliye", **Serbesti,** 9 Nisan 1325(21 Nisan 1909), No:161, s.1-2

2.6. Serbesti Döneminde Mevlanzade Rıfat Bey

İstanbul'da *Serbesti'yi* çıkarttığı dönemde gazetecilik kariyerinin zirvesinde olan ve tirajı yüksek gazetesiyle geniş kitlelere hitap ederek kamuoyunu etkileme gücü bulunan Mevlanzade, bu devrede herhangi bir fırkaya üye olmamışsa da Ahrar Fırkası'nı dışarıdan desteklemiş ve daima aktif siyasetin içerisinde yer almıştır.

Muhalefet cephesinin önde gelen isimlerinden olan Rıfat, bir yandan gazetesinde yayımladığı makaleler ve haberlerle basın yoluyla muhalefet yaparken, öte yandan düzenlediği mitingler ve verdiği konferanslar ile de bir politikacı gibi faaliyet göstermiştir. Bu kısa süre içerisinde defalarca hakim karşısına çıkan Rıfat, dönemin neredeyse her önemli olayının içinde bulunmuş ve özellikle 31 Mart sürecinin önemli aktörlerinden birisi olarak ön plana çıkmıştır.

2.6.1. Mahkemeler

Bu altı aylık süreçte Mevlanzade Rıfat üç farklı dava için hakim karşısına çıkmıştır. *Hukuk-ı Umumiye'de* faaliyet gösterdiği dönemde, Sadrazam Kamil Paşa ve Bahriye Nazırı Arif Paşa hakkında gazetede sarf edilen sözler sebebiyle aleyhinde açılan *vükelâya dokunur söz* davası *Serbesti* dönemine de taşınmıştır. Fedakaran-ı Millet Cemiyeti üyelerinin yargılanması sürecinde de mahkeme koridorlarında bulunan Mevlanzade aleyhinde açılan bir diğer dava ise, Şeyhülislam tarafından açılan başka bir *vükelâya dokunur söz* davası olmuştur.

Hukuk-ı Umumiye döneminde görülmeye başlanan davanın üçüncü celsesi, *Serbesti'nin* yayın hayatına başladığı ilk gün olan 16 Kasım 1908 tarihinde görülmüş[351]ve nihayet dava karara bağlanmıştır. Verilen hükme göre, Sadrazam ve Bahriye Nazırı hakkında hakaretamiz sözler sarf eden Mevlanzade Rıfat hakkında, itiraz hakkı olmakla birlikte, üç ay hapis cezası verilmiş ve gazetesi *Serbesti* ile baskı aletlerine de el konulması kararlaştırılmıştır. Mevlanzade, hakkında verilen karar üzerine, *"vatan, millet yolunda gireceğim mahpuslar, zindanlar vükelâmızın*

[351] "Mahkeme", **Serbesti,** 3 Teşrinisani 1324(16 Kasım 1908), No:1, s.1

müdebdeb kaşânelerinden daha şanlıdır" ifadelerini kullanmış ve vükelâyı tenkit etmekten vazgeçmeyeceğini ifade etmiştir. [352]

İstanbul 2. Ceza Mahkemesi'nde 18 Kasım'da karara bağlanan davanın ilamı 6 Aralık'ta Mevlanzade Rıfat Bey'e tebliğ edilmiş, o da ilam suretini gazetesinde yayımlamıştır. Mevlanzade'nin matbuat nizamnamesinde bulunan, *"vükelâ-yı saltanat-ı seniyeye veyahut memalik mümtâze reislerine dokunacak söz yazan olur ise bir aydan bir seneye kadar hapis veyahut beş altından elli altına kadar ceza-yı nakdi"(16.madde)* maddesine bakıldığında, alt sınırdan cezalandırıldığı anlaşılmaktadır. Rıfat'ın ayrıca mahkeme masrafı olan 130 kuruşu ödemesine ve mahkeme hükmünü bir ay içerisinde gazetesinde yayımlamasına da karar verilmiştir.

Verilen kararı gazetesinde sert sözlerle eleştiren Mevlanzade, serbesti-i matbuatın olduğu bir dönemde eskiden kalma matbuat nizamnamesinin geçerliliğinin bulunmadığını ve sonuca itiraz edeceğini ifade etmiştir. Sözlerine dava hakimini eleştirerek devam eden Rıfat, *"acaba 'hakime dokunur söz' diye tekrar mahkum edilir miyiz?"* diyerek yargılanma sebebi olan maddeye gönderme yapmıştır. Kamil Paşa hakkında kullandığı *"beyni sulanmış"* ifadesinde herhangi bir yanlışlık olmadığını savunan Mevlanzade, aksini ispatlamak için hekimlere başvurulması gerektiğini söylemiştir. Bahriye Nazırı Arif Paşa'ya hitaben sarf ettiği *"makamını erbâb-ı namusa tevdi ile çekilmeleri"* sözlerinin de arkasında olduğunu ifade eden Rıfat, paşaya yalnızca *"halisâne ihtaratta"* bulunduğunu, devlet büyüklerine hakaret etmediğini, onları tenkit ettiğini savunmuştur.[353]

Nitekim, Mevlanzade'nin avukatı Boğos Yıldızcıyan da yaptığı itirazda, dava sebebi olan ifadelerin şahıslara hakaret değil, tenkit anlamına geldiğini ve devlet memurlarını eleştirmenin de serbesti-i matbuatın ruhu olduğu tezini savunmuştur. İstinaf Mahkemesi de daha önce verilen hükmü bozmuş ve 19 Şubat 1909 tarihli duruşmada *adem-i mesuliyet* kararı vermiştir.[354]

[352] "Netayic-i Mahkeme", **Serbesti,** 5 Teşrinisani 1324(18 Kasım 1908), No:3, s.1
[353] "Hakimlerimiz Hala Aynı Meslekte", **Serbesti,** 23 Teşrinisani 1324(6 Aralık 1908), No:22, s.1-2
[354] "Adem-i Mesuliyet Kararı", **Serbesti,** 6 Şubat 1324(19 Şubat 1909), No:97, s.1

Mevlanzade Rıfat Bey'in bu süreçte hakim karşısına çıkmasını gerektiren bir diğer dava, eski bir Fedakaran-ı Millet Cemiyeti üyesi ve *Hukuk-ı Umumiye Gazetesi* mesul müdürü olarak, cemiyetin yargılanmasına sebep olan nizamnamesini gazetede yayımlaması nedeniyle açılmıştır. Cemiyetin baskına uğradığı gece iki kez sorgu hakiminin karşısına çıkarak ifadesi alınan Mevlanzade, daha sonra, 24 Şubat 1909 tarihinde 1. Ceza Mahkemesi'nde görülen mahkeme neticesinde hakkındaki suçlamalardan beraat etmiştir.[355]

Bu dönemde Mevlanzade aleyhine açılan son dava ise, bu kez Şeyhülislam Cemaleddin Efendi hakkında sarf ettiği sözler nedeniyle, yine *vükelâya dokunur söz* maddesi nedeniyle açılmıştır. Yargılamanın neticesinde Rıfat'ın bir buçuk ay hapsine ve gazetesinin kapatılarak, baskı aletlerine el konulmasına karar verilmiştir. Mevlanzade bu kararı da istinaf mahkemesine taşımışsa da davanın nihai sonucu hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. [356]

2.6.2. 31 Mart Hadisesinde Mevlanzade Rıfat'ın Rolü

31 Mart hadisesinin önemli karakterlerinden olan Mevlanzade Rıfat'ın isyan patlak verdiği sırada ve sonrasında neler yaptığına dair bilgilere kendi hatıratı dışında başka bir kaynakta rast gelinemediğinden, Rıfat'ın söyledikleri kritik edilememiştir. Mevlanzade ayrıca konu ile alakalı *"İnkılâb-ı Osmani'de Bir Yaprak Yahud 31 Mart 1325 Kıyamı"* adıyla bir de kitap yazmış, meseleyi kendi açısıyla ele alarak tahliller yapmıştır. Ancak Rıfat'ın bu iki eseri de isyandan yaklaşık üç yıl sonra, 1912 yılında kaleme almış olması mutlaka göz önünde bulundurulmalı ve içerdiği bilgilere temkinle yaklaşılmalıdır.

İsyanın patlak verdiği geceyi olacaklardan habersiz bir şekilde annesinin evinde geçiren Mevlanzade, *Serbesti* idarehanesine gitmek için gece saat üçte evden çıkmış, yolda denk geldiği iki arkadaşından isyanın patladığını haber almış ve

[355] "Mahkememiz ve Beraat Kararı", **Serbesti,** 11 Şubat 1324(24 Şubat 1909), No:102, s.1
[356] "Mahkeme", **Serbesti,** 10 Şubat 1324(23 Şubat 1909), No:101, s.1

Haremağası Beşir Efendi'yi durum hakkında bilgi toplaması için Beyazıt'a göndermiştir. [357]

Hadise hakkında ayrıntılı bilgi almak için Asaf Paşa'nın evine gitmiş olan Rıfat, buradayken Prens Sabahaddin'in süt kardeşi Ahmet Fazlı Bey tarafından Ahrar Fırkası'nın ofisine davet edilmiştir. Fazlı Bey'in davet mesajındaki *"işler yolundadır"* sözlerinden ihtilali Ahrar'ın tertiplediği manasını çıkartan Mevlanzade, olaydan haberdar edilmemiş olması nedeniyle ikna olmamıştır. Zira daha önce Prens ve Kasidecizade Ziya Molla ile ihtilal için planlar yapılarak para toplanmış, ancak yapılan tartışmalar sonucu *"akla uygun gelmeyen"* ihtilal planı iptal edilmiştir.[358]

Mevlanzade bir süre sonra soluğu Ahrar ofisinde alarak Ahmet Fazlı Bey ile buluşmuş, harekât hakkında bilgiler almaya başlamıştır. Bu esnada, Prens Sabahaddin'in bir istimbot gönderterek, Ahmet Fazlı Bey'e, Mevlanzade'yi alarak yalıya gelmeleri yönündeki emri iletilmiş, ofisten çıkan ikili, yolda denk geldikleri *Osmanlı Gazetesi* yazarlarından Bazbazyan Efendi'yi de yanlarına alarak yalıya doğru yola çıkmışlardır. [359]

Sabahaddin Bey yalısına ulaşan Mevlanzade'yi, *"İşte biz durur, durur da meydan-ı siyasiye böyle atılırız. Mirim ahvali nasıl buldunuz?"* sözleriyle karşılamış, Prensin kendinden emin konuşmasından etkilenen Rıfat, harekâtın kusursuz işlediğini düşünerek Sabahaddin Bey'i tebrik etmiştir.[360]

Görüşme devam ettiği sırada Prens, Ali Kabuli'yi Yıldız Sarayı'nı topa tutması için görevlendirmiş, ancak Yıldız tarafından silah seslerinin gelmeye başlaması üzerine tedirgin olan prens, yanına Ahmet Fazlı Bey olduğu halde bir istimbota atlayarak, *"vücud-u kıymetdarlarını"* kurtarmak için Pendik'e kaçmıştır. Bu hadisenin prense olan güvenini sarstığını ifade eden Mevlanzade ev halkıyla birlikte Prensin gönderdiği istimbota binerek Ahmet Fazlı Bey ile birlikte Sirkeci'ye gitmiştir.

---

[357] Rıfat, **"Sürgün Hatıralarım**", s.38-39
[358] Rıfat, **a.g.e**, s.40
[359] Rıfat, **a.g.e** s,44
[360] Mevlanzade Rıfat, **31 Mart Bir İhtilalin Hikayesi**, Haz: Berîre Ülgenci, Pınar Yayınları, İstanbul, 2010

Prense itimadı kalmayan Mevlanzade, Sabahaddin Bey'in Ahmet Fazlı aracılığıyla verdiği, *"Serbesti idarehanesi ile Ahrar önüne 'Yaşasın şeriat; yaşasın asker; yaşasın meşrutiyet' yazılarını içeren birer büyük sancak yaptırın"* yönündeki emre itaat etmemiş[361] ve daha ilk günden ihtilalin başarısız olacağını anlamıştır.

Ahmet Fazlı Bey'den ayrıldıktan sonra gazete idarehanesine giden ve burada toplanan kalabalığa durumu izah etmeye çalışan Mevlanzade'yi, manevi kardeşi olarak tanıttığı, Erkan-ı Harbiye kaymakamlarından Ali Galip Bey ziyaret etmiştir. Mevlanzade Rıfat, Ali Galip ile yaptığı görüşmenin ardından yanlış tarafı tuttuğunu itiraf etmiş ve *"bu dakikadan itibaren bütün mevcudiyetimi, size, orduya hasredeceğim"* diyerek, ayaklanmanın ertesi gününden itibaren orduyu desteklemeye başladığını ifade etmiştir.[362]

Hatıratın 31 Mart ile alakalı geriye kalan sayfalarında gazetesinde halkı sürekli itidale çağırdığını, ordu ve meşrutiyet yanlısı yazılar yayımladığını söyleyen Mevlanzade, bu dönemdeki yazılardan kitabına naklettiği pasajlarla iddiasını ispat etmeye çabalamıştır. Ancak seçme bir şekilde, kesintilerle nakledilen bu makalelerin tam metinleri incelendiğinde, gazetenin olayın ikinci günü değil, Hareket Ordusu İstanbul'a yaklaştıktan sonra orduyu destekleyen yazılar neşretmeye başladığı aşikardır.

2.6.3. 31 Mart'ın Mevlanzade Rıfat Tarafından Tahlili

Mevlanzade Rıfat Bey'in 31 Mart hadisesi hakkında, 1912 yılında kaleme aldığı eserlerinde yaptığı tahlillere bakıldığında bu tahlillerin, hadisenin yaşandığı sırada *Serbesti'nin* söyledikleriyle büyük ölçüde çeliştiği görülmektedir. Aradan geçen üç yıla yakın zaman ve bu zaman zarfında Mevlanzade'nin o dönem yakın olduğu isimlerle arasının artık açık olmasından ve bu eserlerin Kahire'de yazılmış olmasından yola çıkarak, Mevlanzade Rıfat'ın verdiği bilgiler ve yaptığı analizlerin değişmesinde

[361] **"Sürgun Hatıralarım"**, Rıfat, s.47-49
[362] Rıfat, **a.g.e**, s.50

büyük ölçüde rol oynamıştır denilebilir. Bu iki eserin 31 Mart ile alakalı verdiği bilgiler kıyaslandığında, kitapların büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir.

31 Mart kalkışmasını hazırlayan ortamın sebeplerini hatıratında uzun bir şekilde anlatan Mevlanzade, Mizancı Murad'ın tutuklanmasından Hasan Fehmi Bey'in öldürülmesine kadar, meşrutiyetin ilanından sonra gündemi meşgul eden tüm olayları isyanın nedenleri olarak sıralamıştır.[363]

Serbesti'nin son sayılarında irticai bir ayaklanma olarak nitelendirdiği 31 Mart'ın tertipçisi olarak Yıldız Sarayı'nı ve Sultan Abdülhamid'i işaret eden Mevlanzade, yazdığı eserinde 31 Mart'ın gerici bir ayaklanma olmadığını ve Abdülhamid'in de bu ayaklanmayla hiçbir alakasının bulunmadığını iddia etmiştir. Rıfat'a göre şayet Sultan bu ayaklanmayı tertip etmiş olsaydı asker başsız kalmaz ve Ahrar mensupları da İTC'li mebusların başına gelen felaketleri paylaşırdı.[364]

Bu ayaklanmanın arkasındaki kişi olarak başta Prens Sabahaddin'i zikreden ve kendisini de dahil ederek saydığı diğer sorumlular, Mevlanzade'ye göre şu şekildedir: *"Kamil Paşa ve oğlu Said Paşa, Nazım Paşa, Hüsnü Paşa ve oğlu Kemal Bey, Ayan Reisi Sait Paşa, Cemalettin Efendi ve oğlu Muhtar Bey, eski Stockholm Sefiri Şerif Paşa, İsmail Kemal Bey, Ali Kemal Bey, Fazlı Bey, Doktor Nihat Reşat Bey, Ahmet Cevdet Bey, Zühtü Bey, Murat Bey, Rıza Nur Bey, Vahdeti Efendi, Kasidecizade Ziya Molla ve ben"*

Mevlanzade Rıfat'ın bir başka iddiasına göre, ayaklanma gayet başarılı bir şekilde planlanmıştı ancak ayaklanmayı düzenleyenlerin aralarında anlaşamamaları ve tek bir hedef etrafında birleşememeleri askerin lidersiz kalarak kargaşa çıkartmasına sebebiyet vermiş, bu yüzden de başarısız olunmuştur. [365]

31 Mart üzerine incelemelerde bulunurken, aktif üyesi olmamasına rağmen Ahrar Fırkası'nı desteklediği için pişman olduğunu ifade eden Rıfat, [366] bir zamanlar

[363] Rıfat, **a.g.e**, s.38
[364] Rıfat, "**31 Mart Bir İhtilalin Hikayesi**", s.173
[365] Rıfat, **a.g.e** s.24
[366] Rıfat, **a.g.e** s.109

yere göğe sığdıramadığı Prens Sabahaddin Bey'in makam düşkünü bir hayalperest olduğunu, eğitimli olmasına rağmen memleketin ruhundan bîhaber bulunduğunu ve memleketin, bu hayalperest yüzünden 31 Mart felaketini yaşadığını söylemiştir.[367]

2.7. Mevlanzade Rıfat Bey'in Firarı

Hareket Ordusu'nun Selanik'ten gelerek İstanbul'da kontrolü sağlaması, Mevlanzade Rıfat Bey'in de aralarında bulunduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti muhaliflerinin kendilerini güvende hissetmeyerek yurt dışına firar etmelerine neden olmuştur. Nitekim Hareket Ordusu, kısa süre içerisinde sıkıyönetim ilan ederek Divan-ı Harbi Örfi Mahkemeleri kurmuş, firar edemeyenler mahkemeye çıkartılarak yargılanırken, firarilerin yargılaması gıyaben yapılmış ve haklarında hüküm verilmiştir.

Kendisini güvende hissetmeyenlerden birisi olan Mevlanzade Rıfat Bey, Hareket Ordusu'nun İstanbul sınırlarına giriş yaptığı tarihten iki gün sonra, 21 Nisan 1909 Perşembe günü, yıllar süren sürgün hayatından sonra yaklaşık sekiz ay önce geldiği İstanbul'dan, tekrar ayrılmak durumunda kalmıştır.[368]

Mevlanzade'nin firar etmesi, aynı zamanda *Serbesti Gazetesi'nin* de yayınlarına ara vermesi anlamına gelmekteydi. Böylece, yayın hayatına başladıktan sonra kesintisiz bir şekilde okurlarıyla buluşan gazete, belirsiz bir süreliğine faaliyetlerini durdurmuş, İstanbul'daki ilk *Serbesti* dönemi sona ermiştir.

2.7.1. Divan-ı Harb-i Örfi Yargılamaları

Mevlanzade Rıfat Bey'in Payitahttan firar etmesinin ardından kurulan Divan-ı Harbi Örfi Mahkemeleri vakit kaybetmeden şüpheli görülenlerin yargılamasına başlamış, önemli şüphelilerin birçoğu gibi Mevlanzade de yurt dışında olduğu için, mahkemesi gıyabında yapılmıştır.

---

[367] Rıfat, **a.g.e** s.25
[368] **"Sürgün Hatıralarım"**, s.60

Hareket Ordusu Kumandanı 1. Ferik Mahmud Şevket imzasıyla Sadarete gönderilen yazıda, *"ihtilâl-i askeriyenin mürettip ve meşkuklarından" İkdam* Gazetesi imtiyaz sahibi Ahmed Cevdet, aynı gazetenin başyazarı Ali Kemal ve *Serbesti Gazetesi* sahibi Mevlanzade Rıfat'a teslim olup yargılanmaları için on gün mühlet verildiği, bu süre zarfında gelmedikleri takdirde kendilerine *"kanuna itaat etmemiş nazarıyla*" bakılarak Medeni Hukuktan doğan haklarından yararlanamayacak şüphelilerin mallarının haciz edileceği ve gıyaplarında mahkeme yapılarak, *"umdelerindeki emvâl ve emlaka"* da el konulacağı bildirilmiştir.[369]

"Hâl-i firarda bulunan" ve kendisine verilen on günlük mühlette teslim olmayan Mevlanzade Rıfat Bey'in gıyabında görülen mahkeme neticesinde, *"ihtilâl ve irtica ile bir merbutiyeti ve iştirâki"* anlaşılamamışsa da *Serbesti Gazetesi'nde* kamuoyunu galeyana getiren yazılar yayımlayarak halkı hükümet aleyhine sevk etmesi nedeniyle Rıfat hakkında, Matbuat Nizamnamesinin 138.maddesi gereğince matbaasının kapatılmasına ve İdare-i Örfi Kararnamesine göre de on yıl müddetle sürgün edilmesine karar verilmiştir. [370]

Divan-ı Harb-ı Örfi'nin hakkında çıkarttığı yakalama kararını Atina'da haber alan Mevlanzade, İstanbul'daki gazetelere gönderdiği bir mektupla kendisini savunmak istemiş, ancak iddiasına göre gazetelerin hiçbiri bu mektubu yayımlamamıştır. Mektubunda irticai faaliyette bulunmadığını-ki daha sonra mahkeme de bu yönde karar vermiştir- ve Derviş Vahdeti ile de bir bağının olmadığını söyleyen Mevlanzade, sıkıyönetim devirlerinde yapılan yargılamaların sağlıklı olmadığı gerekçesiyle İstanbul'dan ayrıldığını ifade etmiştir. [371] Mevlanzade'ye bu konuda destek, Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'nden refiki Avnullah El Kazımi tarafından gelmiş, Mevlanzade'nin irtica ile bir bağı olmadığından emin olan

[369] Hareket Ordusu Kumandanı 1.Ferik Mahmud Şevket Paşa tarafından Sadarete gönderilen yazı, **BOA** BEO D:3571, G:267790, Lef:1, 25 Mayıs 1325(7 Haziran 1909)
[370] Divan-ı Harpten Zaptiye Nezareti'ne gönderilen yazı, BOA DH.MKT D:2896, G:56, Lef:1 17 Haziran 1325(30 Haziran 1909)
[371] Rıfat, **a.g.e**, s.67

Kazımi'ye göre şayet Rıfat firar etmemiş olsaydı, mahkeme onun hakkında mutlaka beraat kararı verecekti.[372]

2.8. Serbesti İdarehanesinin Akıbeti

Mevlanzade Rıfat'ın apar topar yurt dışına firar etmesi ve gıyabında yapılan yargılama neticesinde tüm mal varlığına el konulmasına karar verilmesi, *Serbesti* idarehanesinin bulunduğu Eminönü'ndeki El Kâtip Han'da[373] ufak çaplı kriz yaşanmasına neden olmuştur.

Mevlanzade Rıfat'tan zaten birikmiş alacağı olan Han sahibi Tunuslu Salim Bey, mahkemeden çıkan karara rağmen eşyaların hala daha yerinde durması ve odaları işgal etmesi nedeniyle mağdur olmuş, Salim Bey de avukatı Haydar Rıfat aracılığıyla, mağduriyetinin giderilmesi için Divan-ı Harp Riyasetine defalarca başvuruda bulunmuştur.

Salim Bey'in Divan-ı Harbe ilk başvurusu, Mevlanzade Rıfat Bey'in birikmiş sekiz aylık borcu hakkında olmuştur. Kırk Osmanlı Lirasını bulan meblağı kimden ve ne şekilde tahsil edebileceğini öğrenmek isteyen Salim Bey, eşyaların da bir türlü tahliye edilmediğini ve bu yüzden de odaları kiraya vermediğini Divan-ı Harbe bildirmiştir.[374]

Başvuruları değerlendiren Divan-ı Harp, Salim Bey'in mağduriyetini gidermek için *Serbesti* idarehanesinde bulunan eşyaların *"taraf-ı zabitan"* tarafından kiralanacak bir taş odaya nakledilerek satılması ve Salim Bey'e gazeteden alacağı olan miktarın verilmesini kararlaştırmıştır. Salim Bey, idarehanenin kısa süre içerisinde boşaltılacağı haberi üzerine "Mösyö M. Kahn" isimli bir şahısla kontrat yaparak odaları kiraya vermiştir.

Mösyö Kahn, handaki boş odaları kullanmaya başlamışsa da *"asıl en mühim odada"* hala daha eşyaların bulunması ve bir türlü nakliye edilmemesi üzerine, zarar

---

[372] Kazımi, **a.g.e**, s.168
[373] Fesçibaşı El Katip Han için bkz: Nursel Gülenaz, **Batılılaşma Dönemi İstanbul'unda Hanlar ve Pasajlar**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011
[374] Divan-ı Harbi Örfi Riyasetine gönderilen yazı, **BOA**. DH.EUM.THR D:18, G:1, Lef:1

ettiği gerekçesiyle kirasını ödememeye başlamıştır.[375] Vaziyeti protesto ederek sorunu mülk sahibine bildiren Kahn, 31 Ocak 1910 tarihinde yazdığı mektupta, yaklaşık on beş gündür maruz kaldığı durumu göz önünde bulundurarak kirayı geciktireceğini ve şayet sonraki ayın on beşinci gününe kadar sorun çözülmezse eşyaları için, faturası Salim Bey'e çıkartılmak üzere bir depo kiralamak zorunda kalacağını ifade etmiştir.[376]

[375] Divan-ı Harbi Örfi Riyasetine gönderilen yazı, **BOA** DH.EUM.THR D:27, G:50, Lef:1 25 Kanunuevvel 1325(7 Ocak 1910)
[376] Kahn tarafından Salim Bey El Katip'e gönderilen mektup. **BOA** DH.EUM. THR D:27, G:50, Lef:1 31 Ocak 1910

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
31 MART HADİSESİNDEN ÖLÜMÜNE KADAR MEVLANZADE RIFAT BEY

3.1. Firar

21 Nisan 1909 Perşembe günü İstanbul'dan hareket eden Mevlanzade, deniz yoluyla önce Çanakkale'ye, ardından İzmir'e ve sonunda da Pire Limanı'na ulaşmıştır. Pire'de Mevlanzade'ye Mabeynci Faik Bey de katılmış, yolculuğun kalan kısmını birlikte geçiren ikili, 26 Nisan'da İskenderiye Limanı'na ulaşmış ve aynı gün içinde de Kahire'ye varmışlardır.

Kahire'de Aden Palas Oteli'ne yerleşen Rıfat, geldiğinin ertesi günü burada, İstanbul'da olup bitenler hakkında sorular soran Ahrar taraftarlarının ve muhabirlerin merakını gidermiş, daha sonra da Ahrar Fırkası Umumi Kâtibi Nurettin Ferruh ve Sinop Mebusu Doktor Rıza Nur ile buluşarak durum değerlendirmesi yapmıştır. Bu buluşma *Neyyir-i Hakikat'in* Mısır muhabiri tarafından da doğrulanmış, gazetesine Kahire'de *"Ahrarcı alçak takımından pek çokları gizlidir"* diyen muhabir, 25 Mayıs 1909 tarihinde bu üçlünün Kahire'de birlikte olduğunu ve Mevlanzade'nin üç gün Kahire'de kaldıktan sonra da İskenderiye'ye gittiğini bildirmiştir.[377]

Kahire'de Ahrarcılarla, fırkayı İsmail Kemal Bey'in liderliğinde diriltme planları yapan Mevlanzade, Nureddin Ferruh'u Ahrar'a para bulması için Mabeynci Faik Bey'e göndermiştir. Faik Bey'in aracılığıyla, daha önce Prens Sabahaddin'e iki bin lira yardımda bulunan Yunanlı bir banker olan Zerudaki ve Avukat Mösyö Rozulatu ile tanışan Ferruh, bunlardan nakit sözü almış, bir süre sonra da Mevlanzade Rıfat ile Nureddin Ferruh birlikte Atina'ya giderek burada İsmail Kemal ve Rıza Nur ile bir araya gelmiştir.[378]

---

[377] "Mısır'da Firariler", **Tanin,** 15 Mayıs 1325(28 Mayıs 1909), No:264, s.2
[378] Rıfat, **a.g.e**, s.63-64

Atina'da Faik Bey'i bekleyen Mevlanzade ve Nureddin Ferruh'u, ummadıkları bir anda Prens Sabahaddin'e yakın Skalyeri Efendi ziyaret etmiş ve Prensin bir ay içerisinde onları Paris'e çağırtacağını bildirmiştir. Faik Bey'le buluşamayan ikiliyi, *"Sabahattin Bey'den gelecek emri"* bekledikleri sırada Yunanlı bir aracı ziyaret etmiş, Prens tarafından Paris'e beklendiklerini söylemiş ve cep harçlığı da vermiştir. Ancak verilen iki yüz Franklık harçlığın yeterli olmayacağını düşünen Rıfat ve Ferruh, Atina'daki Ahrar mensuplarından Mekki Bey'den 700'er Frank borç alarak yola çıkmıştır.[379]

3.2. Paris

Prens tarafından davet edilmesine rağmen Paris'e vardığında Sabahaddin Bey'i bulamayan ve kendisinden de haber alamayan Mevlanzade, yol arkadaşı Ferruh Bey'in önerisiyle, Eski Stockholm Sefiri Şerif Paşa'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretten iki gün sonra, bu kez yalnız olması koşuluyla Şerif Paşa tarafından davet edilen Rıfat, Ahmet Fazıl'ın da hazır bulunduğu bu akşam yemeğinde memleket ve muhalefetin durumu üzerine mütalaalarda bulunmuştur.

Şerif Paşa'nın evindeki bu akşam yemeğinde, 31 Mart hadisesi sonrası faaliyetlerini durdurmak zorunda kalan *Serbesti'nin,* tüm masrafları Paşa tarafından karşılanmak üzere, yeniden matbuat hayatına döndürülmesi kararlaştırılmıştır. Hemen harekete geçmesi istenen Mevlanzade'ye de ilk etapta beş yüz Frank tahsis edilmiş, Rıfat da bir süre Paris'te Türkçe harflerle baskı yapabilecek matbaa aradıktan sonra Mösyö Luvar'ın matbaası ile anlaşmıştır.[380]

3.2.1. Paris'te Serbesti

Şerif Paşa'nın sermaye ve himayesi ile Mevlanzade Rıfat'ın yönetiminde Paris'te yayın hayatına devam edecek *Serbesti'nin* izleyeceği yol ve takip edeceği politika Şerif Paşa tarafından belirlenmiş, 27 Temmuz 1909 tarihinde bu ikili arasında

[379] Rıfat**, a.g.e**, s.70-71
[380] Rıfat, **a.g.e** s.72

yapılan bir mukavele ile de taraflar, kararlaştırılan esaslara uyacaklarını taahhüt etmişlerdir. Mukaveleye göre:

> *"'Sureti*
>
> *'Merhum Şurâ-yı Devlet Reisi Said Paşazade Şerif Paşa ile Serbesti Gazetesi Sahibi Mevlanzade Rıfat Bey arasında âtideki şerâite tevfiken Memalik-i Osmaniye haricinde Serbesti'nin neşrine namus üzerine karar verilmiştir. Şöyle:*
>
> *1-Şerif Paşa gazete Memâlik-i Osmaniye haricinde bulunmağa mecbur kaldıkça her nevi mesârifatına karşılık olmak üzere şehrî 2500 Frank vermeyi taahhüt ve gazetenin âtideki programı takip eylemesini talep eder.*
>
> *2-Serbesti Gazetesi Paris'te haftada bir neşr olunması*
>
> *3-Meşrutiyetin muhafazasını daima müdafaa ve ahkâm-ı meşrutiyeti ahaliyi açık lisan ile ta'lîm eylemesi*
>
> *4-Zabitanın ve bilumum asakirin siyaset ile iştigalini takbih ve men'î lüzumunu ihtar eylemesi*
>
> *5-Cemaat-i Hafiyenin bulundurulmaması ve umûr-u hükümete katiyen müdahale ettirilmemesi hususunda müdafaatta bulunması*
>
> *6-Umur-u hükûmete müdahele etmemek şartıyla açık programlara tâbi fırka-i siyasiye mehsenâtının tarifi*
>
> *7-Meclis-i Mebusan intihabatının müdahelât hasebiyle gayr-ı meşru olduğundan fesihle yeniden icrası lüzumunu matlûbe etmek*
>
> *8-Askerin Avrupa usulü mucebince hakk-ı intihabına mâlik olmaması*
>
> *9-Askerden mebus namzedi olup intihâb edenlerin sâlik-i askeriyeden istifa etmelerinin kanuna rabtı*
>
> *10-Hükümdara meşrutiyetin bahşettiği hukuk ve selâhiyete vâki olacak tecavüze karşı hukuk-u padişâhiyi müdafaa etmek*
>
> *11-Namusu meşkûk hiçbir şahsın gazeteye vâki olacak muavenet-i nakdiye ve taharriyesinin kabul edilmemesi*
>
> *12-Hariçten gelecek abone miktarından tarafeynin malumatı olması"*[381]

[381] **"Hakk-ı Vatan**", s.81-82; Şerif Paşa'nın hatıratında bulunan anlaşma metni Mevlanzade'nin yayınladığıyla örtüşmektedir. Ancak Paşa, anlaşma tarihi için 22 Temmuz 1909 demektedir. Şerif Paşa**, a.g.e**, s.53-54

Mevlanzade ile Şerif Paşa arasında yapılan anlaşmanın maddelerine bakıldığında, Şerif Paşa'nın buradaki tek mükellefiyetinin gazeteyi nakden desteklemek olduğu, diğer maddelerin ise doğrudan Mevlanzade için anlaşmaya konulduğu anlaşılmaktadır. Gazeteyi çıkartan ikilinin politik görüşleri, geçmişleri ve firari olmaları göz önüne alındığında, *Serbesti'nin* temel yayın politikası, beklendiği üzere İttihat ve Terakki'ye muhalefet etmek yönündedir. Nitekim, defaatle askerin siyasete karışmaması yönünde ifadelerin bulunduğu mukavele maddelerinin cemiyete atfen yazıldığı aşikardır.

Şerif Paşa'nın bir mektup ile Mevlanzade Rıfat'tan, 31 Mart sonrası seçim yapılmamış olmasına rağmen Ahmet Rıza Bey'in hala daha meclis başkanı koltuğunda oturmasını eleştiren bir makale yazmasını, *New York Herald Gazetesi'nde* Rıfat Paşa'nın yazdığı bir makaleyi Türkçeye çevirerek yayımlamasını ve *"hükümet-i hâzıramızın zillet ve meskenetinden"* bahsetmesini "rica" ediyor olması, gazetede işlerin nasıl yürüdüğünü göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir. [382]

Yapılan anlaşma doğrultusunda çok geçmeden faaliyetlere başlayan Mevlanzade, Şerif Paşa'nın verdiği tahsisattan gazete basım giderleri düşüldüğü zaman geçinmek için elinde yalnızca üç yüz Frank kaldığından şikâyet etmekle birlikte, *Serbesti'nin "yirmi sütun yazısını yalnız başına"* yazmış, aynı zamanda gazetenin dizgi ve dağıtım işlerini de kendisi üstlenmiştir.[383]

Gazeteyi söz verdiği gibi haftalık olarak çıkartmaya başlayan Mevlanzade ile Şerif Paşa arasında, anlaşmanın üzerinden yalnızca bir ay geçmiş olmasına rağmen mâli sebeplerle sorunlar çıkmaya başlamıştır.

Mevlanzade Rıfat'ın Paris'e gelirken yedi yüz Frank aldığı Mekki Bey'e olan borcunu *Serbesti* bütçesinden ödemesi, matbaaya olan ödemelerin ertelenmesine ve gazete faaliyetlerinin de aksamasına neden olmuştur. Ayrıca Mevlanzade'nin İskenderiye'ye ulaştığı sırada başlayan hastalığı tekrar nüksetmiş, zor durumda kalan Mevlanzade de bütçede olan açığa rağmen Doktor Nihat Reşat aracılığıyla Şerif

[382] **"Hakk-ı Vatan**", s.87
[383] **"Sürgün Hatıralarım**", s.76

Paşa'dan dört yüz Frank daha istemiş, ancak bu meblağ kendisine verilmediği gibi tahsisatı da kesintiye uğramıştır.[384]

Hadiseye Şerif Paşa cephesinden bakıldığında Paşanın, mukavele yapıldıktan sonra söz verdiği gibi 2500 Frankı tahsis ettiği halde Mevlanzade'nin taleplerinin bir türlü bitmemesinden şikayetçi olduğu görülmektedir. Kendisine verilen tahsisattan başka, *"Ayrıca bir apartman kiralanması, hastalıklar, borçlar, seyahatler birbirini takip edip durdu"* diyen Şerif Paşa, bunların haricinde Mevlanzade'nin hizmetçi ve üç arkadaşını da geçindirmesinden hoşlanmamış olacak ki, Rıfat'ın bundan sonraki para taleplerini reddederek *"beş para"* daha veremeyeceğini söylemiş ve tahsisatı kısmaya başlamıştır.

Şerif Paşa'nın hatıratında bahsi geçen, Mevlanzade'nin kendisine 21 Ekim 1909 tarihinde gönderdiği mektuba göre, Rıfat'ın gazete bütçesindeki açığı kapatmak için İstanbul'daki annesi ile iletişime geçtiğini ve hisselerinin yarısı kendisine ait olan evin ipotek edilmesinden eline geçecek para ile de meseleyi halledeceğini bildirmiştir.[385]

Mevlanzade Rıfat'ın bu planının gerçekleşmediği, aralarındaki anlaşmazlığın daha da büyümesinden ve Paşa'nın artık Mevlanzade'ye olan güvenini kaybetmiş olmasından anlaşılmaktadır. Her iki tarafın da anlaşmanın bazı hükümlerini yerine getirmediğini düşünen Mevlanzade, aradaki güvensizliği ortadan kaldırmak için eski mukavelenin iptalini istemiş ve yeni bir mukavele teklif etmiştir. Ancak Şerif Paşa'nın bu teklife menfi yanıt vermesi, ikilinin ayrılmasına ve on iki nüsha yayımlanan *Serbesti'nin* Paris günlerinin de sona ermesine neden olmuştur.[386]

3.2.2. Serbesti Takibatı

Popülaritesini borçlu olduğu muhalif gazetecilik anlayışını Paris'te faaliyet gösterdiği dönemde de sürdüren, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile hükümete sert

[384] Rıfat**, a.g.e**, s.78
[385] Şerif, **a.g.e**, s.55-56 Mevlanzade, hatıratında bu mektuptan bahsetmişse de içeriği hakkında bilgi vermemiştir.
[386] Rıfat, **a.g.e** s.84

eleştiriler yöneltmeye devam *Serbesti Gazetesi,* kısa süre içerisinde hükümet tarafından yasa dışı ilan edilmiş ve gazete, ülkeye sokulması yasaklı yayınlar arasına girmiştir.

Osmanlı vatandaşlarına hitap etme amacında olan ve nüshalarını Memâlik-i Osmaniye sınırlarına ulaştırmak isteyen gazete, Sultan Abdülaziz ve Abdülhamid dönemlerindeki firari Jön Türklerinkine benzer yöntemler uygulayarak bu yasağı delmeye çalışmıştır. Fakat bu kez imparatorluğun hâkim gücü, bir Jön Türk grubu olan İttihat ve Terakki Cemiyeti idi ve cemiyet, kendisine hiç de yabancı olmayan bu yöntemlerle başa çıkmak için geniş tedbirler almış, *Serbesti'nin* ülkeye sokulmasını engellemeye çalışmıştır. Hükümetin bu çabasında ne ölçüde başarılı olduğu bilinmese de gizlice dağıtımı yapılan *Serbesti*, bir şekilde okurlarına ulaşmayı başarmıştır.

Yayın hayatına Paris'te devam eden *Serbesti'nin* ilk nüshaları Osmanlı hükümeti tarafından incelenmiş, gazetenin mevcut hükümet aleyhinde *"fâsid"* fikirler yaydığını ve "*garazkarâne"* makaleler yayımladığını düşünen hükümet, gazetenin Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına girmesini yasaklamıştır.[387]

Yasağı delmek isteyen *Serbesti* ise, çeşitli yollarla gazeteyi ülkeye sokmaya çalışmıştır. Yasaklı gazetelerin dağıtımı için kullanılan en yaygın yöntem olan yabancı posta servisleri vasıtasıyla dağıtım, *Serbesti'yi* idare edenlerce de en çok kullanılan yöntem olmuştur. Dağıtımı Paris'ten yapılan gazete zarflara konularak İstanbul'a gönderilmiş, bu kapalı zarfların memurlar tarafından kontrol edilmesi kanuna aykırı olduğu için de gazete, alıcısına ulaştırılmıştır. *Serbesti* ayrıca, İstanbul'a gönderilen Fransız gazetelerin arasına karıştırılarak da ülkeye sokulmuştur. Fransa'da faaliyet gösteren ve Türkiye'de de dağıtımı yapılan *"Kan Gazetesi"* ile *Serbesti'nin,* durum anlaşılıncaya kadar aynı posta ile İstanbul'a gelmesi bu hususta önemli bir örnektir.[388]

[387] Dahiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen yazı, **BOA** BEO D:3614, G:271020, Lef:3, 25 Temmuz 1325(7 Ağustos 1909); Sadaretten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen yazı, **BOA** BEO. D:3622, G:271632, Lef:1 4 Ağustos 1325(17 Ağustos 1909)

[388] İstanbul Polis Müdürü tarafından Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderilen yazı, **BOA** DH.EUM.THR D:46, G:56, Lef:3, 14 Ağustos 1325(27 Ağustos 1909)

Muhtelif yollarla imparatorluk sınırlarına gönderilen *Serbesti,* genellikle doğrudan gazete abonelerinin adreslerine gönderilmiştir. Tedbirlerin arttırılması sonrası takip edilmeyi zorlaştırmak isteyen müvezziler, postaneye gelen zarfları önce gazino ve kıraathanelere götürmüş dağıtımı buralardan yapmaya başlamışlardır.[389] Abone olmayanlar için gazeteye ulaşmanın en kolay yolu ise, Beyoğlu'ndaki kitapçılar ve Fransız Kütüphaneleri olmuştur.[390]

Dönemin raporlarına bakıldığında, *Serbesti'nin* toplumun farklı kesimleri tarafından takip edildiği anlaşılmaktadır. Nüshalarına resmi dairelerde rastlanılan gazetenin, devlet memurlarından Hıristiyan din adamlarına ve yatılı idadi talebelerine kadar geniş bir okur kitlesine hitap ettiği görülmektedir.

Öte yandan, tüm çabalarına rağmen *Serbesti'nin* ülkeye girmesini engelleyemeyen hükümet, elinden geldiği kadarıyla gazetenin izini sürmüş, dağıtım yapanları ve okurları takip ederek haklarında tahkikat yapmıştır.

İstihbarat raporlarının birinde, Sultanahmet'teki belediye bahçesinde bulunan kâgir bir evde toplanan bir grubun *Serbesti* okuduğunun tespit edildiği, bu şahısların takip edildiği belirtilmiştir.[391] Bir başka raporda ise, Kadıköy İskelesi'nde *Serbesti Gazetesi* dağıtımı yapan Rum bir çocuğun izinin sürüldüğü görülmektedir. Rapora göre, gazeteyi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Bekçibaşısı İrfan Bey'in annesi, iskeledeki Rum müvezziden kapalı bir zarfla teslim almış, daireye götürerek oğluna vermiştir. Olayın anlaşılması üzerine İrfan Bey'in evi polisler tarafından aranmıştır.[392]

İdadi okul seviyesinde de okurları olan *Serbesti'nin,* Süleymaniye civarındaki bir idadide *"mektep aralarında", "henüz kuvve-i fikriyeleri mahdut olan şakirdân"* tarafından toplu halde okunması hükümet tarafından sakıncalı görülmüş ve idadi

[389] Zaptiye Nezaretine gönderilen yazı, **BOA** ZB D:335, G:115, Lef:1 28 Temmuz 1325(10 Ağustos 1909)
[390] İstihbarat Şubesinden Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderilen yazı, **BOA** DH.EUM.THR D:13, G:63, Lef:1, 16 Haziran 1325(29 Haziran 1909); İstanbul Polis Müdüriyetine gönderilen yazı, **BOA** DH.EUM.THR D:14, G:5, Lef:1 17 Haziran 1325(30 Haziran 1909)
[391] İstihbarat Müdüriyetine gönderilen yazı, **BOA** DH.EUM.THR D:9, G:10, Lef:1, 8 Teşrinisani 1325(21 Kasım 1909)
[392] Polis Müdüründen Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderilen yazı, **BOA** DH.EUM.THR D:93, G:14, Lef:3 17 Teşrinisani 1325(30 Kasım 1909)

yönetimi uyarılarak talebelerin cezalandırılması istenmiştir. Raporda ayrıca, gazete nüshalarının Fransız kütüphaneleri ve bazen de İran Sefarethanesi aracılığıyla talebelere ulaştığı belirtilmiştir.[393]

Manastır'dan gelen bir raporda ise, Draç Metropoliti adına gönderilmiş dokuz adet *Serbesti* nüshasının ele geçirildiği, bu nüshaların metropolitin *"idare-i ruhbaniyesi dahilinde bulunan"* bölgelere gönderilmesinden şüphe edildiği belirtilmiştir. Valilik, bu nüshaları imha etmek ile metropolitin eline geçmesine izin verdikten sonra takip etmek arasında kararsız kalmış, gelen emir üzerine bu nüshalar imha edilmiştir.[394]

3.2.3. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası ve Yapıcılar Cemiyeti

Mevlanzade Rıfat Bey Paris'te geçirdiği günlerde bir yandan *Serbesti'yi* çıkartmakla meşgul olurken, öte yandan da Şerif Paşa'nın öncülüğünde kurulan ve Paşanın etrafında şekillenmiş bir hareket olan Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası'nın bir mensubu olarak fırkacılık faaliyetlerinde bulunmuştur. Rıfat aynı dönemde ayrıca, hakkında net bilgiler bulunmayan Yapıcılar Cemiyeti içerisinde de yer almıştır.

1909 yılı sonlarında Şerif Paşa tarafından kurulan fırkanın üyelerine bakıldığında, Mevlanzade Rıfat, Ali Kemal, Pertev Tevfik, Doktor Refik Nevzat, Albert Fua ve Kemal Avni Bey gibi önemli muhalifler göze çarpmaktadır. Fransızca ismi, o dönem Fransa'da iktidar olan Radikal Sosyalist Parti'yi atfen, *"Le Parti Radical Ottoman"* olan fırka, Paris'te neşrettikleri *Yeni Yol ve Serbesti* ile Türkçe, *Mêcherouiette* ile de Fransızca yayın yaparak İttihat ve Terakki muhalefetine başlamıştır. [395]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakın kimselerin iddiasına göre açık bir şekilde Paris'te faaliyet gösteren fırka, aynı zamanda yurt içinde de *"Cemiyet-i Hafiye"* yahut

[393] Dahiliye Nezaretinden Maarif Nezaretine gönderilen yazı, **BOA** MF.MKT D:1145, G:80, Lef:1 28 Teşrinisani 1325(11 Aralık 1909); Dahiliye Nezaretinden Maarif Nezaretine gönderilen yazı, **BOA** DH.MUİ D:41, G:1, Lef:20, 26 Teşrinisani 1325(9 Aralık 1909)
[394] Manastır Vilayetinden gelen şifre, **BOA** DH.MUİ D:82, G:20, Lef:2 27 Ağustos 1325(9 Eylül 1909)
[395] Tunaya, **a.g.e**, s.219-220

"Yapıcılar Cemiyeti" adı altında, Doktor Rıza Nur ve Mustafa Nâtık Bey öncülüğünde gizlice örgütlenmiştir. *Tanin'e* göre, Mahmud Şevket Paşa, Talat Paşa ve Necmeddin Molla'yı düzenleyecekleri siyasi suikastlarla öldürmeyi planlayan bu cemiyet, İstanbul'da kargaşa çıkartacak ve halkı galeyana getirecek faaliyetlerde bulunacaktır. *Tanin'in* bu iddiaları ispatlanmamışsa da cemiyetin lideri olduğu suçlamasıyla Doktor Rıza Nur ve kırk beş kişi daha tutuklanmıştır. Divan-ı Harb'de yargılanan sanıklar hakkında ağır cezalar verilmişse de daha sonra bu tutukluların tamamı beraat etmiştir.[396]

Şerif Paşa'nın şahsına bağlı bir hareket olarak dar bir çevre içerisinde kalan Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, var olup olmadığı konusu kesinlik kazanmamış Yapıcılar Cemiyeti iddiası dışında yurt içinde örgütlenememiş ve 1913 Ağustos'unda da faaliyetlerine son vererek Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile birleşmiştir.[397]

Varlığı tartışmalı Yapıcılar Cemiyeti, Mevlanzade Rıfat'ın iddiasına göre bu dönemde faaliyet göstermiş ve kendisi de bizzat cemiyet için çalışmıştır. Doktor Rıza Nur da hatıratında, kendisini ziyarete gelen Pertev Tevfik Bey'in Mevlanzade Rıfat tarafından tertip edilen bu cemiyetten bahsettiğini iddia etmiştir.[398]

"Şahsi gayretimizle 'Osmanlı Yapıcılar Fırkası'nın teşkilatını genişletip tanzim ederek, meşruti idareyi zorba ellerden kurtarmaya" çabaladık diyen Mevlanzade Rıfat, mezkur cemiyetin örgütünü genişletmek için Kamil Paşa'nın oğlu Said Paşa ile Londra'ya gitmek için teşebbüste bulunduğunu, ancak Şerif Paşa'dan istediği borç para verilmeyince bu girişimin akim kaldığını söylemektedir.[399]

Böyle bir cemiyetin varlığı ve kendi fırkasıyla da münasebeti bulunduğu iddialarına Şerif Paşa'nın yanıtı ise, *"vicdanını birkaç madeni para ile değiştiren*

---

[396] Tunaya, **a.g.e**, s.221
[397] Tunaya, **a.g.e**, s.225
[398] Rıza Nur, **Cemiyet-i Hafiye Gizli Örgüt**, Haz: Ahmed Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul, 1995, s.28, Cemiyetin varlığından bahseden her iki kaynağa da mutlaka temkinle yaklaşılmalıdır.
[399] Rıfat, **a.g.e**, s.79-80

'Serbesti' sahibinin varlığını ilan eylediği 'Yapıcılar' cemiyetiyle hiçbir zaman, hiçbir ilişkimiz bulunmamıştır" şeklinde olmuştur.[400]

3.3. Mısır

Şerif Paşa ile yaşanılan anlaşmazlıktan sonra maddi sıkıntı yaşamaya başlayan ve *Serbesti'nin* faaliyetlerine ara vermek mecburiyetinde kalan Mevlanzade, 31 Marttan sonraki firarında ikinci durağı olan Mısır'a Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'dan mali destek almak amacıyla[401] geri dönmüş ve burada gazetesini yeniden çıkartmaya başlamıştır.

Mısır hükümetinin baskısı nedeniyle *Serbesti'yi* yalnızca yedi sayı neşredebilen Mevlanzade, bir süre sonra Mısır Hıdivi Hacı Abbas Hilmi Paşa ile ilişkisini yeniden güçlendirmiş ve Hıdiv tarafından kendisine yüz İngiliz Lirası tahsis edilmeye başlanmıştır. Yayın faaliyetlerine devam etmek üzere Hıdivin desteğiyle tekrar Paris'e giden Mevlanzade, ödeneğin kesintiye uğraması nedeniyle Paris'te daha fazla kalamamış, yeniden Mısır'a dönmüştür.[402]

Şerif Paşa'nın ardından Mısır Hıdivinin de desteğini kaybeden, desteksiz ve himayesiz kaldığı anlaşılan Mevlanzade Rıfat Bey'in burada *"Serbesti-ül Cedide"yi* neşretmesi yasaklanarak baskı aletlerine el konulmuş ve matbaa çalışanlarıyla birlikte kendisi de tutuklanmıştır.[403] Kahire'de ikamet ettiği evin civarına bir *"kıta ikâme edilmiş"*[404] olan Rıfat'ın buradaki *"ahvâli taht-ı tarassutta"* bulundurulmaya başlanmıştır.[405] Mısır'da geçirdiği bu dönemde matbuat alanında faaliyet göstermesi yasaklanan Rıfat, bunun yerine risaleler kaleme alarak verimli bir dönem geçirmiş, yazdığı risaleleri satarak geçimini sağlamıştır.

Mevlanzade'nin burada yazdığı ilk risale, yeniden patlak veren Yemen ihtilali üzerine Dahiliye Nazırı Talat Bey'e gönderdiği "Yemen Hakkında Dahiliye Nazırı

[400] Şerif Paşa, **a.g.e**, s.70
[401] Kuran, **a.g.e**, s.349
[402] Rıfat, **a.g.e**, s.86-87
[403] "Mevlanzade Mevkuf İmiş", **Tanin,** 15 Şubat 1325(28 Şubat 1909), No:522, s.2
[404] "Mevlanzade'ye Dair", **Tanin,** 16 Şubat 1325(1 Mart 1910), No:523, s.1
[405] Dahiliye Nezaretine gönderilen şifre telgraf, **BOA**. DH.ŞFR D:416, G:67, Lef:1 21 Kanunusani 1325(3 Şubat 1910)

Talat Bey'e Açık Layiha" olmuştur. *"Osmanlı evladı olmak itibariyle muhalefete bakmayarak Yemen hakkındaki bilgi ve araştırmalarımızı bir layiha ile anlattık"* diyen Rıfat'ın on altı sayfalık bu risalesinin bir kısmı *Tasvir-i Efkar'da* yayımlanmıştır.

Mevlanzade Rıfat daha sonra, kendini savunmak amacıyla yazılmış olan ve Şerif Paşa ile aralarında yaşanan anlaşmazlığı kendi cephesinden ele alan "Bilanço" isimli bir risale kaleme almış, son olarak da "İnkılâb-ı Osmani'de Bir Yaprak Yahud 31 Mart 1325 Kıyamı" ismiyle 31 Mart hadisesini anlatan bir eser yazmış, bu eseri de *"forma forma bastırıp her formasını birer kuruştan satarak"* yayınlatmıştır.

Mevlanzade Rıfat Bey'in Mısır'daki günleri, Hıdivin emriyle evinin basılması, yüz yirmi bin adet olduğunu iddia ettiği formalara ve evrakına da el konularak sınır dışı edilmesiyle sona ermiş, Mevlanzade Rıfat yeniden Atina'nın yolunu tutmuştur [406] Konu ile alakalı 1 Haziran 1910 tarihli *Tanin Gazetesi'nin* haberinde, *"Mevlanzade'nin ikametgahı dört beş gün evvel polis marifetiyle taharri edildi, bilcümle evrâkı ve kitapları müsadere oldundu. Neşrettiği paçavrayı burada basmasına müsaade edilmiyor. Kendisi başka yerde bastırıp Mısır'a getirdiğini iddia ediyorsa da irticaiyunun vasıta-i neşr-i efkârı olan el- Mü'eyyed Matbbaasında basılan bu evrak-ı melune zarflar içinde her tarafa gönderilmek isteniyor."* denilmiş ve Mevlanzade'nin İngilizlerin baskısıyla Mısır'dan çıkartıldığı iddia edilmiştir.[407]

3.4. Atina

Mısır'dan sınır dışı edilen, Paris'e dönmesi de mümkün gözükmeyen Mevlanzade Rıfat Bey, İstanbul'dan firar ettikten sonraki ilk durağı olan Atina'ya geri dönmek mecburiyetinde kalmıştır. Atina'da bir süre sıkıntılı günler geçiren Mevlanzade, buradaki Osmanlı vatandaşı Rumlarla anlaşma yaparak basın alanında faaliyet göstermeye tekrar başlamış, *Faruk ve Cihad* isimlerinde iki gazeteyi taş baskısı şeklinde, haftalık olarak çıkartmıştır.

[406] Rıfat, **a.g.e** s.88
[407] "Mısır'dakiler", **Tanin,** 19 Mayıs 1326, No:627, s.2

İmtiyaz sahipliğini *Sada-yı Millet Gazetesi'nin* sahibi Sava Elagözoğlu'nun yaptığı *Faruk* üç, *Cihad* ise on bir nüsha çıkartılabilmiştir.[408] Mevlanzade, Elagözoğlu ile olan münasebetinden tafsilatlı bir şekilde bahsetmemiş olsa da 31 Mart hadisesi sonrasına ait bir vesikada, Elagözoğlu'nun gazetesi *Sada-yı Millet'in* yazar kadrosunun büyük bir kısmını *Serbesti* muharrirlerinin oluşturduğu bilgisi bulunmaktadır.[409] *Sada-yı Millet'e* Ahrar Fırkası ve *Serbesti* çevresinden makaleler gönderildiğini, ancak bu makaleleri yazanların kim olduğunun hala daha araştırıldığını söyleyen bir başka istihbarat raporunda, *Serbesti* mürettiplerinin de Elagözoğlu'nun gazetesi için çalışmaya başladığı bildirilmiştir.[410]

Elagözoğlu ile birlikte çıkartılan her iki gazetenin de ömrü çok kısa olmuştur. Yaptığı yayıncılığın Yunan hükümetini rahatsız etmeye başladığını ve üzerindeki baskı nedeniyle Atina'da daha fazla kalmasının mümkün olmadığını söyleyen Mevlanzade Rıfat'ın-Mısır ve Fransa'da da hoş karşılanmadığı göz önüne alındığında- önünde memlekete dönmekten başka seçenek kalmamış ve kısa süren bu Atina macerasının ardından İstanbul'a doğru yola çıkmıştır.

3.5. Yeniden İstanbul'a Dönüş

Firarının üzerinden yaklaşık iki yıl geçtikten sonra İstanbul'a dönen Mevlanzade Rıfat Bey, gıyabında yapılan yargılama sonrası aranan bir hükümlü olduğu için ilk iş olarak polis müdüriyetine giderek teslim olmuş ve Divan-ı Harb-i Örfi'nin hakkında verdiği karar gereğince Bursa'da ikamet etmeye başlamıştır.

Bir süre Bursa'da ikamet eden Mevlanzade, genel affın ilan edilmesiyle birlikte İstanbul'a dönmüştür. Memurluk ve mutasarrıflık tekliflerini reddeden Rıfat, *"vatanı ihyada en büyük etkenlerden biri olan gazetecilikte mütehassıs idik. Bütün damarlarımızda yoğunlaşan hürriyet fikrinden, eleştiri fikrinden vazgeçemezdik"*

[408] Birinci, **a.g.e**, s.383
[409] Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi'nden Hareket Ordusu Kumandanlığına gönderilen yazı, **BOA** DH.MUİ D:38, G:1, Lef: 52, 17 Mayıs 1325(30 Mayıs 1909)
[410] İstihbarat Müdüriyetine gönderilen yazı, **BOA** DH.EUM.THR D:11, G:18, Lef:1 7 Teşrinievvel 1325(20 Ekim 1909)

demiş ve *Serbesti'yi* yeniden yayımlamak için vakit kaybetmeden çalışmalara başlamıştır.[411]

Divan-ı Harb-i Örfi tarafından gazetesi kapatılan Mevlanzade, yeniden yayına başlamak için başvurularda bulunmuşsa da her defasında olumsuz yanıt almış, ancak pes etmeyen Rıfat, Halaskar Zabitan hareketi sonrası İttihatçıların geriye çekilmelerini fırsat bilerek istediği izni koparmış[412] ve 29 Temmuz 1912 tarihinde *Serbesti* yeniden İstanbul'da faaliyete geçmiştir.[413]

Gazetenin çıktığı ilk günden beri manşet kısmında bulunan ibarede, bu kez küçük bir değişiklik yapılmış, önceki *Serbesti'den* farklı olarak *"bîtaraflık"* kelimesi eklenmiş ve gazetenin kimliği şu şekilde verilmiştir: *"Meşrutiyet-i idareye ve bilâtefrik cins ve mezheb Osmanlıların hukukuna hâdim hür ve bîtaraf yevmi gazetedir."* [414]

Uzun zaman sonra gazetesine kavuşan Mevlanzade Rıfat'ın alışılageldik sert üslubu ile yazılar yayımlayarak eleştirilerine devam etmesi, kısa süre içinde devlet ricâli arasında rahatsızlık uyandırmıştır. *"Yüksek mevkilere ait sırların ortaya dökülmesi"* nedeniyle devlet büyüklerinin rahatsız olduğunu söyleyen Mevlanzade, Matbuat Müdürü Siret Bey'in kendisine emredileni yaptığını, ortada suç teşkil eden bir neden olmamasına rağmen gazetesinin kapatıldığını ifade etmiştir.

Serbesti'nin kapatılmasının ardından işin peşini bırakmayan Rıfat, önce dönemin Dahiliye Nazırı Daniş Bey'e bir dilekçe ile başvurmuş, dilekçesi sürüncemede bırakılınca meseleyi Şura-yı Devlet'e intikal ettirmiş ve nihayetinde beklediği karar buradan çıkmıştır. Rıfat'ın aktardığına göre, Şura-yı Devlet'in *Serbesti'nin* yayın hayatına devam etmesi yönünde verdiği karara rağmen Matbuat

[411] Rıfat, **a.g.e**, s.90
[412] Dahiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen yazı, **BOA** ŞD D:35, G:28, Lef:2 21 Temmuz 1327(3 Kasım 1911)
[413] Rıfat, **a.g.e**, s.91
[414] **Serbesti,** 17 Temmuz 1328(30 Temmuz 1912), No:158, s.1

Müdürü Siret Bey bu kararı görmezden gelmiş ve *Serbesti* gazetesi, mutad olduğu üzere tekrar kapatılmıştır.[415]

Mevlanzade Rıfat Bey bu dönemde bir yandan kendi gazetesini çıkartmakla meşgulken, öte yandan da Ohannes Ferid'in gazetesi olan *Ahali'nin* de başyazarlığını üstlenmiştir. Gazetenin ulaşılabilen nüshaları sınırlı olduğu için Mevlanzade'nin burada ne kadar süreyle baş yazarlık yaptığı bilinmemektedir. Erişilebilen gazete nüshalarına bakıldığında, Mevlanzade Rıfat'ın *"sermuharrir"* olarak görüldüğü en erken tarihli nüsha, 14 Kasım 1912 tarihlidir. Mevlanzade Rıfat Bey'in başyazar olmasından sonra *Ahali Gazetesi, "Binbirdirekteki Serbesti İdarehanesi"*ni adres olarak kullanmaya başlamıştır.[416]

23 Ocak 1913 tarihinde gerçekleşen Bab-ı Ali Baskını ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin imparatorlukta mutlak hakimiyeti ele geçirdiği dönemde çok sayıda cemiyet muhalifi yurt dışına firar ederken Mevlanzade Rıfat, Ali Birinci'nin tespitine göre, siyasi yayıncılık yapmayacağına dair söz verdiği için İstanbul'da kalmıştır.[417]

Babıali Baskını sonrası İstanbul'da ikamet etmeye devam eden Mevlanzade Rıfat Bey, o dönem hapiste olan Ahmed Bedevi Kuran'ın aktardığına göre, dönemin İstanbul Muhafızı Cemal Bey tarafından Bedevi Kuran'a gönderilmiş ve cemiyet aleyhinde çalışmayacağına dair söz verdiği takdirde serbest bırakılacağını söylemiştir. [418] Mevlanzade Rıfat yahut Cemal Paşa'nın hatıratlarında bahsi geçmeyen bu iddiaya başka bir kaynakta da rastlanılmamakla birlikte, Mevlanzade'nin bu dönemde İstanbul'da hür bir şekilde yaşadığı göz önüne alındığında, iddianın doğru olduğu varsayılabilir.

3.6. Nuriye Ulviye ve Kadınlar Dünyası

Özel hayatı hakkında neredeyse hiç bilgi bulunmayan Mevlanzade Rıfat Bey, bilinen ilk ve tek evliliğini, kendisinden yirmi dört yaş küçük olan, dönemin en önemli

[415] Rıfat, **a.g.e**, s.92
[416] **Ahali,** 1 Teşrinisani 1328(14 Kasım 1912), No:193, s.1
[417] Birinci, **a.g.e**, s.383
[418] Ahmet Bedevi Kuran, **"Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi",** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.160

kadın figürlerinden Nuriye Ulviye ile yapmıştır. 1913 yılında evlenen ve on yıl evli kalan çift, Mevlanzade Rıfat'ın son kez sürgün edilmesinin ardından Nuriye Ulviye'nin açtığı boşanma davası ile 1923 yılında boşanmıştır.[419]

1893 yılında Gönen'de dünyaya gelen Nuriye, 1864'te Ruslar tarafından sürgün edilen Yediç isimli bir Çerkez ailesine mensuptur. Gönen'den sonra ailesiyle birlikte Hatay'a giden Nuriye'nin kaçırılma ihtimali bulunduğu için, aile kızlarını saraya göndermek istemiş ve Nuriye 6 yaşındayken Yıldız Sarayı'na getirilmiştir. Yıldız'da kendisine "Ulviye" ismi de verilen Nuriye Ulviye 13 yaşına geldiğinde, kendisinden hayli yaşlı olan Sultan Abdülhamid'in süt kardeşi Hulusi Bey ile evlendirilmiştir. Eşinin vefatı üzerine yüklü bir mirasın sahibi olan Nuriye Ulviye Hanım, 4 Nisan 1913 tarihinde Türk Basın tarihinde önemli bir yeri olan *Kadınlar Dünyası* dergisini çıkartmaya başlamıştır. Ulviye ayrıca *Kadınlar Dünyası* ekibiyle birlikte, *"II. Meşrutiyet dönemi kadın dernekleri içinde, feminist olarak tanımlanabilecek tek dernek"* kabul edilen Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin kurucularından birisi olmuştur.[420]

17 Nisan 1913 tarihinde faaliyet göstermeye başlayan *Kadınlar Dünyası*, yüzüncü nüshaya kadar günlük olarak yayınlanmış, ondan sonra aylık olarak çıkmaya başlamıştır. Bir dönem kâğıt bulunamadığı için üç ay süreyle çıkartılamayan dergi, yazarlarının büyük bir kısmı Birinci Dünya Savaşında gönüllü hemşirelik yaptığı süreçte de faaliyetine dört yıl ara vermiştir. Türk kadınını Avrupa'ya tanıtmak amacı da taşıyan dergi, zaman zaman Fransızca ekler de neşretmiştir.[421]

Sahibi Nuriye Ulviye Mevlan olan, yönetimi, mürettipleri ve yazar kadrosunun da tamamı kadınlardan oluşan *Kadınlar Dünyası'nın* önemli yazarlarının listesi şu şekildedir: Nuriye Ulviye, Aziz Haydar, Emine Seher Ali, Mükerrem Belkıs, Atiye Şükran, Aliye Cevad, Sıdıka Ali Rıza, Safiye Biran, Yaşar Nezihe, Nimet Cemil, Sacide, Nebile Âkif, Meliha Cenan, Mes'adet Bedirhan.[422]

---

[419] Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 2011, s.140
[420] Çakır, **a.g.e**, s107; s.139
[421] Şefika Kurnaz, **II.Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, MEB Yayınları, İstanbul, 1996, s.145
[422] Kurnaz, **a.g.e**, s.146

Uzun bir süre yalnızca kadınların görev aldığı dergi, 108.nüshaya kadar yazı işleri müdürlüğünü yapan Emine Seher Ali'nin görevi Ruşen Bey'e devretmesiyle bu ilkesinden ilk kez taviz vermiştir. *Kadınlar Dünyası'nın* bir sonraki erkek yazı işleri müdürü ise, 163.nüshadan itibaren, derginin sahibi Ulviye Mevlan'ın eşi Mevlanzade Rıfat Bey olmuştur. [423]

Çıkış noktası Osmanlı toplumundaki kadın-erkek eşitsizliği ile mücadele olan cemiyet ve onun yayın organı olan *Kadınlar Dünyası'nın,* sürekli olarak II. Meşrutiyetle birlikte kazanılan yasal haklardan faydalanılamamasından şikayetçi olduğu görülmektedir. Dergide öne çıkan diğer önemli konu başlıkları ise, Osmanlı kadının çalışma hayatına katılarak üretici konuma getirilmesi ve kadınların seçme ve seçilme hakkına kavuşması olarak göze çarpmaktadır.[424]

Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin bu dönemdeki en önemli kazanımı ise, Bedra Hanım isminde bir Türk kadınının, ilk defa olarak Osmanlı Dersaadet Telefon Anonim Şirketi'ne, yani bir kamu kuruluşunda görev yapmasını sağlamak olmuştur. Cemiyet ayrıca bir başka ilke daha imza atarak, Belkıs Şevket Hanım'ın bir pilot eşliğinde askeri bir tayyare ile uçmasını sağlamıştır. Gerçekleştirilen bu uçuşu pilot okuluyla iletişime geçerek ayarlayan ise Mevlanzade Rıfat ve Bedirhanzade Süreyya Beyler olmuştur.[425]

Babıali Baskını sonrası politik faaliyetlerde ve neşriyatta bulunmayan Mevlanzade Rıfat, *Kadınlar Dünyası Dergisi'nde* yürüttüğü görevin yanında, 1914 yılında, *Erkekler Dünyası* adıyla bir de dergi çıkartmıştır. Mevlanzade, derginin ilk sayısındaki baş makalede derginin amacını şu şekilde açıklamıştır: *"'Erkekler Dünyası' saha-i matbuata atıldı ve vazifesine başladı. İhtimal ki isminden, Erkekler Dünyası isminden 'Kadınlar Dünyasına' kadınların cihad-ı meşruuna zıt bir mevki, zıt bir meslek takip olunacağı zannolunsun. Hayır, 'Erkekler Dünyası' bu fikir ve itikadı takip etmez ve etmeyecektir… Hülasa maksadımız kadınlar dünyası ile erkekler*

[423] Çakır, **a.g.e**, s.138
[424] Kurnaz, **a.g.e**, s.148
[425] Çakır, **a.g.e**, s.110

dünyasını tedrici olmakla beraber sarih adımlarla birbirlerine takrib ederek 'İnsanlar Dünyasını' vücuda getirmektir."[426]

3.7. Mütareke Dönemi

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin imparatorluğun mutlak hakimi olduğu 1913-1918 yılları arasında politikadan uzak duran Mevlanzade Rıfat Bey'in bu beş yıllık süreçte-*Kadınlar Dünyası ve Erkekler Dünyası* dergilerindeki faaliyetleri haricinde-geçen yaşantısı hakkında neredeyse hiç bilgi bulunmamaktadır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybettiğinin belli olduğu günlerde yeniden ortaya çıkan Mevlanzade Rıfat, Mondros Mütarekesinden kısa bir süre önce Radikal Avam Fırkası ismiyle bir fırka teşkil etmiş, ayrıca bu fırkanın yayın organı olarak *İnkılâb-ı Beşer* ve ardından da bu gazetenin devamı niteliğindeki *Hukuk-ı Beşer* gazetelerini çıkartmıştır.

Serbesti'nin bir süreliğine de olsa yeniden faaliyette bulunduğu bu dönemde, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İngilizler Muhipler Cemiyeti ve Kürdistan Teali Cemiyeti üyelikleri bulunan Mevlanzade Rıfat, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı bir isyan hareketi olarak gördüğü Milli Mücadeleye karşı açıkça tavır almış, Büyük Taarruz başarıyla sonuçlanana dek Mustafa Kemal ve Milli Mücadele aleyhinde neşriyatta bulunmuştur.

3.7.1. Radikal Avam Fırkası

Mütareke devrinin ilk siyasi oluşumlarından birisi olan Radikal Avam Fırkası, 22 Ekim 1918 tarihinde, Divanyolu Caddesi'nde bulunan Müdafaa-i Milliye karşısındaki özel bir dairede, Mevlanzade Rıfat Bey'in başkanlığında kurulmuştur. Partinin diğer kurucu üyeleri Emin Ali Bey, Mazlum Bey, Mehmet Faik Bey, Ragıp Bey ve Babanzade Aziz Bey olarak gözükmektedir.[427]

İlk defa bir fırka reisi olarak karşımıza çıkan Mevlanzade Rıfat, fırkayı neden kurduğunu şu sözlerle açıklamıştır:

---

[426] **Erkekler Dünyası,** "İki Söz", 6 Kanunusani 1329(19 Ocak 1914), No:1, s.1
[427] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler II. Cilt Mütareke Dönemi 1918-1922**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1989, s.85

"İttihat ve Terakki harpteki mağlubiyet dolayısıyla sinmiş, Osmanlı Devleti'nin enkazı üzerinde başka bir şekilde saltanatını korumak için fırsat gözetmekte, Hürriyet ve İtilaf'ın reisleri olan şeyhler, hocalar ise feci ahvali, asrî ihtiyaçları idrak edemiyorlardı. Ben vaziyeti bütün açıklığıyla görmüş, devlet ve memlekete bağlılığım hasebiyle kurtaracak çare düşünmüş ve cezri bir değişimin lüzumuna iman etmiştim. Bunu idare ve icra etmek için de siyasi bir fırka teşkil eylemiştim."[428]

Radikal Avam Fırkası'nın takip edeceği politika ve ideolojisine bakıldığında, tam olarak Mevlanzade Rıfat'ın görüşlerini yansıttığı görülmektedir. İttihad-ı anâsır fikrini temele koyan fırka, tüm Osmanlı vatandaşlarının eşitliği ve *"hürriyet-i hakikiye"* için mücadele etmeyi vaat etmektedir.[429]

1919 yılında yapılan genel seçimlere katılmayan Radikal Avam Fırkası, parlamentoda temsil edilme imkânı bulamamıştır. 1919 yılında Demokrat Fırka ile birleşme kararı alan fırka, pek bir iz bırakamadığı siyaset sahnesinden silinmiştir.

3.7.2 İnkılab-ı Beşer Gazetesi

"'Radikal Avam' mesleğinin mürevviç-i efkârı" olarak, 27 Ekim 1918 tarihinde yayın hayatına başlayan *İnkılâb-ı Beşer,* Mevlanzade Rıfat Bey'in daha önce çıkarttığı gazetelere benzer bir şekilde neşriyatta bulunmuştur. Adres olarak "*Divanyolunda Kadınlar Dünyası'nda daire-i mahsusayı"* gösteren, Sahibi ve Müdürü Mevlanzade olan gazeteye, Mevlanzade'nin eşi Ulviye Mevlan ve Kamuran Bedirhanzade yazılarıyla destek vermiştir.

Eleştiri oklarını her zaman olduğu gibi, sürekli olarak muhasımı olduğu cepheye savuran Mevlanzade, Birinci Dünya Savaşının kaybedilmesinin ardından İttihatçıların bu kez kesin olarak mağlup olduğunu düşünmüş, cemiyet üyelerinin savaşın ardından yurdu terk etmesinden de cesaret alarak cemiyet hakkında rövanşist duygularla yazılar yayımlamıştır. Yahudi aleyhtarı yazı dizilerinin de bulunduğu[430]

[428] Mevlanzade Rıfat, **Türkiye İnkılabının İç Yüzü**, Haz: Kemal Kahraman, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2017, s.369
[429] **İnkılab-ı Beşer,** "Radikal Avam Fırkası'nın Nizamnamesi", 3 Teşrinisani 1918, No:10, s.1-2
[430] "Yahudi Bankerler Telaş Ediyorlar 1", **İnkılab-ı Beşer,** 2 Teşrinisani 1918, No:8, s.2

İnkılâb-ı Beşer'de ayrıca, Kamuran Bedirhanzade'nin Kürt tarihi, Kürt-Ermeni ilişkileri ve Kürtlük bilinci üzerine makaleler kaleme aldığı görülmektedir.

Ulviye Nuriye'nin 10 Kasım 1918 tarihinde yayımlanan "Gülme Komşuna Gelir Başına" başlıklı yazısı incelendiğinde, 1 Ekim 1918'de "Bugünün Vazifesi" isimli bir risale kaleme alan Mevlanzade Rıfat Bey'in bir süredir tutuklu olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Yazısında, *"Bizde kanun-ı esasi var mıdır?"* diye soran Ulviye, risalenin yayınlanmasından sonra sivil ve resmi polisler tarafından evinin basıldığını ve yedi yaşındaki oğlu ile evinde bulunan genç bir kızın polisler tarafından sürüklenerek kapı dışarı atıldığını iddia etmiştir. Ortada bir mahkeme kararı olmamasına rağmen evinin basıldığını ifade eden Ulviye, kendilerini desteklemeyen meslektaşlarını da eleştirmiş ve *"Matbuat Cemiyeti Matbuat Cemiyeti olsaydı arkadaşları olan zevcem bugüne kadar fuzuli mevkuf kalmazdı."* ifadelerine yer vermiştir. [431]

İnkılâb-ı Beşer'in erişilebilen nüshalarında Mevlanzade Rıfat Bey'in durumu hakkında başka bir bilgiye ulaşılamadığı için olayın akıbeti ve Rıfat'ın ne zaman tahliye olduğu bilinmemektedir. Öte yandan, Ulviye Mevlan'ın yazısında bahsettiği "Bugünün Vazifesi" isimli risaleye de hiçbir yerde tesadüf edilememiştir.

Basın dünyasına adım attığı andan itibaren karşı cephenin en güçlü gazetesi olan *Tanin'le* sürekli olarak polemiğe giren Mevlanzade Rıfat, bu dönemde ise *"hükümet-i sabıkanın mürevviç-i efkârı olan Tanin Gazetesi'nin Minber'e terk-i mevki etmesi"* dolayısıyla Hürriyetperver Avam Fırkası'nın yayın organı olan *Minber'e* taarruzda bulunmuştur.[432]

"Son on senedir memleketin mukadderatına hâkim olan" İttihat ve Terakki'yi yaşanan felaketlerin baş sorumlusu olarak gören *İnkılâb-ı Beşer,* hesap gününün gelip çattığını ve *"sefalet altında inleyen millete nazar-ı hakaretle*" bakan cemiyet

[431] Nuriye Ulviye Mevlan, "Gülme Komşuna Gelir Başına", **İnkılab-ı Beşer,** 10 Teşrinisani 1918, No:15, s.1-2

[432] "Mebusan ve Hükümet Eski Zihniyet Etrafında", **İnkılab-ı Beşer,** 3 Teşrinisani 1918, No:9, s.1; "Said Halim ve Talat Paşa Harp Kabineleriyle Ayan ve Mebusanın Divan-ı Âli'ye Sevkleri", **İnkılab-ı Beşer,** 4 Teşrinisani 1918, No:10, s.1-2; "İzzet Paşa Kabinesi Susturma Politikasına Başladı", **İnkılab-ı Beşer,** 10 Teşrinisani 1918, No:15, s.1

mensuplarının, millet tarafından yargılanacağını söylemiştir. Gazeteye göre yargılanması gereken suçlular şu şekilde tasnif edilmiştir: *"Failler, Halim ve Talat Paşa kabineleri. Şerikler, Meclis-i Mebusan ve bir kısım ayan. Maiyetler: Valiler, mutasarrıflar, kaymakamlar, hafiyeler ve alkışçı gazeteciler*[433]

Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiliz yanlısı politika takip etmesi gerektiğini gazeteciliğe başladığı günden beri ısrarla savunan Mevlanzade Rıfat, İngiltere'nin Cihan Harbi'nden zaferle ayrılmasının ardından bu tezini daha da yüksek sesle savunmaya başlamıştır. Konu ile alakalı "Kaçırılmış Fırsatlar İngiliz Siyaseti" başlıklı bir makale kaleme alan Mevlanzade, *"Memleketin muhalif grupları bu siyaseti ne kadar doğru keşfetmişlerdi. Eğer memlekette bu siyaset takip edilebilseydi, bugün büyük bir millet halinde kalacaktık. Serbesti Gazetesi'nin Paris ve İstanbul'daki neşriyatıyla bu hususu kaç defa tekrar etmiştik. Mâteesüf muhalifleri kimse dinlemedi."* ifadelerini kullanmış ve daha fazla vakit kaybedilmeden İngiliz taraftarı bir politika izlenilmesi gerektiğini söylemiştir. [434]

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından kısa bir süre sonra, 13 Kasım 1918 tarihinde İtilaf Devletleri donanmasının İstanbul Boğazı'na demir atması *İnkılâb-ı Beşer* tarafından da eleştirilmiştir. İlk sayfasında İstanbul'un panoramik bir fotoğrafını yayımlayan gazetede, fotoğrafın üzerine büyük puntolarla *"Tarihi günlerini geçirmekte olan İstanbul"* cümlesi yazılmış, ardından da *"Osmanlılığı teşkil eden milletlerden her biri İstanbul'un tarihi, bediiyatı, müessesatı ile alakadardır. Bu şehirde İslam'ın, Rum'un, Ermeni'nin, Yahudi'nin, dehası, zekâsı çalışmıştır. Hakiki sahipleri de müştereken bunlardır. İşte İstanbul bu milletlerin hakimiyet-i müşterekesinden mürekkep bir hükümetin payitahtı kalacaktır."* sözleriyle İstanbul'un "Osmanlı" kalacağı vurgulanmıştır.[435]

Gazetede dikkati çeken bir başka yazı dizisi, Kamuran Bedirhanzade tarafından kaleme alınan makalelerden oluşmaktadır. Makalelerinde Kürtlerin kimliği, tarihi,

---

[433] "Said Halim ve Talat Paşa Harp Kabineleriyle Ayan ve Mebusanın Divan-ı Âli'ye Sevkleri", **İnkılab-ı Beşer,** 4 Teşrinisani 1918, s.1-2
[434] Mevlanzade Rıfat, "Kaçırılmış Fırsatlar İngiliz Siyaseti", **İnkılab-ı Beşer,** 14 Teşrinisani 1918, No:19, s.1-2
[435] "Tarihi Günlerini Geçirmekte Olan İstanbul", **İnkılab-ı Beşer,** 20 Teşrinisani 1918, No:26, s.1

sosyolojisi ve Kürtlerin Ermenilerle olan ilişkileri gibi konuları inceleyen Kamuran, yazdığı makalelerle Kürtlük bilinci oluşturmaya gayret etmiştir. Yazılarında Kürtlerin de Osmanlı'yı oluşturan diğer uluslar gibi müstakil bir ulus olduğunu sıklıkla ifade eden Kamuran Bey, Kürt aydınlarına çağrıda bulunarak, onları da milli bilinç oluşturma sürecine katkı vermeye davet etmiştir. [436]

3.7.3 Hukuk-ı Beşer Gazetesi

Yaklaşık bir yıl neşriyatta bulunan *İnkılâb-ı Beşer'in* bilinmeyen bir nedenle çalışmalarını sonlandırmasının ardından Mevlanzade Rıfat Bey, 1919 yılı başlarında yine Radikal Avam Fırkası'nın yayın organı olarak, önceki gazeteyle aynı adreste, *Hukuk-ı Beşer* ismiyle bir gazete çıkartmaya başlamıştır. Bu gazetenin ne kadar süreyle matbuat hayatında olduğu bilinmese de muhtemelen, 1919 yılı sonunda, fırka ile birlikte faaliyetlerine son vermiştir.

Az sayıda nüshasına ulaşılabilen gazetenin *İnkılâb-ı Beşer'le* aynı çizgide neşriyat yaptığı anlaşılmaktadır. Gazetenin erişilebilen sayıları, İttihat ve Terakki mensuplarının savaş suçlusu olarak arandıkları ve Divan-ı Harp Mahkemelerinde yargılandıkları döneme tesadüf etmektedir.

İttihat ve Terakki ile olan bitmeyen savaşını burada da devam ettiren Mevlanzade yazılarında, cemiyetin ortadan kalktığı düşünülse de zihniyetinin hala daha faal olduğunu söylemiş ve Teceddüt Fırkası konusunda hükümeti sıklıkla uyarmıştır.[437] Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in yargılandığı davayı "Tarihi Mahkeme" başlığıyla en ince ayrıntılarına kadar okurlarına aktaran *Hukuk-ı Beşer*, Divan-ı Harp mahkemelerine güvenilmesi gerektiğini ve mahkemenin en doğru kararı verdiğini savunmuştur.[438] İttihat ve Terakki'nin önemli figürlerinden Doktor Reşit'in intiharını da okurlarına duyuran gazete, intihar haberini şu şekilde vermiştir: *"Doktor*

[436] Kamuran Bedirhan, "Kürdistan Meselesi", **İnkılab-ı Beşer,** 16 Teşrinisani 1918, No:21, s.2; "Kürtler Tarihi ve İçtimai Tetkikat", **İnkılab-ı Beşer,** 17 Teşrinisani 1918, No:22, s.2-3; "Kürt Ermeni Muhabbeti", **İnkılab-ı Beşer,** 21 Teşrinisani 1918, No:27, s.2
[437] "İttihat ve Terakki Zihniyeti", **Hukuk-ı Beşer,** 4 Şubat 1919, No:7, s.1
[438] "Tarihi Mahkeme", **Hukuk-ı Beşer,** 9 Şubat 1919, No:12, s.1

Reşid cezasını bizzat kendi verdi. Hak insaf teslim etmeli ki bir cani için bu hareket şayan-ı takdirdir."[439]

Hukuk-ı Beşer vasıtasıyla yaptığı neşriyatla İttihat ve Terakki'den intikam almaya çalıştığı açıkça gözüken Mevlanzade Rıfat'ın Cihan Harbi'nin ordu komutanları hakkında gazetesinde yayımladığı bir makale, o dönem İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal'in sert tepkisiyle karşılaşmış, yaşanan polemiğin ardından Rıfat ve Mustafa Kemal mahkemelik olmuştur.

Hukuk-ı Beşer'in 24 Mart 1919 tarihli nüshasında Damat Ferit kabinesine hitaben kaleme alınan bir makalede, *"meskûkât müdüriyeti tarafından milyonlarca altın ve gümüş akçe darb edilerek bazen vagon vagon ordu kumandanı denilen âli sefillere, daha doğrusu haydut başılara teslim edildi"* ifadeleriyle ordu komutanlarının hırsızlıkla itham edilmesi, Mustafa Kemal'i bu iddiaları basın yoluyla yanıtlamaya sevk etmiştir.

Yenigün Gazetesi'nde yayımlanan yazısında Mevlanzade Rıfat'ın ismini kullanmak yerine, Rıfat'tan *"maalesef Müslüman isimli, bozuk Türkçe yazan vatansız bir muharrir* " ve *"o sefil müfteri"* şeklinde bahseden Mustafa Kemal, orduya saygısızlığın kabul edilemez olduğunu ifade etmiş ve Mevlanzade'nin iddialarına şu şekilde cevap vermiştir: *"Toros'un öte tarafında bulunan ordularımızın iaşesi ve nakliyesinin temini ancak altın para ile mümkündü, hükümet bu zaruret karşısında o ordulara altın para gönderdi. Bu paranın sarfına ait bütün vesikalar, Harbiye Nezareti'nde mevcuttur."*

Harbiye Nezareti'ne de bir dilekçe göndererek durum hakkında bilgi veren Mustafa Kemal, *"kendi nam ve hesabıma beyan ederim ki benim Anafartalar'da, Kürdistan'da, Suriye'de başlarında bulunmakla müftehir olduğum kahraman ordular haydutlardan değil necip Osmanlı milletinin namuskâr evladından müteşekkil idi."*

[439] "Lazıme-i Adalet", **Hukuk-ı Beşer,** 9 Şubat 1919, No:12, s.1

sözlerine yer verdiği istidasında, Mevlanzade Rıfat hakkında gereken kanuni işlemin yapılmasını talep etmiştir. [440]

Mustafa Kemal'in bu girişimi sonrası Mevlanzade hakkında bir yaptırım uygulandığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılmamakla birlikte, Turan'ın aktardığına göre Mevlanzade Rıfat, hakkında sarf ettiği sözler nedeniyle Mustafa Kemal aleyhine hakaret davası açmıştır[441]

Mevlanzade tarafından dava edilmesinden bir hafta sonra kendisine celp kâğıdı tebliğ edilen Mustafa Kemal mahkemeye katılmak istediğini, *"fakat o zamanki İstanbul gazetecilerinin en aşağısı ile karşı karşıya gelmek çok gücüme giden bir şeydi"* diyerek Rıfat ile yüz yüze gelmek istemediğini ifade etmiştir. Meseleyi halletmek için Avukat Sadettin Ferit ile iletişime geçen Mustafa Kemal, avukatından dava sürecini uzatarak kendisine vakit kazandırmasını istemiştir. Nitekim Ferit Bey kendisinden istenileni başarmış, 16 Mayıs 1919'da İstanbul'dan ayrılan Mustafa Kemal'in Mevlanzade ile olan mahkemesi de başlamadan bitmiştir.[442]

3.8. "Kürt İhtilalcisi"

Basın ve politika hayatında aktif rol oynamaya başladığı günden Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar geçen süreçte faaliyetleri ve yazılarıyla Osmanlıcık ideolojisine mensup, iktisadi ve idari anlamda da liberal fikirlere sahip İngiliz taraftarı bir Osmanlı aydını görünümünde olan Mevlanzade Rıfat Bey, mütareke dönemiyle birlikte bir "Kürt aydını" olarak ortaya çıkmıştır.

[440] Mülga Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Fahr-i Yaver-i Hazret-i Şehriyâri Mirliva Mustafa Kemal, "Orduya Hürmet Lazım", **Yenigün,** 25 Mart 1919, No:201, s.2
[441] Şerafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004, s.189
[442] Sadi Borak, **Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)**, Kırmızı Beyaz Yayınlar, İstanbul,2004, s.277

3.8.1. Mütareke Döneminde Mevlanzade Rıfat

Serbesti'yi çıkartmaya başladığı dönemde Seyid Abdülkadir'in başkanı olduğu Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin bir üyesi olan ve o dönemden de ulus bilincine sahip olduğu anlaşılan Mevlanzade Rıfat, 1918 yılında yine Seyid Abdülkadir önderliğinde kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti'nin de aktif bir üyesi olarak faaliyet göstermiştir. [443]

17 Haziran 1919 tarihli İngiliz istihbarat raporunda *"Kürt Partisi"* olarak adlandırılan Kürdistan Teali Cemiyeti'nin, İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan için çalışmalar yürüttüğünü ve bu cemiyetin propagandasını yapmak görevini de Mevlanzade Rıfat'ın *Serbesti Gazetesi'nin* üstlendiği bilgisi bulunmaktadır.[444] Ancak öte yandan, cemiyet reisi Seyid Abdülkadir'in bağımsızlık değil özerklik yanlısı bir Kürt lideri olarak tanındığı göz önüne alındığında, raporda bahsi geçen çalışmaları Kürdistan Teali Cemiyeti içerisindeki bağımsızlıkçı grubun yürüttüğü söylenebilir.[445]

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin faaliyetleri hakkında bilgiler veren ve *"gayr-ı resmi yollarla"* ele geçirildiğinin altı çizilen bir başka İngiliz raporuna bakıldığında, Seyid Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan ve Mevlanzade Rıfat'tan oluşan Kürt heyeti ile Yarbay Emin Bey, Binbaşı Avni, Haydarzade, Abuk Paşa ve Avni Paşa'dan müteşekkil hükümet heyetinin, 10 Temmuz 1919 tarihinde Kürtlerin ahvalini ve geleceğini görüşmek üzere Babıali'de bir araya geldiği gözükmektedir.

Kürt heyetinin taleplerinin dinlendiği görüşmede hükümet tarafını temsil eden Haydarzade'nin, *"Süleymaniye'yi işgal eden İngiltere büyük bir Kürdistan kurmaya çalışmakta ve doğu illerini de bu Kürdistan'a ilhak etmek istemektedir."* demesi üzerine söz alan Mevlanzade, *"Eğer böyleyse, demek ki İngiltere Kürdistan'ın ve dolayısıyla Osmanlı devletinin varlığını Sadrazam Ferit Paşa'dan daha iyi korumaktadır. Çünkü, büyük bir Ermenistan'dansa büyük bir Kürdistan, Osmanlı*

---

[443] İsmail Göldaş, **Kürdistan Teali Cemiyeti**, Doz Yayınları, İstanbul, 1991, s.42
[444] **FO** 371/4191 Belge No: 91082 Askeri İstihbarat Şefi'nden Londra Savaş Bürosuna gönderdiği istihbarat raporu, **İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958**, Derleyen Mesut Yeğen, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012 s.49
[445] Hasan Yıldız, **Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan**, Koral Yayınları, İstanbul, 1991, s.24

çıkarları açısından daha yeğdir; böylece hiç olmazsa tümüyle Müslüman olan bir ülke kalır." şeklinde dikkat çeken bir karşılık vermiştir. [446] Mevlanzade'nin bu sözleri şüphesiz, Osmanlı topraklarının ne şekilde paylaşılacağının büyük devletler tarafından tartışıldığı dönemde, Ermenilerin Doğu Anadolu'da büyük bir devlet kuracağı yönündeki Kürtlerin yaygın korkusundan ileri gelmektedir.

Kürdistan Teali Cemiyeti mensubu olarak İstanbul'da faaliyetlerini sürdüren Mevlanzade Rıfat Bey, 1919 yılında Seyid Abdülkadir ile birlikte, "Kürt Lawrence" olarak da bilinen İngiliz Binbaşı Edward Noel ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Mevlanzade'nin iddiasına göre, *"Sulh Meclis-i Âlisi kararıyla Kürdistan'da tetkik icrasına memur edilen"* Noel ile cemiyet merkezinde yapılan görüşmenin ardından yola çıkacak olan Binbaşı, Mevlanzade ve Seyid Abdülkadir'i de beraberinde götürmek istemiş, fakat ret yanıtı almıştır. Noel'i tek başına göndermenin de uygun olmadığını düşünen Mevlanzade Rıfat, Emin Ali Bedirhanzade'nin oğulları olan, Kamuran Ali ve o dönem *Serbesti'nin* yayın müdürü olarak görev yapan Celadet Beyleri[447] Binbaşı ile birlikte göndermiştir.[448] Ancak Mustafa Kemal'in Nutuk'ta yayımladığı 9 Eylül 1919 tarihli vesikaya bakıldığında, Mevlanzade Rıfat'ın da bu grupla birlikte Malatya'ya gittiği, Elazığ Valisi Ali Galip ve Bedirhan ailesinden Halil Bey ile de temaslarda bulunarak bağımsız Kürdistan kurulması için bölgede çalışmalar yaptıkları görülmektedir.[449]

Sevr Anlaşması ve Koçgiri ayaklanması sürecinde Kürdistan Teali Cemiyeti üyeleri arasında başlayan fikir ayrılıkları cemiyetin bölünmesine neden olmuş, bağımsız bir Kürt devleti isteyen genç ve radikal ekip 1920 yılında Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti çatısı altında bir araya gelmiştir. Emin Ali Bedirhan'ın öncülüğünde

---

[446] Yeğen, **a.g.e**, s.86 FO 371/4192 Belge No: 112204 23 Ağustos 1919 İngiliz Yüksek Komiserliği

[447] Mim Kemal Öke, **"İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C Noel'in Kürdistan Misyonu (1919)**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989, s.101

[448] Rıfat, **"Türkiye İnkılabının İçyüzü**", s.317; Binbaşı Noel'in tuttuğu günlüklere bakıldığında, seyahat ile alakalı verdiği bilgilerin hem Mevlanzade Rıfat hem de Mustafa Kemal'in söyledikleriyle çeliştiği görülmektedir. Günlüğünde Mevlanzade Rıfat'ın ismini bir kez bile zikretmemiş olan Noel, Malatya seyahatinde yanına Seyid Abdülkadir ve Emin Ali Bedirhan'ı almak istediğini, ancak teklifinin çeşitli sebeplerle reddedildiğini ifade etmiştir. Binbaşı ayrıca, Malatya'da olduğu esnada birlikte hareket ettiği Kürt heyetinin içerisinde Celadet Ali Bedirhan, Kamuran Bedirhan, Cemilpaşazade Ekrem Bey ve Abdulrahim Efendi'nin bulunduğunu günlüğüne not düşmüştür. E.W.C Noel, **Kürdistan 1919 Binbaşı Noel'in Günlüğü**, çev: Bülent Birer, Avesta Yayınları, İstanbul, 2014, s.8, 41

[449] Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Haz: Bedi Yazıcı, SÜRYAY, İstanbul, 1995, s.933

toplanan cemiyetin üye listesine bakıldığında, Bedirhan ve Baban ailesinin birçok ferdinin burada faaliyet gösterdiği görülmektedir. Her iki aile ile de sıkı bağları olan Mevlanzade Rıfat da bu süreçte Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti saflarına katılmış, bağımsızlık yanlısı politika izleyen cemiyetin önemli üyelerinden birisi olmuştur.[450]

Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti'nin bağımsız Kürt devleti kurma çalışmalarında İngiliz, Yunan ve Fransız muhataplarla iletişime geçerek müzakerelerde bulunduğu görülen Mevlanzade Rıfat Bey'e, Issı'nın aktardığına göre, 1921 haziranında İstanbul'daki Yunanistan Elçiliğinde görevli bir memurla yaptığı görüşmede, Yunan hükümetinin Kürtlerle birlikte çalışmak istediği bildirilmiştir. İngilizlerin de konu hakkında bilgi sahibi olduğunu belirten Yunan memur, birlikte çalışmayı kabul etmeleri halinde Kürtlere silah ve nakit yardımı yapılacağının da sözünü vermiştir.

Mevlanzade Rıfat'ın da içlerinde olduğu altı kişilik bir heyet, Yunanistan Başbakanı Dimitrios Gounaris ile meseleyi görüşmek üzere temmuz ayında İzmir'e gitmiştir. Olumlu geçen bu görüşmede bağımsız bir Kürt devletinin kurulması ve bu devletin sınırları konusunda taraflar mutabık kalmış, kurulacak devletin başkentinin de Musul olması kararlaştırılmıştır. Eylül ayında İzmir'den Bağdat'a giderek İngiliz yetkililerle de konu hakkında müzakerelerde bulunan heyet, sınırlar konusunda İngilizlerle anlaşamamıştır.[451]

Issı'nın Fransız arşivlerinden bulduğu belgelerden aktardığına göre, Bağdat'tan Süleymaniye'ye geçerek temaslarda bulunan heyetten, durumu İstanbul'daki cemiyet üyelerine anlatmak üzere ayrılan Mevlanzade, dönüş yolunda Peder Martin ile karşılaşmış ve Beyrut'ta Fransız Yüksek Komiserliği ile bir görüşme yapmıştır. İngilizlerin Kürt çıkarlarına hizmet etmediğini düşünen Rıfat, bu görüşmede Fransız himayesinde olmak üzere, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbekir, Sivas, Harput, Süleymaniye ve Musul vilayetlerini kapsayan bir Kürt devletinin kurulmasını

[450] Göldaş, **a.g.e**, s.196; Murat Issı'nın Fransız arşivinden aktardığı vesikaya göre Mevlanzade Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti üyeleri arasında bulunmamaktadır. Ancak Mevlanzade'nin o süreçteki faaliyetlerinin Seyid Abdülkadir'in politikasıyla örtüşmediği de aşikardır. Murat Issı, "Mevlanzade Rıf'at Bey ve Kürdistan", **Kürt Tarihi Dergisi**, Ağustos- Eylül 2013, s.56-61

[451] Issı, **a.g.m**, s.58

talep etmiş, karşılığında da Fransız işgalindeki Suriye bölgesini olası Türk saldırısından koruma sözü vermiştir.[452]

3.8.2. Firari İhtilalci

1920 yılında hıyanet-i vataniye suçuyla gıyaben yargılanan ve Ankara Bidayet Ceza Mahkemesi tarafından hıyanet-i vataniye kanununun ikinci maddesi gereğince tutuklanmasına ve tekrar mahkeme edilmek üzere idamına karar verilen Mevlanzade Rıfat Bey,[453] Kuva-yı Milliye hareketinin zaferini kesin bir şekilde ilan etmesinin ardından, Büyük Taaruz'dan kısa bir süre sonra, 1992 Kasım'ında İstanbul'dan son kez ayrılmıştır.[454]

Üçüncü kez İstanbul'dan ayrılmak mecburiyetinde kalan ve 1924'den sonraki yaşantısına bir 150'lik olarak devam eden[455] Mevlanzade Rıfat'ın yine pes etmediği ve kendisi gibi siyasi mültecilerle bir araya gelerek, Balkanlar ve Orta Doğu'da genç Türkiye Cumhuriyeti aleyhinde siyasi faaliyetlerde bulunduğu görülmektedir.

Sofya Şehbenderinin 26 Ağustos 1923 tarihli raporuna göre, Damat Salih Paşa'nın adamlarından olan Mevlanzade Rıfat, Eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali, Samson Arzouni, Selim ve Said Molla tarafından merkezi Sofya olmak üzere, Türkiye Vatandaşları Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurulmuştur. Ermeni fedailerin de kayıt edildiği cemiyetin, Rusçuk, Varna, Bükreş ve Tuna sahilinde de şubeler açarak örgütünü genişlettiği ve Türkiye aleyhine siyaset takip ettiği anlaşılmaktadır.[456]

Cemiyet ve siyasi mülteciler hakkında yazılmış raporlara bakıldığında, Mehmet Ali ve birçok *"mücrimin-i siyasiyenin"* Kuva-yı Milliyenin İstanbul'a gelmesinden birkaç gün önce bir İngiliz vapuruyla Varna'ya ulaştıkları, ancak

---

[452] Issı, **a.g.m**, s.59
[453] Dr.Cemil Topuzlu, **İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devrinde 80 Yıllık Hatıralarım**, Arma Yayınları, İstanbul, 1994, s.212-213
[454] Birinci, **a.g.e**, s.384
[455] 150'liklerin listesi oluşturulurken mecliste yapılan tartışmada Ferit Bey'in *"Rifat'ı iskat cetveline koyacağız"* demesi üzerine bir mebus söz almış ve *"Yok efendim, yok; kaç bin senelik hainidir bu milletin."* sözleriyle Ferit Bey'e itiraz etmiştir. **TBMM Gizli Celse Zabıtları** Cilt:4, Devre:2, 16 Nisan 1340(1924), s.444
[456] Sofya Başşehbenderinden Varna Şehbenderhanesi Kâtibi Hasan Fehmi Efendi'ye gönderilen yazı, **BOA** HR.SFR.04 D:926, G:115, Lef:7, 26 Ağustos 1923

buradaki Müslümanlar tarafından hoş karşılanmayarak alenen tahkir edildikleri belirtilmektedir.[457] Mevlanzade Rıfat'ın da bu grupla birlikte Varna'ya gidip gitmediği hakkında elimizde bilgi olmamakla birlikte, Eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey hakkında Rusçuk'ta hazırlanmış Fransızca bir raporda Mevlanzade Rıfat ve Ermeni Samson Arzouni'den *"Mehmet Ali'nin yoldaşları"* şeklinde bahsediliyor olması, bu yolculuğun birlikte yapılmış olma ihtimalini düşündürmektedir.[458]

1923 yılında Köstence'de *"Hotel Boulevard"* isimli bir otelde ikamet ettiği, burayı adres göstererek yayımladığı "Devlet-i Osmaniye ve Siyonistler Türkiye'yi Yıkan Yahudiler" [459] adlı risaleden anlaşılan Mevlanzade Rıfat, Bardakçı'nın aktardığı bir arşiv vesikasına göre de 9 Nisan 1923 tarihinde İttihat ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden Eski Maliye Nazırı Cavid Bey'e bir mektup göndererek kendisinden yardım istemiştir. Mektubunda mali sıkıntı içinde olduğunu ve Köstence'den ayrılmak istediğini söyleyen Rıfat'ın içinde bulunduğu müşkül durum, yıllardır eleştirdiği cemiyetin önemli bir üyesinden nakdi yardım istemek mecburiyetinde kalmasından anlaşılmaktadır. [460]

Köstence'de ekonomik açıdan zor günler geçirdiği Cavid Bey'e yazdığı mektupta açıkça gözüken Mevlanzade Rıfat'ın burada çok sayıda kişiye borçlandığı, ancak Göztepe'nin deyimiyle, *"Yedi krala yazılan mektupların hiçbirine cevap verilmediği ve kulak asılmadığı"* için alacaklılarını sürekli oyalamak zorunda kalmıştır.[461] Mevlanzade'nin Köstence günleri hakkında bilgi veren Göztepe'nin aktardığına göre, Mevlanzade Rıfat Bey ve Mehmet Ali'nin aralarında olduğu bir grup

---

[457] Sofya Sefarethanesinden gönderilen yazı, **BOA**. HR.SFR.04 D:926, G:115, Lef:5, 26 Ağustos 1923
[458] Mehmet Ali Bey hakkında hazırlanmış rapor, **BOA**. HR.SFR.04 D:926, G:115, Lef:6, 15 Temmuz 1923; Mehmed Ali'nin 1929 yılında Fransa'da çıkarttığı *La Rêpublique Enchaînée(Zincirlenmiş Cumhuriyet)* adlı gazetede Mevlanzade Rıfat'ın da yazılarının yayımlandığı iddia edilmektedir. İlhami Soysal, **150'likler**, Gür Yayınları, İstanbul, 1985, s.121
[459] Mevlanzade Rıfat, **Devlet-i Osmaniye ve Siyonistler Türkiye'yi Yıkan Yahudiler**, Haz: Ali Birinci, Derin Tarih Kültür Yayınları, İstanbul, Haziran 2013
[460] Murat Bardakçı, "Yazar ve Şair Dediğin Hep Parasızdır ve İktidardan Da Her Zaman Nemalanmıştır", **Habertürk**, 13.01.2013, https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/811032-yazar-ve-sair-dedigin-hep-parasizdir-ve-iktidardan-da-her-zaman-nemalanmistir#
[461] Tarık Mümtaz Göztepe, "Gurbet Cehennemi Balkanlarda Binbir Macera -83-", **Yeni Sabah,** 10 Kasım 1945, s.3

siyasi mülteci, Köstence'ye yerleşen Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin oğlu Nizamettin Efendi'nin etrafında toplanmıştır.[462]

Zor günler geçirdiği Köstence'den ayrılarak bir süre sonra Atina'ya geçen Mevlanzade Rıfat, yanında bir Yunan miralayı olduğu halde San Remo'ya, Vahideddin ile görüşme yapmaya gitmiştir. Yunan miralayını, General Plastiras'ın temsilcisi olarak takdim eden Mevlanzade, Ankara hükümetine karşı Yunanistan ve Vahiddedin'in desteğiyle harekete geçmek istediğini bildirmiştir. Vahiddedin tarafından reddedildiği anlaşılan Rıfat, bu ziyaretinden beş altı ay kadar sonra Mustafa Neyyir ile birlikte, tekrar San Remo'ya gitmiştir. Sabık Sultanın huzuruna bu kez bir *"Kürt İhtilalcisi"* olarak çıkan Rıfat, Kürtler hakkında yapılan bu görüşmede de beklediğini bulamamış ve yeniden Yunanistan'a dönmüştür.[463]

1924 yılında Atina'da olan Çerkez Ethem[464] ile birlikte Türkiye aleyhinde bir oluşumun içerisinde bulunduğu anlaşılan Mevlanzade Rıfat'ın, bu süreçte İngilizler tarafından finanse edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1925 yılında Hariciye'ye gönderilen bir raporda, Beyrut İngiliz Konsolosluğu tarafından Rıfat ve Ethem'e beş yüz İngiliz Lirası verildiği görülmektedir. [465] Bu dönemde Halep'te faaliyetler yürüttükleri anlaşılan Mevlanzade ve Ethem'in, buradaki Fransız yönetimi tarafından Suriye'yi terk etmeleri istenmiştir.[466]

Şeyh Said isyanı ve bu isyanın bastırılmasının ardından bölgede patlak veren diğer isyan hareketleri ile de ilintileri olan Mevlanzade ve Çerkez, 1926 Ağustos'unda Bağdat'taki Kürtleri harekete geçirmek için çalışmalar yapmış, daha sonra

---

[462] Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdettin Gurbet Cehenneminde**, Sebil Yayınları, İstanbul, 1968, s.103
[463] Göztepe, a.g.e, s.159-167
[464] Sedat Bingöl, **150'likler Meselesi (Bir İhanetin Anatomisi)**, Bengi Kitap Yayın, Ankara, 2010, s.169
[465] Beyrut Şehbenderhanesinden Hariciye Vekaletine gönderilen rapor, **BCA** 30-10-106-695-29, 1 Eylül 1341(1 Kasım 1925)
[466] Dahiliye Vekaletinden Başvekalete gönderilen yazı, **BCA** 30-10-106-695-30, 11 Eylül 1341(11 Kasım 1925); Murat Issı da makalesinde, Mevlanzade ve Çerkez Ethem'in mültecilerin arasına karışarak gizli bir şekilde Halep'e geldiklerini söylemektedir. Issı, **a.g.m,** s.60

Mevlanzade, İran'daki Kürt aşiretleri ile anlaşma yapmak ve desteklerini almak üzere, delege olarak İran'a gönderilmiştir[467]

1927 yılına gelindiğinde, Mevlanzade Rıfat Bey'in Halep'te kurulan Hoybun Örgütü bünyesinde faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Celadet ve Kamuran Bedirhanilerin de önde gelen üyelerinden olduğu Hoybun Örgütü,[468] kuruluşundan bir yıl önce patlak veren ve dört yıl süren Ağrı İsyanlarına da destek vermiştir. Dönemin Türk basını tarafından 150'liklerin bir kısmının da bu isyanla alakalı olduğu iddia edilmiş ve isyanla ilişkisi olan kişilerin isimlerinin verildiği listede Mevlanzade Rıfat'ın da adı zikredilmiştir.[469]

3.9. Muhbirlik Meselesi ve Vefatı

Mütareke dönemiyle birlikte bağımsızlık taraftarı Kürt örgütleri içerisinde yer alan ve faaliyetleri İngiltere, Yunanistan ve Fransa devletleri tarafından da zaman zaman desteklenen Mevlanzade'nin, son firarının ardından da bu faaliyetlerini sürdürdüğü ve kendisi gibi bazı 150'liklerle birlikte Türkiye Cumhuriyeti aleyhine çalışmalarda bulunduğu aşikardır. Ancak öte yandan, Mevlanzade'nin bu süreçte Türkiye lehine muhbirlik yaptığı ve içinde bulunduğu grupların faaliyetlerini Türk yetkililere rapor ettiğine dair bilgilerin varlığı son derece şaşırtıcıdır.

Mevlanzade Rıfat'ın Bükreş'te olduğu günlerde, hizmetlerinin karşılığını almak üzere Türkiye lehine muhbirliğe başladığı ve o dönem birlikte hareket ettiği Çerkez Ethem'in planlarını, 8 Kasım 1925 tarihinde Atina Konsolosluğu'na bildirdiği görülmektedir.[470]

1930 yılında Türkiye'nin Halep Konsolosluğu'na başvuruda bulunan Mevlanzade, kuruluşundan beri içerisinde olduğu Hoybun Örgütü ile Balkanlarda

---

[467] Bingöl, **a.g.e**, s.169-170
[468] Rohat Alakom, **Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması**, Avesta, İstanbul, 1998, s.33; Issı, a.g.m, s.60
[469] Nurettin Gülmez, **1930 Ağrı İsyanı ve Kürt Sorunu**, Aktüel Yayınevi, Ankara, 2013, s.218; Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması(1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981, s.242-243
[470] Şaduman Halıcı, **"Yüzellilikler**" Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. İhsan Güneş, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos 1998, s. 211; Bingöl, a.g.e, s.180

birlikte hareket ettiği Eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali ve etrafındakiler hakkında elinde çok sayıda evrak olduğunu ve bunları bir risale şeklinde yayımlamak istediğini bildirmiştir. Risaleyi yayımlamak için yüz altına ihtiyacı olduğunu da bildiren Mevlanzade'nin bu önerisi, Türkiye lehine çalışmalarının ifşa olmaması için reddedilmiş ve değerli bilgiler verdiği sürece para ile ödüllendirileceği kendisine bildirilmiştir.[471]

Halep'te geçirdiği son günlerinde, kendisi gibi bir 150'lik olan Refik Halid'in çıkarttığı *Vahdet Gazetesi'ne* yazılar kaleme alan Mevlanzade Rıfat,[472] 1929 yılında da son eseri olan ve iki bölümden oluşan "Türkiye İnkılabının İç Yüzü" adıyla bir kitap yayımlamıştır.[473]

Mevlanzade Rıfat Bey'in yaklaşık altmış yıllık ömrü,1930 yılının Eylül ayında Refik Halid ile birlikte öğle yemeği yedikten sonra, yolda yürürken kalbinin aniden durmasıyla, Halep'te sona ermiştir.[474]

3.10. Mevlanzade Rıfat'ın "Tarih Tezleri"

Uzun yıllar içerisinde olduğu basın ve politika hayatında hatırı sayılır ölçüde iz bırakan Mevlanzade Rıfat Bey, gazete çıkartmadığı dönemlerde kaleme aldığı sansasyonel eserleri ile de etkisi günümüze kadar uzanan ve hala daha canlılığını koruyan iddialar ortaya atmıştır. Mevlanzade'nin Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemleri üzerinde yoğunlaşan iddiaları özellikle, cumhuriyet rejimine ve resmi tarih tezine muhalif, alternatif tarih yazıcılığı ile iştigal eden çevreler tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Bu iddiaların ilgili olanları ayrıca, soykırım meselesinde Ermeni tezini savunan bazı yabancı yazarlar tarafından da bir dönem kullanılmıştır.

Tarihçi yönünden kesinlikle bahsedemeyeceğimiz Mevlanzade Rıfat, eserlerinde ortaya attığı iddiaları ispat etme zahmetine girmemiş, uzak kaldığı

---

[471] Bingöl**, a.g.e**, s.181; Halıcı, **a.g.e**, s.213 Bingöl ve Halıcı'nın Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivlerine dayanarak verdiği bu bilgiler ne yazık ki başka bir kaynakla kritik edilememektedir. Ancak Mevlanzade'nin sürekli olarak çok yönlü oynadığı göz önüne alındığında, bu süreçte Türkiye ile içerisinde bulunduğu örgütler arasında ikili oynamış olabileceği muhtemel gözükmektedir.
[472] Bingöl, **a.g.e**, s.181
[473] Mevlanzade Rıfat, **Türkiye İnkılabının İç Yüzü**, El-Vakit Matbaası, Halep, 1929
[474] Birinci, **a.g.e**, s.384

gazetecilik vasıtasıyla yapamadığı muhalefetini, yazdığı eserler ile yapmıştır. İddiaları özellikle "Devlet-i Âliye ve Siyonistler Osmanlı'yı Yıkan Yahudiler" ve "Türkiye İnkılâbının İçyüzü" adlı eserlerinde toplanan Mevlanzade Rıfat, bu eserlerden ilkini 1923, ikincisini de 1929 yıllarında, yani ülkeyi son kez terke mecbur kalmasının ardından kaleme almıştır.

Eserlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ve onun devamı olarak gördüğü Ankara Hükümeti aleyhinde -zaman zaman absürt- iddialarda bulunan Mevlanzde Rıfat, Osmanlı'nın yaşadığı her felaketten de Siyon Cemiyeti'ni ve Yahudileri sorumlu tutmuş, ittihad-ı anâsır fikrini savunan bir münevver olmasına rağmen anti semitizme varan ifadeler kullanmıştır. [475]

3.10.1. Ermeni Meselesi

Ermeni Cemaati ve Ermeni örgütleri ile her zaman iyi ilişkileri olan Mevlanzade Rıfat, savaşın ardından başlayan soykırım tartışmalarında gazeteleri vasıtasıyla tüm suçu İttihat ve Terakki'ye yüklemiş ve 1929 yılında yayımlanan eserinde de bu minvalde iddialarda bulunmuştur. Rıfat'ın Türkiye İnkılabının İçyüzü adlı eseri Ermeniler tarafından da ilgiyle karşılanmış ve kitap Ermeniceye çevrilmiştir.[476]

Mevlanzade Rıfat Bey'in *"sözlerine güvenilir kimselerden aldığı malumata ve okuduğu birçok esere dayanarak"* ortaya attığı iddiaya göre, İttihat ve Terakki Cemiyeti genel merkezinde gerçekleştirilen gizli bir toplantıda Osmanlı Ermenilerinin, tek bir ferdi kalmayınca dek katledilmesi kararlaştırılmıştır. Kararın icrası da Teşkilat-ı Mahsusa içinde Üçler İcra Komitesi adıyla anılan Doktor Nazım, Maarif Nazırı Şükrü ve Doktor Bahaeddin Şakir'den oluşan ekibe havale edilmiştir. Ermenilerden sonra Kürt ve Arapların da yok edilmesi yönünde karar çıkan bu gizli

[475] Biz burada Mevlanzade Rıfat'ın düşünce dünyasının daha iyi anlaşılması için önemli gördüğümüz iddialarının bir kısmını aktarmakla yetindik. İddiaların kritiği için bkz: Guenter Lewy, **The Armenian Massacres in Ottoman Turkey/ A Disputed Genocide**, The University of Utah Press, Salt Lake City, 2005; Turgut Özakman, **Vahidettin, M.Kemal ve Milli Mücadele Yalanlar, Yanlışlar, Yuturmacalar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998

[476] Birinci, **a.g.e**, s.385

toplantının tüm ayrıntıları Mevlanzade tarafından, adeta olayın şahidi gibi kitaba aktarılmıştır.[477]

Toplantının ayrıntılarından kitabının ilerleyen bölümlerinde de bahseden Mevlanzade Rıfat, infazın ne şekilde gerçekleştiğini de burada okurlarına anlatmıştır. Rıfat'a göre daha önce alınan Ermenilerin katledilmesi kararı, savaşın kargaşa ortamından istifade edilerek uygulamaya konulmuştur. Yapılan tartışmada ordudan yahut halktan destek alınamayacağı fikrinde mutabık kalan komite, meselenin halli için, işledikleri yüz kızartıcı suçlar yüzünden tutuklu olan eski askerlerden bir ekip kurmaya karar vermiştir. Hükümet tarafından çıkartılan *kanun-ı muvakkatın* ardından yola çıkan Ermeni kafileleri, kendilerini belli noktalarda beklemeye başlayan bu *"azgın canavarlar"* tarafından, Mevlanzade'nin ifadesiyle, *"hatır ve hayale gelmeyen facia ve şenaate maruz kalmışlardı"*.[478]

Ermeni ayaklanmalarını ve Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus ordusu ile birlikte hareket etmesini bir nefsi müdafaa olarak değerlendiren Rıfat, savaş sırasında çok sayıda Türkün Ermenileri koruduğunu ve dolayısıyla soykırımın Türk milleti tarafından değil, *"bir çete hükümeti ve onun kanlı ve katil adamları"* olan İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki bir klik tarafından yapıldığını iddia etmiştir.[479]

3.10.2. Siyonizm Meselesi

Dünyada ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanmış ve yaşanmakta olan neredeyse tüm olumsuz hadiselerin müsebbibi olarak Siyonistleri ve Yahudileri gören bir anlayışa sahip olan Mevlanzade Rıfat Bey, mesele hakkındaki iddialarını "Devlet-

[477] Rıfat, **"Türkiye İnkılabının İçyüzü**", s.124-130; Mevlanzade'nin ayrıntılarıyla anlattığı bu toplantı, soykırım meselesi üzerine yazılan bir kitapta da olduğu gibi aktarılmıştır. Ciddi bir eser olmadığı anlaşılan kitapta ayrıca Mevlanzade Rıfat,"İttihat ve Terakki merkez komite üyelerinden birisi" olarak tanıtılmıştır. Christopher Jon Bjerknes,**The Jewish Genocide of Armenian Christians**, Createspace Independent Publishing Platform, 2016, s.108; Ermeni tarihi üzerine yazılmış bir eserde ise, Ermeniler tarafından sıklıkla altını yapılan Mevlanzade Rıfat'ın Türkiye İnkılabının İç Yüzü eserinin güvenilir bir kaynak olmadığı ve iddialarının sahte olduğu belirtilmiştir. Christopher J. Walker, **The Armenian People From Ancient to Modern Times(2.Cilt) Foreign Dominion to Statehood The Fifteenth Century to the Twentieth Century**, Editör: Richard G. Hovannisian, St Martin's Press, New York, 1997, s.247

[478] Rıfat, **a.g.e**, s.159-164

[479] Rıfat, **a.g.e**, s.153

i Âliye ve Siyonistler Osmanlı'yı Yıkan Yahudiler" ismiyle yayımladığı risalede toplamıştır.

Meseleyi Şeyh Bedrettin İsyanı ile başlatan Mevlanzade'ye göre, isyanın arka planında *"Hotolak Kemal ve Avram Sosa"* denilen Yahudiler vardı ve İslam'a saldırı niteliğinde olan isyanın amacı da Osmanlı'yı yıkarak yerine İsrail Devleti'ni kurmaktı. Ahi Teşkilatı'nın da bir Yahudi örgütü olduğunu söyleyen Rıfat, tarih boyunca gerçekleşen yeniçeri ayaklanmalarının ve Abdülaziz, V. Murad ve Sultan Abdülhamid'in hal edilmesinin arkasında da Yahudilerin olduğunu iddia etmiştir. Siyonistlerin hürriyet, adalet ve müsavat yalanlarıyla Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti adıyla bir komite kurduğunu ve Osmanlı toplumuna nifak tohumları ektiğini söyleyen Rıfat, cemiyetin, kuruluşundan bu yana Siyonistlerin hesabına çalıştığını ve Sultan Hamid'in halinden sonra da Osmanlı'da iktidarın Siyonistlerin eline geçtiğini iddia etmektedir. [480]

"1325 Teşrinievvelinde" Selanik'te yapılan fakat Mevlanzade'nin gününü tam olarak hatırlayamadığı İTC toplantısında, Rıfat'ın iddiasına göre Siyon Cemiyeti ile ona bağlı Şark Yahudi Mason Locası, Türkiye'nin nasıl yönetileceğine dair kararlar almıştır. Mevlanzade'ye göre toplantıda alınan kararlar şu şekildedir: *"1) Türkiye'de dinin nüfuz ve kuvvetini kırmak. 2) Türkiye menâbi-i mâliye ve iktisâdiyesini kardaşlar beyninde taksim etmek. 3)Hilâfeti saltanattan tecrîd edip za'fa uğratmak. 4)İmkân hâsıl olunca Cumhûriyet i'lân ve Âl-i Osmân'ı ifnâ etmek."*[481]

İsrail devletini kurmak amacıyla dünya devletlerini birbirine düşürerek Cihan Harbi'ni başlatan *"Salomon'un ifritleri"*, Osmanlı'yı da Almanların yanında savaşa sürükleyerek mağlup olmasına neden olmuş[482] ve altı yüz yıllık koca imparatorluk, Siyonistlerin İTC aracılığıyla uygulamaya koyduğu planlar yüzünden on sene içerisinde eriyip gitmiştir. [483]

---

[480] Rıfat, **"Devlet-i Osmaniye ve Siyonistler Türkiye'yi Yıkan Yahudiler"**, s.30-34
[481] Rıfat, **a.g.e,** s.34-44
[482] "**Türkiye İnkılabının İçyüzü**", s.109-117
[483] **"Devlet-i Osmaniye ve Siyonistler**", s.48-50

Savaşın ardından İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesini de Siyonistlerin tezgâhı olarak nitelendiren Mevlanzade, Siyonistlerin, kendi kontrollerinde müstakil bir Türk devleti kurmak için de, o günlerde *"Şark Locasının Maşrık-ı Azamı"* olan Mustafa Kemal'i Anadolu'ya göndererek bir direniş başlattığını ve bunun neticesinde de daha önce alınan kararlar doğrultusunda bir Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ortaya çıktığını iddia etmiştir.[484]

3.10.3. Milli Mücadele ve Ankara Hükümeti

Mevlanzade'nin ulusal bağımsızlık savaşına ve Ankara Hükümetine bakış açısı genel anlamıyla İttihat ve Terakki'ye muhalefetiyle aynı eksendedir denilebilir. Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubu olan Rıfat'ın ayrıca, fırka yöneticilerini *"Anadolu harekâtını İttihatçılara kaptırmakla"* ve Mustafa Kemal'i engelleyememekle suçladığı da görülmektedir.[485]

Milli Mücadeleyi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin saltanata karşı yürüttüğü bir isyan hareketi olarak değerlendiren[486] Mevlanzade Rıfat Bey, direnişin de cemiyet tarafından, savaştan çok daha önce Anadolu'da organize edildiğini söylemektedir.[487]

Rıfat'ın Kurtuluş Savaşı süreci hakkında ortaya attığı ve kendisinden sonraki nesilleri de etkileyen en önemli iddia ise, *"Anadolu'da milli bir kuvvet hazırlamayı"* düşünen Sultan Vahideddin'in, bu kuvveti hayata geçirmek için gizlice Mustafa Kemal'i Anadolu'ya göndermesidir. Ancak etrafındakiler tarafından aldatılan Sultan, farkında olmadan bir İTC mensubunu Anadolu'ya göndermiş ve işler kontrolden çıkmıştır. Mevlanzade'nin bu süreçte en çok hayıflandığı husus ise şüphesiz, Ali Galip'in Mustafa Kemal'i tutuklayamaması, dolayısıyla da Milli Mücadelenin başarıya ulaşması olmuştur. Eserinde, başarısız olduğu için Ali Galip'e hakaretler eden Rıfat, onu görevlendirdiği için Damat Ferit'i de sert bir şekilde eleştirmiştir. [488]

---

[484] **"Türkiye İnkılabının İçyüzü"**, s.229
[485] Rıfat, **a.g.e**, s.288
[486] Rıfat, **a.g.e**, s.338
[487] Rıfat, **a.g.e**, s.304
[488] Rıfat, **a.g.e**, s.229

Mustafa Kemal'in İttihatçı bir Mason olduğunu iddia eden Mevlanzade Rıfat, onun öncülüğünde kurulan Ankara Hükümeti'nin de Yahudi emellerine hizmet eden bir askeri diktatörlük olduğunu ve bünyesinde çok sayıda İttihatçı bulundurduğunu söylemiştir.[489]

[489] Rıfat, **a.g.e**, 216

SONUÇ

"Hasta adamı" iyileştirerek yeniden ayağa kaldırmanın meşruti monarşi ile mümkün olduğuna inanan Genç Osmanlıların uzun yıllar süren mücadelesi ilk meyvesini 1876 yılında meşrutiyetin ilanı ile vermiş, fakat Sultan II. Abdülhamid kısa sürede dizginleri eline alarak meclisi feshetmiş ve imparatorlukta hükümdarın mutlak idaresini yeniden tesis etmiştir. Sultan Hamid'in yaklaşık otuz yıllık otoriter rejimi tüm çabalarına rağmen aleyhinde gelişen muhalif harekete engel olamamıştır. 1902 yılında Paris'te yapılan büyük kongrede iki ayrı fraksiyona bölünmüş olan Jön Türk hareketi, aralarındaki fikri anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak, Abdülhamid idaresinin ortadan kaldırılması ve Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe konulması noktalarında birleşerek birlikte hareket etmiş ve nihayet 24 Temmuz 1908 tarihinde emellerine kavuşmuştur.

Meşrutiyetin ikinci kez ilanına öncülük eden İttihat ve Terakki Cemiyeti, ilk aşamada devlet yönetimini doğrudan eline almamışsa da bu süreçte "nigâhban" sıfatıyla imparatorluğun en etkili gücü olarak ön plana çıkmış, yönetime müdahil olmaya ve kadrolaşmaya başlamıştır. Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesini büyük ümitlerle bekleyen ve yeni kurulacak rejimde pay sahibi olmayı uman İttihatçı olmayan Jön Türkler ise bu idare çarkının dışında bırakılarak hayal kırıklığına uğratılmış; nitekim kurulmakta olan yeni rejimin en sert ve en kararlı muhalifleri de yine Jön Türkler arasından çıkmıştır.

Eski rejimin tedrici olarak tasfiye edildiği ve "Yeni Türkiye'nin" temellerinin atıldığı II. Meşrutiyet dönemi, aynı zamanda Jön Türkler arasındaki iktidar mücadelesinin başlangıcına da sahne olmuştur. Gücü elinde bulunduran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhalefete karşı tavrı II. Abdülhamid dönemi uygulamalarını aratmayacak şekilde olurken, iktidar olmak için her yolu mubah gören muhalif Jön Türkler ise ilkeli bir politika takip etmeyerek İttihatçılara hasım tüm çevrelerle birlikte hareket etmiş ve zaman zaman ülke menfaatlerini hiçe sayan faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Jön Türkler arasında başlayan bu iktidar mücadelesinde genellikle gücü elinde bulunduran grup olan İttihatçılar, 1913 Babıali Baskını ile imparatorluğun mutlak hakimi olmuş ve muhalefeti tasfiye etmiştir. Ancak Cihan Harbi'nde alınan mağlubiyetin ardından İttihatçı liderlerin ülkeyi terk etmesiyle başlayan süreçte Payitahtta bir iktidar boşluğu doğmuş ve bu boşluk, kısa bir süreliğine de olsa, uzun yıllardır muhalefet konumunda bulunan grup tarafından doldurulmuş ve İttihatçıların tasfiye edilme süreci başlatılmıştır. Nitekim, "memleketi kurtarmak" konusunda 1902 yılından bu yana fikir ayrılıkları bulunan bu iki grup ve zihniyet arasındaki iktidar mücadelesi, fırkaların ve şahısların isimleri değişmiş olmasına rağmen Mütareke Dönemine taşınmış; süreç sonunda zafere ulaşan ve iktidarı ele geçiren ulusal kurtuluş hareketi, emperyalistlerin yanı sıra, kendilerini Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın devamı olarak gören İstanbul'daki muarızları ile de iç savaş denilebilecek türde bir mücadele vermek mecburiyetinde kalmıştır.

II. Abdülhamid devrinde Veliaht Reşad destekçisi bir Jön Türk, II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki'nin en sıkı muhaliflerinden bir Fedakaran-ı Millet Cemiyeti üyesi ve Ahrar Fırkası destekçisi, Milli Mücadele döneminde ulusal kurtuluş hareketinin karşı cephesinde bir Hürriyet ve İtilaf Fırkası taraftarı ve Kürdistan Teali ile İngiliz Muhipler Cemiyeti mensubu, 1923 itibariyle de ülke dışında Genç Türkiye Cumhuriyeti aleyhine faaliyet gösteren grup ve örgütlerle birlikte hareket eden Mevlanzade Rıfat Bey'in ideolojik olarak, adem-i merkeziyetçi ve ittihad-ı anasır fikirlerini temele oturtan, idari ve iktisadi anlamda da liberalliği savunan, İngiliz taraftarı çizgide politika takip eden tipik bir liberal Osmanlı aydını görünümünde olduğu anlaşılmaktadır.

Süleymaniye asıllı bir Kürt aileye mensup olan Rıfat'ın ideolojik kimliğini oluşturan en önemli bileşenlerden birisi, şüphesiz ki Kürtlük bilincidir. İlk sürgününden önce işsiz kaldığı dönemde kendisi gibi Süleymaniye kökenli olan Babanzade Halil Halid Bey'in yanında katiplik yapan, Bedirhanzadelerle her zaman iyi ilişkiler içerisinde olan ve birlikte hareket eden, Meşrutiyetin ilanını takip eden günlerde bir Kürt olan Avnullah El-Kazımi'nin reisi olduğu Fedakaran-ı Millet Cemiyeti'nde muhalefet saflarına katılan ve Seyyid Abdülkadir'in önderliğindeki Kürt

Teavün Cemiyeti'nin önemli azalarından birisi olan, ikinci sürgünün ardından Paris'te Kürt Şerif Paşa'nın etrafında hareket eden Mevlanzade Rıfat, Mütareke Döneminden itibaren de bir "Jön Kürt" olarak arz-ı endam etmiştir. Mevlanzade Rıfat Bey başlarda kültürel Kürt milliyetçisi olarak nitelenebilecek iken, özellikle Mondros Mütarekesi sonrası süreçte ayrılıkçı Kürt siyasal hareketinin önde gelen isimlerinden birisi olmuştur.

Yazılarında sıklıkla "Kanun-ı Esasi", "meşrutiyet" ve "hürriyet" vurgusu yapan ve bu kavramları kendine şiar edinmiş gözüken Mevlanzade Rıfat Bey'in bu söylemlerinde samimi olup olmadığını, kısa bir dönem dışında sürekli muhalefet cephesinde olduğu için bilemiyoruz. Ancak 31 Mart hadisesi sonrası kurulan sıkıyönetim mahkemesinde yargılanmamak için yurdu terk eden, gerekçe olarak da olağanüstü durumlarda kurulan mahkemelerin sağlıklı karar veremeyeceğini öne süren Mevlanzade'nin, Mondros Mütarekesinin ardından İttihatçıları tasfiye etmek amacıyla kurulan Divan-ı Harplere alkış tutması ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in de idam edildiği mahkemelerin en doğru kararı vereceğini gazetesindeki yazısında dile getirmesi, hak ve özgürlükler konusunda İTC'yi sürekli olarak eleştiren Rıfat'ın da bu noktalarda İttihatçılardan geri kalmadığının bir işareti olarak yorumlanabilir.

İdeolojik kimliğini bu şekilde tanımlayabileceğimiz Mevlanzade Rıfat Bey'in politik çizgisinde konjonktüre bağlı olarak zaman zaman savrulmalar olmuştur. Önemli kırılma noktalarında kolaylıkla saf değiştirebilen ve politik anlamda ikili oynamaya alışık Rıfat, bir dönem birlikte hareket ettiği kişi ve örgütlerin neredeyse hepsiyle daha sonra ters düşmüş ve muhtemelen bu yüzden de Türkiye siyasi tarihinin en sevilmeyen karakterlerinden birisi olmuştur.

Şöhretini büyük ölçüde basın dünyasındaki faaliyetlerine borçlu olan Mevlanzade Rıfat Bey, adeta bir silah gibi kullandığı kalemi ile iktidar sahiplerine ve muarızı olduğu çevrelere sürekli olarak hücum etmiş; sert üslubuyla kaleme aldığı yazıları sayesinde kısa sürede kamuoyunun dikkatini çeken Rıfat'ın FMC'nin yayın organı olan *Hukuk-ı Umumiye'de* başlayan gazetecilik kariyeri, çok kısa bir süre içerisinde, Hasan Fehmi Bey ile birlikte çıkartmaya başladığı ve ismiyle özdeşleşen *Serbesti* Gazetesi ile zirveye ulaşmıştır. Ömrünün sonuna kadar basın alanında faaliyet

göstermek için sürekli olarak çabalayan Mevlanzade, gazetelerinin kapatılmasına, sürgün edilmesine ve ülke dışında çıkarttığı gazetelerin de yasaklanmış olmasına rağmen gazetecilikten vazgeçmemiş, maddi olarak desteklendiği müddetçe Atina, Paris ve Kahire'de de gazeteler neşretmiştir.

Muhalif gazeteciliği meslek haline getirmiş olan ve geçimini bu şekilde sağlayan Mevlanzade Rıfat'ın ne ölçüde bağımsız yayıncılık yaptığı sorusuna verilecek yanıt, şüphesiz ki kendisine pek de saygı uyandırmayacak nitelikte olacaktır. Taraftarı olduğu Mehmed Reşad ve bir dönem, hakkında kaleme aldığı sert yazılar nedeniyle davalık olduğu Kamil Paşa tarafından nakden desteklenmekle itham edilen Rıfat, Kahire'de *Serbesti'yi* Hıdiv Abbas'ın mali desteği ile çıkartmış, Paris'te ise Şerif Paşa'nın tüm masraflarını karşıladığı Serbesti Gazetesi, Paşa'nın talimatları doğrultusunda neşriyat yapmıştır. Bağımsız gazetecilik yaptığı iddiasında olan, ancak en azından bugün anladığımız şekilde "bağımsız" olduğunu söyleyemeyeceğimiz Mevlanzade'nin, bu konuda yalnız olmadığı ve dönemin basın-sermaye-iktidar ilişkilerine iyi bir örnek teşkil ettiği kanaatindeyiz.

Bu bilgilerden hareketle, maliyetli bir iş olan gazete çıkartmak için hiçbir zaman yeterli bütçesi olmayan Mevlanzade Rıfat Bey'in, hayatını kazanmak için kalemini kiraladığını söyleyebiliriz. Yaşam hikayesine bakıldığında yüklü bir servetin varisi olmadığı anlaşılan, yirmi beş yaşında başlayan sürgün hayatı otuz yedi yaşında sona eren ve kırk yaşına geldiğinde tek mal varlığı annesinin ikamet ettiği evin yarı hissesi olan ve parasız kaldığı dönemlerde hükümetten ve hatta Maliye Nazırı Cavid Bey'den yardım isteyen Mevlanzade Rıfat'ın, yaşamını idame ettirmek için böyle bir yola tevessül etmesi, bu açıdan bakıldığında daha anlaşılır gözükmektedir.

Kendisinin de kabul ettiği üzere, kaleme aldığı yazılarında aşırıya kaçan sert üslubu nedeniyle sürekli olarak başına iş açılan Mevlanzade Rıfat Bey, belki de ülke tarihinin en özgürlükçü dönemi olan II. Meşrutiyetin ilanı ile 31 Mart arasındaki süreçte bile, *vükelaya dokunur söz* gerekçesiyle, *"beyni sulanmış"* dediği Kamil Paşa ve *"erbâb-ı namustan"* olmamakla itham ettiği Arif Paşa ile Şeyhülislam Cemaleddin Efendi tarafından dava edilmekten kurtulamamıştır. Görülen mahkeme neticesinde üç ay süreyle hapis ve para cezasına çarptırılan Rıfat davayı İstinaf Mahkemesine

taşımıştır. İtirazında, meşrutiyetin ilanı ile önceki dönemden kalma kanunların geçerliliğini yitirdiğini ve devlet yöneticilerini eleştirmenin *serbesti-i matbuatın* gereklerinden olduğunu savunan Rıfat haklı bulunmuş ve dava hakkında adem-i mesuliyet kararı verilmiştir. Mevlanzade'nin bu sert "eleştirilerine" rağmen herhangi bir şekilde cezaya çarptırılmamış olması, henüz *kanun dairesine* alınamamış olan dönemin Osmanlı basınının, neredeyse sınırsız bir özgürlüğe sahip olduğu yönündeki yaklaşımları ispatlar niteliktedir.

Hükümetin, kaotik bir görünüm arz eden basın hayatını düzenlemek amacıyla yeni bir matbuat nizamnamesi üzerinde çalışmaya başlaması, ifade özgürlüğünün kısıtlanacağını düşünen muhalefetin *devr-i istibdat* paranoyasını hortlatmıştır. Muhalefet cephesinin büyük tepkisiyle karşılaşan nizamnameyi *Serbesti* vasıtasıyla sert bir şekilde eleştiren Mevlanzade Rıfat bununla yetinmeyerek gazete idarehanesinin dışına çıkmış ve 5 Şubat 1909 tarihinde Sultanahmet Meydanı'nda bir *serbesti-i matbuat mitingi* düzenlemiştir. Rıfat ve Serbesti Gazetesi tarafından organize edilen ve dağınık haldeki muhalefeti *Şeref Sokağı'na* karşı bir araya getirme amacı taşıyan miting, bu anlamda başarıya ulaşarak hükümet aleyhine yapılacak gösterilerin fitilini ateşlemiş; benzer türde mitinglerin başkent dışına taşmasından ve muhalefetin güçlenmesinden rahatsız olan Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti, bu duruma bir önlem almak amacıyla düzenlenecek mitingleri "izne" bağlayan bir resmi tebliğ yayımlamıştır.

Serbesti-i matbuat meselesinin gündemdeki yerini koruduğu ve hükümet aleyhinde çeşitli gösterinin yapıldığı bir dönemde yapılan bu düzenleme muhalefetin infialine sebebiyet vermiş, ifade özgürlüğünden sonra Kanun-ı Esasi ile güvence altına alınmış olan *hakk-ı içtimanın* da tehdit altında olduğunu düşünen muhalif basın, *müstebitleşme* eğilimindeki hükümeti daha da sert bir üslupla tenkit etmeye başlamıştır. Kamuoyunda yaşanan infialin ardından yeni bir açıklama yapmak mecburiyetinde kalan Hilmi Paşa hükümeti, tebliğin yanlış anlaşıldığını, durumun izin almak değil, yalnızca Zaptiyeye haber vermekten ibaret olduğunu deklare etmiş ve Osmanlı kamuoyunu bir nebze de olsa yatıştırmıştır. Nitekim hükümet, sonraki süreçte

hiçbir mitingi engellemeyerek verdiği sözde durmuş ve dönem kamuoyunun büyük önem atfettiği toplanma özgürlüğü hakkı bu şekilde muhafaza edilmiştir.

Muhalefetin tüm tepkisine rağmen yeni matbuat nizamnamesi konusunda geri adım atmayan hükümet yasa tasarısını Meclis-i Mebusana taşımış, bunun üzerine harekete geçen Mevlanzade Rıfat Bey de *Serbesti Gazetesi* aracılığıyla ikinci bir *serbesti-i matbuat mitingi* için çağrıda bulunmuştur. Zaptiye Nezaretinden gereken iznin Mevlanzade tarafından alındığı ve 7 Nisan 1909 tarihinde gerçekleştirilmesi kararlaştırılan miting, Hasan Fehmi Bey'in Galata Köprüsü üzerinde kimliği belirsiz bir şahıs tarafından öldürülmesi nedeniyle iptal edilerek ileri bir tarihe ertelenmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Hüseyin Hilmi Paşa hükümetine muhalif olan her kesimden insanın bir araya geldiği Hasan Fehmi'nin cenaze töreni, hükümete karşı büyük bir miting havasında geçmiş ve 31 Mart olayı ile neticelenen süreci daha da hızlandırmıştır.

Mesai arkadaşı Hasan Fehmi Bey'in fail-i meçhul bir cinayete kurban gitmesinden, dönemin tüm muhalifleri gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni sorumlu tutan Mevlanzade Rıfat Bey'in bu meseledeki tavrının zamanla değiştiği görülmektedir. 31 Mart hadisesinden sonra Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yaklaşmasıyla konu hakkındaki söylemlerini değiştirmeye başlayan Rıfat, artık Hasan Fehmi'nin İttihatçılar tarafından değil, memleketi karıştırmak isteyen Yıldız Sarayı tarafından öldürüldüğü tezini savunmaya başlamıştır. Mevlanzade'nin, Fehmi'nin öldürülmesinden üç yıl sonra kaleme aldığı hatıratında yahut daha sonra yazdığı eserlerinde cinayetten hiçbir şekilde bahsetmemesi de dikkat çekmektedir.

Türkiye siyasi tarihinin önemli kırılma noktalarına ve rejim değişikliklerine yakından şahitlik eden ve her devirde muhalefet saflarında olması nedeniyle bu büyük değişimlerden doğrudan ve olumsuz bir şekilde etkilenen Mevlanzade Rıfat Bey, basın ve politika hayatından uzak kaldığı dönemlerde kaleme aldığı eserleriyle Türkiye'deki tarih yazıcılığı üzerinde de önemli etkiler bırakmıştır. İmparatorluk sınırları dışında üç farklı ülkede gazete neşretmiş Mevlanzade'nin basın dünyasından uzak kalması, aslında onun gazete çıkartmak için yeterli bütçeye sahip olmadığı ve bu kitapları da

kamuoyunu yahut gelecek nesilleri aydınlatmak için değil, para kazanmak amacıyla kaleme aldığını düşündürmektedir. Gelen talepler doğrultusunda kitaplarını yazmaya devam eden Mevlanzade böylelikle, basın ve politik yolların kendisine kapalı olduğu dönemlerde, yazdığı kitaplarla muhalefet mesleğini icra etmeye devam etmiştir diyebiliriz. Hadiselerin doğrudan tarafı olan Mevlanzade'nin rövanşist duygularla kaleme aldığı bu eserler, özellikle Türkiye Cumhuriyeti rejimi ve Mustafa Kemal'e muhalif çevrelerin başucu kitaplarından olmuştur.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bab-ı Ali Evrak Odası

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Tahrirat Kalemi

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemi

Dahiliye Mektubi

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahval Komisyonu Defterleri

Dahiliye Tesri-i Muamelat Komisyonu Muamelat

Hariciye Nezareti Londra Sefareti

İrade Hususi

Maarif Nezareti

Şura-yı Devlet

Yıldız Perakende

Zaptiye Nezareti

B. RESMİ YAYINLAR

Düstur, 1.Tertip, 5.Cilt

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Cilt 2, Devre 1, 25 Mart 1325

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Cilt 1, Devre 1, 18 Şubat 1324

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 4, Devre 2, 16 Nisan 1340

C. SÜRELİ YAYINLAR

Ahali

Akşam

Erkekler Dünyası

Hukuk-ı Beşer

Hukuk-ı Umumiye

İnkılab-ı Beşer

Le Radical

Osmanlı

Sabah

Serbesti

Tanin

The Daily News

Yenigün

D. HATIRALAR

Hasan Amca: **Doğmayan Hürriyet(Bir Devrin İçyüzü)**, Arba Yayınları, İstanbul, 1998

Kuran, Ahmed Bedevi: **Harbiye Mektebinde Hürriyet Mücadelesi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009

Mizancı Murad: **Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdat/ Enkaz-ı İstibdat İçinde Züğürdün Tesellisi/ Tatlı Emeller Acı Hakikatler**, Haz: Celile Eren(Ökten) Argıt, Marifet Yayınları, İstanbul, 1997

Mevlanzade Rıfat: **Sürgün Hatıralarım**, Haz: Mithat Kutlar, Avesta, İstanbul, 2009

_____: **Hakk-ı Vatan Yahut Tarik-i Mücahedede Hakikat Ketmedilemez**, Serbesti Matbaası, İstanbul, 1328

Nesimi, Abidin: **Yılların İçinden**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1977

Noel, Edward William Charles: **Kürdistan 1919 Binbaşı Noel'in Günlüğü**, Çeviri: Bülent Birer, Avesta Yayınları, İstanbul, 2014

Pekmen, Mahir Said: **31 Mart Hatıraları İsyan Günlerinde Bir Muhalif**, Haz: Hasan Babacan- Servet Avşar, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013

Şerif Paşa: **Bir Muhalifin Hatırları İttihat Terakki'ye Muhalefet**, Nehir Yayınları, İstanbul, 1990

Topuzlu, Dr. Cemil: **İstibdat-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devrinde 80 Yıllık Hatıralarım**, Arma Yayınları, İstanbul, 1994

Turan, Mustafa: **Taşkışlada 31 Mart**, Aykurt Neşriyat, İstanbul, 1964

E. TEZLER

Bingöl, Sedat: **Yüzellikler Meselesi**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılapları Enstitüsü, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994

Halıcı, Şaduman: **Yüzellilikler**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 1998

Okay, Ufuk: **Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Osmanlı Aydını: Mevlanzâde Rıfat Bey**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Samsun, 2016

F. TELİF ESERLER

Alakom, Rohat: **Hoybun Örgütü ve Ağrı Ayaklanması**, Avesta Yayınları, İstanbul, 1998

Ali Emiri: **Tezkire-i Şu'ara-yı Amid**, Haz: İdris Kadıoğlu, Sonçağ Yayınları, Ankara, 2014

Atatürk, Mustafa Kemal: **Nutuk**, Haz: Bedi Yazıcı, Süryay, İstanbul, 1995

Baydar, Mustafa: **31 Mart Vakası**, Milli Tesanüt Birliği Yayınları, İstanbul, 1995

Mehmet Emin Zeki Bey: **Kürd ve Kürdistan Ünlüleri**, Çeviri: M.Baban, M.Yağmur, S.Kutlay, Apec&Öz-Ge Yayınları, İsveç, 1998

Bingöl, Sedat: **150'likler Meselesi (Bir İhanetin Anatomisi)**, Bengi Kitap Yayın, Ankara, 2010

Bjerknes, Christopher Jon: **The Jewish Genocide of Armenian Christians**, Createspace Independent Publishing Platform, 2016

Birinci, Ali: **Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhulden Birkaç Zat (II.Cilt)**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2001

Berkes, Niyazi: **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003

Borak, Sadi: **Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)**, Kırmızı Beyaz Yayın, İstanbul, 2004

Çakır, Serpil: **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 2011

Çapanoğlu, Münir Süleyman: **Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi**, Pınar Yayınları, İstanbul, 1964

Ekinci, Ekrem Buğra: **Osmanlı Hukuku ve Adalet Sistemi**, Arı Sanat, İstanbul, 2008

Gezgin, Faruk: **Ali Kemal Bir Muhalifin Hikayesi**, İsis Yayıncılık, İstanbul, 2010

Göldaş, İsmail: **Kürdistan Teali Cemiyeti**, Doz Yayınları, İstanbul, 2010

Göztepe, Tarık Mümtaz: **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdettin Gurbet Cehenneminde**, Sebil Yayınları, İstanbul, 1968

_____: **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdettin Mütareke Gayyasında**, Sebil Yayınları, İstanbul, 1969

Gülenaz, Nursel: **Batılılaşma Dönemi İstanbul'unda Hanlar ve Pasajlar**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011

Gülmez, Nurettin: **1930 Ağrı İsyanı ve Kürt Sorunu**, Aktüel Yayınevi, Ankara, 2013

İrtem, Süleyman Kâni: **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu**, Haz: Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2003

İskit, Server: **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1943

Kabacalı, Alpay: **Türk Basınında Demokrasi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994

_____: **Türkiye'de Siyasi Cinayetler**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993

Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi VIII. Cilt Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007

Karabekir, Kazım: **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011

Karpat, Kemal: **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016

Koloğlu, Orhan: **1908 Basın Patlaması**, BASHAŞ, İstanbul, 2005

Kuran, Ahmet Bedevi: **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000

Kurnaz, Şefika: **II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını**, MEB Yayınları, İstanbul, 1996

Lewy, Guenter: **The Armenian Massacres in Ottoman Turkey/ A Disputed Genocide**, The University of Utah Press, Salt Lake City, 2005

Mardin, Şerif: **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012

Mevlanzade Rıfat: **31 Mart Bir İhtilalin Hikayesi**, Haz: Berîre Ülgenci, Pınar Yayınları, İstanbul, 2010

_____: **Siyonistler Osmanlı'yı Nasıl Yıktı? Devlet-i Osmaniye ve Siyonistler Türkiye'yi Yıkan Yahudiler**, Haz: Ali Birinci, Derin Tarih Kültür Yayınları, İstanbul, 2013

_____: **Türkiye İnkılabının İç Yüzü**, Kaknüs Yayınları, Haz: Kemal Kahraman, İstanbul, 2017

_____: **Yemen Hakkında Dahiliye Nazırı Talat Beyefendi'ye Açık Layiha**, Kahire, 1911

Müftüoğlu, Mustafa: **Yakın Tarihimizde Siyasi Cinayetler(Meşrutiyet Devri)**, Yağmur Yayınları, 1977, İstanbul

Nur, Rıza: **Cemiyet-i Hafiye Gizli Örgüt**, Haz: Ahmet Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul, 1995

Öke, Mim Kemal: **İngiliz Ajanı Binbaşı E.W.C Noel'in Kürdistan Misyonu(1919)**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1989

Özakman, Turgut: **Vahidettin, M.Kemal ve Milli Mücadele Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998

Şapolyo, Enver Benhan: **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın**, Güven Matbaası, Ankara, 1971

Soysal, İlhami: **150'likler**, Gür Yayınları, İstanbul, 1985

Topuz, Hıfzı: **100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996

Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt:1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988

_____: **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt:2 Mütareke Dönemi 1918-1922**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988

_____: **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876-1938**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003

Tunçay, Mete: **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981

Turan, Şerafettin: **Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2004

Ülken, Hilmi Ziya: **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014

Yeğen, Mesut: **İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2012

Yıldız, Hasan: **Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan**, Koral Yayınları, İstanbul, 1991

Walker, Christopher J: **The Armenian People From Ancient to Modern Times Foreign Dominion to Statehood the Fifteenth Century to the Twentieth Century**, Editör: Richard G. Hovannisian, St. Martin's Press, New York, 1997

G. MAKALELER

Akşin, Sina: "Fedakaran-ı Millet Cemiyeti", **Ankara Üniversitesi Siyasi Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:29/1-2, Ankara, 1974, s. 125-136

Beyhan, Mehmet Ali: "Bir II. Abdülhamit Devri Aydınının Profili: Lastik Said Bey", **Osmanlı Araştırmaları- The Journal of Ottoman Studies-**, Sayı:13, İstanbul, 1993, s.167-205

Issı, Murat: “Hürriyet Aşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını Mevlanzade Rıfat Bey”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, 2010, İstanbul, s. 2-10

_____: “Mevlanzade Rıfat Bey ve Kürdistan”, **Kürt Tarihi Dergisi**, Sayı:61, İstanbul, Ağustos-Eylül 2013, s.57-61

Kerimoğlu, Hasan Taner: “II. Meşrutiyet Döneminde Genel Haklar Savunusu Yapan Bir Gazete Hukuk-ı Umumiye”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt:8, Sayı: 18-19, Bahar-Güz 2009, s.21-38

_____: “İkinci Meşruiyetin İlk Yıllarında Sürgün ve Firariler Sorunu ve Fedakaran-ı Millet Cemiyeti”, **Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt:7, Sayı:2, 2007, Bornova-İzmir, s.133-149

Mazıcı, Nurşen: “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1930 Matbuat Kanunu”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt:5, Sayı:18, 1996, Ankara, s.131-154

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar”, **Belleten**, Cilt:20, sayı:77-80, 1956, Ankara, s.172-174

H. ANSİKLOPEDİLER

Beydilli, Kemal: “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:43

Hanioğlu, M. Şükrü: “Jön Türkler”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:23

Koloğlu, Orhan: “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C:1, İletişim Yayınları, 1985, İstanbul

Köse, Metin Ziya: “Mekteb-i Osmani”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C:2

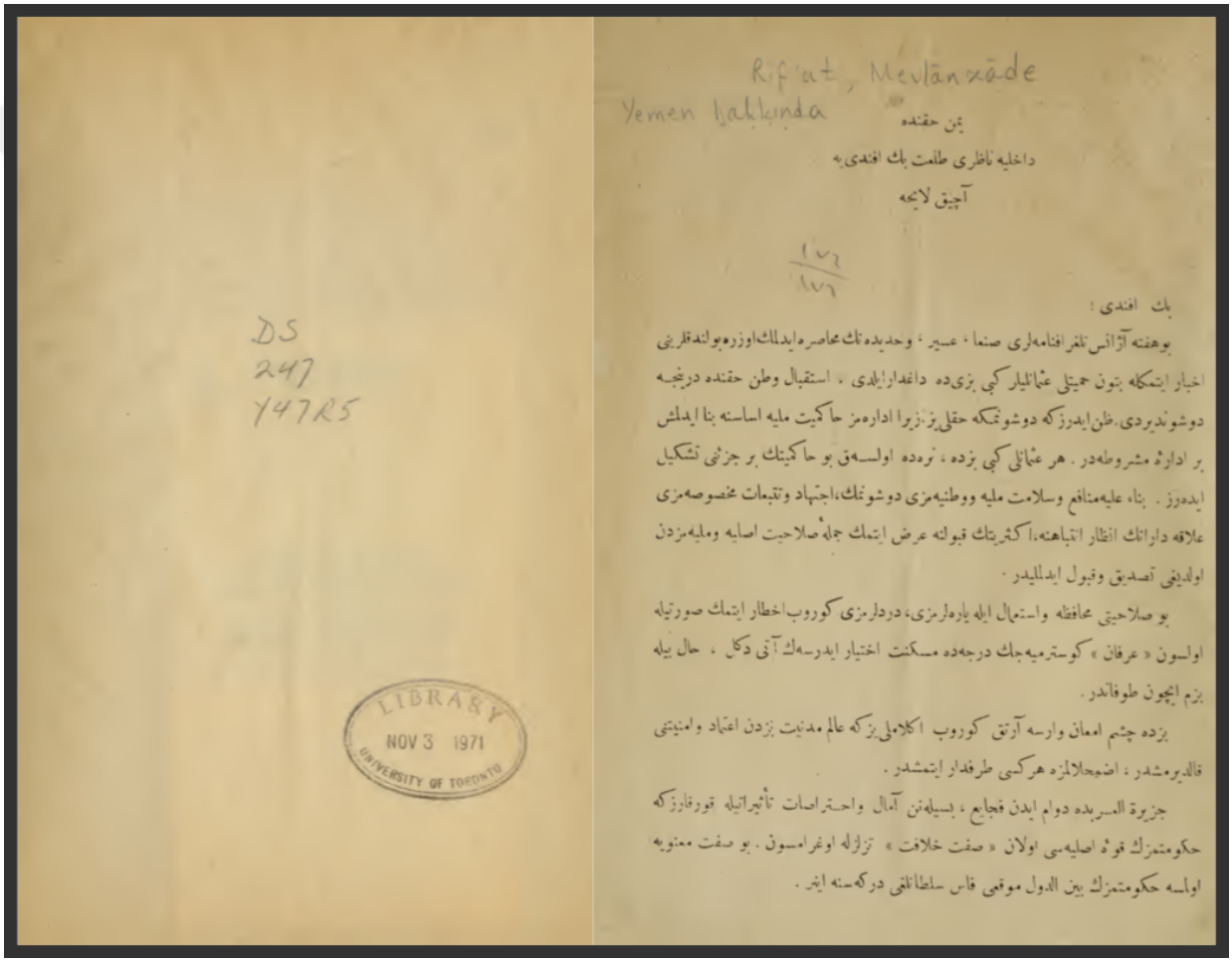
Parlak, Bülent: “Mütareke ve Milli Mücadele Basını”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C:5, İletişim Yayınları, 1985, İstanbul

I. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Bardakçı, Murat: “Yazar ve Şair Dediğin Hep Parasızdır ve İktidardan Da Her Zaman Nemalanmıştır”, **Habertürk**, 13.01.2013, https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/811032-yazar-ve-sair-dedigin-hep-parasizdir-ve-iktidardan-da-her-zaman-nemalanmistir#

EKLER

EK 1: Yemen Hakkında Dahiliye Nazırı Talat Beyefendiye Açık Layiha



Rif'at, Mevlānzāde
Yemen hakkında

یمن حقنده
داخلیه ناظری طلعت بك افندی یه
آچیق لایحه

DS
247
Y47R5

LIBRARY
NOV 3 1971
UNIVERSITY OF TORONTO

بك افندی :

بوهفته آژانس تلغرافنامه‌لری صنعا ، عسیر ، وحدیده‌نك محاصره ایدلمك اوزره بولنه‌قلرینی اخبار ایتمکله بتون حیتلی عثمانلیلر کبی بزی‌ده داغدارایلدی . استقبال وطن حقنده درینجه دوشوندیردی . ظن ایدرز که دوشونمکه حقلی یز . زیرا اداره‌مز حاکمیت ملیه اساسنه بنا ایدلمش بر ادارهٔ مشروطه‌در . هر عثمانلی کبی بزده ، نره‌ده اولسه‌ق بو حاکمیتك بر جزئی تشکیل ایده‌رز . بناء علیه منافع وسلامت ملیه ووطنیه‌مزی دوشونمك ، اجتهاد وتتبعات مخصوصه‌مزی علاقه دارانك انظار انتباهنه ، اکثریتك قبولنه عرض ایتمك جملهٔ صلاحیت اصلیه ومایه‌مزدن اولدیغی تصدیق وقبول ایدللیدر .

بو صلاحیتی محافظه واستعمال ایله یاره‌لرمزی ، دردلرمزی کوروب اخطار ایتمك صورتیله اولسون « عرفان » کوستردیه‌جك درجه‌ده مسکنت اختیار ایدرسه‌ك آتی دکل ، حال بیله بزم ایچون طوفاندر .

بزده چشم امعان وارسه آرتق کوروب اکلامایز که عالم مدنیت بزدن اعتماد وامنیتی فالدیرمشدر ، اضمحلالمزه هرکسی طرفدار ایتمشدر .

جزیرة العربده دوام ایدن فجایع ، بسیله‌نن آمال واحتراصات تأثیراتیله قورقارزکه حکومتمزك قوهٔ اصلیه‌سی اولان « صفت خلافت » تزلزله اوغرامسون . بو صفت معنویه اولسه حکومتمزك بین الدول موقعی فاس سلطانلغی درکه‌سنه اینر .

فکر مزی اشغال ایدن بوجهت ، جزیرة العرب آلمفده اولدیغی رنك بزی المناك ایدی .
اجتهاد اداری جهتندن فرقهٔ غالبه‌نك اجرآتنه « معارض » فرض ایدلش اولمق بوزندن حال
فلاکتده بولنمقله برابر حمیهٔ نظر اعتبار و التفاته لیتور امیدیله بعض مطالعات عرضندن ،
وبومطالعاتمزك انظار عمومیه‌یه وضعندن کندیمزی آله مدق .

DS
247
.47R5

بز ، بزنك تاریخ قدیمندن ، حمیریلر دورنده کچردیکی عمران ورفاهدن ، ظهور اسلامده
آلدیغی رنکدن ، والحاصل حوزهٔ عثمانیه‌یه دخولندن بو آنه قدر کوروب کچردیکی وقایع
و انقلابات صفحات تاریخیه سندن بحثه لزوم کورمه‌یز . طبیعتدر که رجال دولت ، امنای ملت
بو صفحاتی بزدن زیاده تدقیق ، ودور منهدم حمیدی‌یه قدر حکومتمزك بو خطه‌یه واقع اولان
سوقیات وحرکات عسکریه‌سنی دقت تتبع ایلمشلردر .

بز ، ۱۳۱۳ سنهٔ رومیه‌سنده محط یوزلدن باشلایان لغایه‌ایمك تسکینی وبو خطه‌نك
اداره‌جه محتاج اولدیغی اصول اصلاحی تعیین وتطبیق مأموریتیله « یمن » والیلکنه ارسال
ایدیلدن صدر سابق حسین حلمی پاشانك زمان مأموریتی مبدأ تاریخ اعتبار ایده‌رك مسئلهٔ
مختصر آتصویر ایده‌جك اولورسه‌ق ظن ایدرزکه لازم اولان « احاطه » یی ویرمش اولورز
ذاتاً بو تاریخ ، امام یحیی بن حمید الدینك مبدأ تاریخ قیامیدر .

حسین حلمی پاشانك بنده اتخاذ ایدیکی تدابیر اداریه‌نك ایدی ... مأمورین ملکیه‌نك
جامه ولباسنی تبدیل ایدی که بو تدبیر « : » قبائلك حسیات روحیه‌لری اوزرنده فنا بر تأثیر
براقدیروب ، حکومتك وقع وحیثیتی تقویدنی کسر ایلمشدی .

قبائلی ؛ تبدیل لباس وجامه ایله اغفالی تدبیر اولمق قبول ایدر حکومت ایچون نه درجه
کوچك‌لکده ، خاصةً یمن اهالیسی کبی فطرةً ذکی ، متجسس ، متحسس بر قومه‌نه درنکده
تأثیر ایده‌جکنی ملاحظه ایده ملماك درجه‌سنده غفلت بر حکومت ایچون معیوبدر .

پاشای مشار الیهك ایکنجی تدبیر اداریسی « : » عزیه ومشایخ تشکیلاتنی مختار الغه قلبی

ایدی ، که بوده انجق مشایخ نفوذیله ضبط ایدیله بیلمکده اولان قبائلك امام یحیی جهتنه
تمایلاریی تقویه ایلمشدی .

اوت ، حسین حلمی پاشا صنعاده اعاشهٔ اهالی ایله حکومت قوناغی ، خسته خانه ، مکتب
کبی بعض اماکنده وجوده کتیرمکه موفق اولمش ایسه‌ده اداری اجرآتی ، یعنی اکلایانلرجه
بو کونکی تزلزلك مبدأنی اولهرق قبول ایدیلور . هله صدارتنده‌کی تدبیرسزلکی مسئلهٔ
بتون بتون چیغرندن چیقارمش اولدی .

حلمی پاشادن صکره یمنه توفیق بك کوندریلوب حسین حلمی پاشانك تدابیر ندن دهو جمعت
ایدیله‌رك یمن اداره‌سنه اسکی رنك وقدرت ویرمك ایسته‌مشدی . حسین حلمی پاشا اداره‌سنده
متضرر اولان مشایخ ، رؤسای قبائل توفیق بك اداره‌سنده‌کی رجعتی کورنجه شیار وب ،
توفیق بکك وفارسزلغی‌ده منضم اولنجه — حسیاتاری کوزلرنده اولان قبائل نظرنده — مهابت
حکومت ، نفوذ دولت بتون بتون غائب اولمق مرتبه‌سنی بولمشدی .

بوحاله مختلف جریانلرك تأثیرات مخصوصه‌سی انضمام ایدنجه امام یحیانك جرأت وقوتی
آرتهرق مرکز ولایت اولان « صنعا » محاصره وبرچوق معهات حربیه ایله بیدقبائله کچدی
واماه‌ت زیده نفوذی بو موفقیتله بین القبائل تقویه ایدلش اولدی .

یمن بو رنکه کیرنجه حکومت ۱۳۱۹ تاریخنده ، نظامیه وردیف اولهرق بش بچق فرقه عسکر ،
احمد فیضی پاشا قوماندا سیله سوق ایده‌رك صنعا استرداد . عسیرك دخی آسایشی اعاده
ایتدیریله‌رك خطهٔ یمانیه‌ده تأثیر فوقله موقت بر سکون محافظه ایدیله بیلدی . فقط یه نه اداری ،
نه ده عسکری هیچ بر تدبیر ونشبثده بولونامیوب مسئله یا موق ایپلکنه باغلانمش اولدی .
ایشته خطهٔ یمانیه اعلان مشروطیتده بو حالده ایدی .

۱۰ تموز ۱۳۲٤ ده مشروطیت اعلان اولونجه ، ولایات سائره کبی یمنده بر هیجان انجیده

یکی حکومتك آله جغی طور ورنکه مترقب ومنتظر بولندی . سکونی بر مدتجك محافظه ایتدی .

کامل پاشا صدارتنده امام یحیی برنامهٔ مخصوص ایله بعض مطالباتده بولنمق ، وپای تختك آلدیغی رنك اداره‌یی — تحریکات متادیه‌یه بناءً — یاقیندن تتبع ایتدیروب اکلامق اوزره استانبوله آدملر کوندرمشدی .

کامل پاشا امامه بر « رنك رسمیت » ویرمامك ایچون بو ذواتله مذاکره یه کیرشمدی . فقط مأیوس ایتمه‌ژك ، امیدلریی کسمیه‌رك عودتلریی تأخیر زمینده آووندی . ظن ایدرزکه کامل پاشانك بویولده کی حرکتی انقلاب ایچنده بولنان حکومتك استقراریی ، ویمن آسایشی صورت قطعیه‌ده تأمین ایده‌بیله‌جك برفوتك تدارکنی قولایلته‌جق زمانی بولنجه‌یه قدر یمنده سکونی محافظه ایده بیلمك یولنده تدبیر ایدی . ایشته مسئله بویله معلقده ایکن کامل پاشا سقوط ایدینه حسین حلمی پاشا صعود ایلمشدی .

امام یحیی مرخصلری ، بو تبدلدن بالاستفاده همان حسین حلمی پاشایه یناشدیلر ، حسن قبول کوروب امامك تکالیفی رسماً مطالبه‌یه باشلادیلر . حکومتله مذاکرات قبولریی آچدیردیلر .

امام یحیی نك تکالیفی : (حسین حلمی پاشانك افشا أتمه کوره) ولایت واردو مرکزلرینك حدیده‌یه نقلی ، وجبل قسمنك امامت زیدیه اداره‌سنه ترکی ، تهامه‌ده امر قضانك امام طرفندن نصب اولنه‌جق قضاته تودیعندن عبارت ایمش .

حسین حلمی پاشا امامك مطالبات سائره‌سی ارده‌سندن بو مطالباتی اهمیته آلوب تروجنه‌ده متمایل کورینه‌رك ارکان حربیهٔ عمومیه رئیسی غزت ، پیاده دائره‌سی رئیسی فرید پاشالرله اوقاف مفتشی حسنی افندیدن مرکب معارف ناظر اسبقی عبد الرحمن بکك ریاستی آلتنده بر قومیسیون تشکیل ایتمك ، ومجلس مبعوثانده خفی جلسه عقد ایلمك کبی تدبیرسزلکلرده بولنه‌رق امام یحیانك احتراصاتنی قوتلندیرمشدی .

ایشته یمن مسئله‌سی حسین حلمی پاشا صدارتنده بو رنکه کیرنجه فنا بر جریانه قاپدیرلمش اولدی .

ذات نظارتپناهیلری حالك ، جریانك فنالغنی تقدیر ایده‌رك بنای دولتی صارصه‌جق بوتون ساعدات وامتیازاته میدان ویردیرمیه‌رك یمنك امر اصلاحنی تعهدوبوصورتله مقام نظارتی احراز بیوره‌رق — بر امر واقع — حالنه کیرمك اوزره بولنسان مسئله‌یی تأخیره موفق اولدیغکزدن شایان تبریکسکز .

ذات عالیلری دخی داخلیه نظارتنی احراز ، یمن اصلاحنی تعهد ایتدیککز حالده تدبیر اولهرق ، توفیق افندی نامنده بر ذاتی نصایح اجراسی ایچون او آرالق باش قالدیران سید ادریسه کوندرمکله ، و اوفاق تفك بعض سوقیات عسکریه ده بولنمقله اداره‌ٔ مصلحت ایتدیکز ، اساسلی بر اجرا آت کوسترمه‌مدیکز . شبهه‌سزدرکه اطرافی قاپلایان غوائل داخلیه وخارجیه‌دن ، خاصةً آرنأووداق حقنده کی تصوردن طولایی یمنه قارشو قطعی برحرکت ترتیبنده بولنه‌میورغائله‌دن خالی برزمان سکون انتظارایلیور ایدیکز .

بز بو جهتی بویله محاکمه وتلقی ایده‌رك سزی معذور کورییورز . آنجق حال بو مرکزده ایکن یمن والیسنك نامویسم قبائلدن سلاح جمعنه تشبثی ، یمنه مخصوص ایمش کبی — یمنده احکام شرعیه اقامه ایدیله‌جکنه — قرارلر اعطا واعلانی حاله کوره بیوك بر خطای اداری اولهرق تلقیده امید ایدرزکه سزده بزه حق ویررسکز .

هرنه‌ایسه کچمشه تلیفله وقت کچیرمك . حالده چالیشه‌رق استقبالده مقصوده ایرمك ایسته‌ینلره یاقیشماز . آنجق لاحقك ، سابقه بکزه‌مه‌مسنه جهد ایدوب وظیفهٔ ملیه‌مزی ممکن مرتبه ، وفقط بر تأمل تامایله ایفا ایدهلم .

∴

بو دفعه صنعانك سقوطی ، عسیرك ، حدیده‌نك محاصره‌لری خبرلری اوزرینه اللی طابور

امامت زیدیه اوفاق برامتیاز برصلاحیت زعیم وبرینه جك اولورسه امین اولهلم که مسئله بتون بتون وخامتیله دهشتیله کیندینی کوسترهجکدر . حجاز ، عراق ، جهتلرنده وبالخاصل جزیرة العرب بتون نقاط مهمه سنده ، وحتی سوریه اطرافلرنده قیاملر ، قتللر باشلیه جقدر . .

دها واضح اوله رق بیلك بوکونکی صفحه سنی تصویر ایچون دیه بیلورز ؛ که بوکون بیلك الهجنی رنکه کوره عرب عنصری تعیین سیاست ایده جکدر . بوکون بن مسئله یی برچوق آمالك میدان تجربه ده پشداری صورتیله آتیه شدر .

بوکون جزیرة العرب تلقینات ، تأثیرات ، تحریکات ایله عمومیتله خسته لنمشدر . مسئله اهمیتی درجه سنده تلقی ایدیلیه جك اولورسه حکومتمزك قوه اصلیه یی صارصیله جقدر . .

بوکون بن مسئله یی مهم بررنك وشکلده در . جزیرة العربی روح خلافت بیله رك مسئله یه اکا کوره تدبیر ، تدبیر قطعی اتخاذ ایتملیدر . بوبابده پاره وقوت صرفندن چکنمه ملیدیر . معاذالله بیلنده عدم موفقیت حکومت عثمانیه بیلك اضمحلالنه مقدمه اوله جقدر .

موقع جغرافیسی معلوم اولان جزیرة العربه خریطه اوزرندن سطحی باقیلورسه چول وهر نوع ثروتدن محروم فرض ایدیلور . چوللرینی احیا ایده جك وادی وجبالی بردنبره نظرلره چارپمز حالبوکه بو مبارك خطه بیلك جبالی ایله وادیلریلك مالك اولدیغی ثروته دنیانك هیچ بر اقلیمی مالك دکلدر .

بو خطهٔ مبارکه منتظم برادارهٔ به نائل ایتدیریلورسه مصارفات مجلیه سنی تمویه دن بشقه سنوی مرکزه برقاچ میلیون لیرا ارسالات تأمین ایده بیلیور .

مصرك اوتوزسنه اولکی واردانی تقریباً بش میلیون لیرا ایکن تنظیم ایدیلان اداره یی سایه سنده بوکون یکرمی میلیون لیرا رادهٔ سنی بولمشدر .

بوبابده کی مطالعاتی شمدیلك تأخیر ایده جکز ؛ بوکون تهدیدی آتنده بولندیغمز حالده قارشوسوقیات عسکریه یلك تأمین موفقیتنه دائر اولان مطالعه واجتهادمزی تقدیم ایلیه جکز .

مقدارنده بر قوهٔ عسکریه یلك سوقنه قرار ویرلدیکنی یینه آژانس تلغرافنامه لرندن خبر آلدق .

بو قوت ؛ جزیرة العربده موجود قوته ضم ایدیلنجه ، مدیر الاره ده قولانیلنجه ، سوقیاتده دخی انتظام واصوله رعایت اولنوب ، بقامزی اوزله مکدن کچه سه ین انکلتره حکومتی ده اوقیانوس مداخله ایتمه جکنه امنیت حاصل اولنجه یلك دکل ، بتون جزیرة العربك امر اصلاحی تأمینه کافیدر .

بناء علیه بولایحه مزده بن حقنده کی سوقیاتده اتخاذی لازم تدابیری بیان ایله اکتفا ایدوب نظر اعتباره التدیغنی کوزه جك اولورسه ق تشکیل اداریه یه دائر اولان مطالعاتمزده بشقه جه بر لایحه ایله عرض ایلیه جکزی وعد ایله شدیلك بر فکر ویرمش اولق اوزره بولایحه یه اوفاق بر پروغرام علاوه سیله اکتفا ایده جکز .

هر شیدن اول شونی ده عرض ایده لم که جزیرة العربك هر جهتنده اغتشاش موجود ایکن ، یالکز بن قیامك نظره اهمیتله چارپتمسی ، بر مسئله داخلیه شکلنده کورنمسی ، بن قیاملك امامت زیدیه اطرافنه قدیمدن برو طلایلانوب برا « هیئت اجتماعیه » شکلنده تجلی ایتمسندن ، وباشلیجه تحریکات خارجیه یه معروض بولندیرلش اولمسندندر .

بو دفعه شافعیلرك سید ادریس اطرافنه اجتماعله امامت زیدیه یه مظاهر تلری مسئله نك رنکنی تبدیل ایلمشدر ؛ وظن ایدرز که حکومتمزه تحریکاتك درجه وقوتی اکلاتمشدر .

مذهب اختلافلری سکز اون میلیون رادهسنده بولنان عرب عنصرینی وحدت سیاسیه تحریسندن منع ایده مز . بیانجی بر عنصر « خلافت » کبی بر قوته مالك اولنجه تأسیس وتحکیم نفوذ و اداره ده اوت ؛ بو اختلافات مذهبیه دن استفاده ایده بیلور .

بوکون بن حال قیامده . حکومت عسکر سوق تدبیر نده در . امید ایدرز که بو سوقیات سابقده واقع اولانلره بکزه میه جکدر . یکیدن بیهوده قانلر دوکدیرلیه جکدر . هله امتیازات ویا بعض مساعدات ویرلیه جکدر .

متعدد یمن حادثاتی ، باخاصه دور سابقك صوك ۱۳۱۹ قیامی ؛ رجال حکومتله جهت عسکریه نك اوستون کوزی ایش کورمك ، ادارهٔ مصلحت قاعدهٔ سقیمه سنی ترك ایلمك لزومنی علناً اخطار ایتمشکن . تأسف که رجال حکومت ایله جهت عسکریه بو اخطاری « حسن » بیله ایده مامشلر .

شمدی یه قدر دوکیلن ، هدر ایدیلن بونجه قانلرك ، صرف ایدیلان بونجه خزینه لرك مسئولیت معنویه سی رجال سابقه ایله جهت عسکریه یه عائد در .

حادثاتی اولدن کورمك ، اوزاق زمانلره عائد تدابیری اجرا ایلمك حکومتاك وظائف اصلیه واساسیه لرندن ایکن حکومتمزیمن وقایعی حقنده هیچ بر تدبیر عاقلانه ده بولنمامشدی .

ایشته ماضینك بوسیئاتندندرکه بوکون قارشیمزده ینه بر « یمن مسئله سی » فقط بتون دهشتیله تجلی ایتدی .

پای تختدن ، منابع اصلیه دن ، دار الحرکاتدن اوزاق بولنان نقاط وایالاتك تحکیمی الك بسیط تدابیر وقواعددن ایکن ؛ جهت عسکریه یمنك روحی اولان بو کیفیت مهمه بی دخی خاطرلیه مامشدی .

یمنك مرکزه اوزاقلغندن بشقه هر کون عصیانه مستعد ومهیا قبائله مرکز اولمسی ؛ امر تحکیمك لزومنی تزیید ایتمشکن بوده دوشونیله مامش .

۱۳۱۹ ده صنعا محصوریتنك مدت محاصره لری اثنا سنده ، وکرك امامدن استردادی صره لرنده ویریلن بونجه تلفات امر تحکیمك لزومنی جهت عسکریه یه اخطار ایده مامسی شایان حیرتدر .

بلغار ، صرب ، قره طاغ ، یونان ، حتی روسیه حدودینه آتیله جق برقازمه ایله چیقاریله جق برکورك ؛ امین اولمق که یتمشکندن دها مهم دکلدر .

تحکیمات : قارشیسنه چیقیله جق دشمنك اسلحه وقوتیله متناسب اوله جغندن بلغار ،

صرب ، قره طاغ ، یونان ، روسیه حدود لرینه آتیله جق بر قازمه ، چیقاریله جق بر کورکه مقابل یمنه یکرمی قازمه ، وبلکه قرق کورك آتیلوب چیقاراق صورتیله مصارف جهتی ده سهلدر . قولای ، قولایلغی درجه سنده بسیط اولان بو مسئلهٔ مهمه ده اونوتدلمشدی .

« صنعا » یه پایله جق برر « بلوك » لك بسیط برقاچ « طابیه » ذاتاً مناعت موقعیه سی اولان شهرك . غیر منتظم امام قوتلری طرفندن ضبطی محال قیله بیلور ایدی . باخاصه « صنعا » نك خصوصیات موقعیه سنه کوره موجود تپه لر ، آرالری « تل اورکو » لره قیاندیرلدیکی صورتده تپه لر نقطهٔ استناد اولق اوزره اوجوز ، وفقط بك قوتلی بررموقع تأمین ایتمش اولورلر دی . برده بوغاز وتپه لره اولسون تعبیه ایدیله جك « قوپول » لردرونده کوچك چاپلی طوپلری حاوی متحرك زرهلی « قوپول » لر ایله بوغازلر سداولنه بیلور واوزاق مسافانه تأثیر وبوصورتله خط محاصره تحدید ، اوزاقلرده توقیف ایدیله بیلور ایدی .

جهت عسکریه یو تحکیماتی دوشونه مدیکی کبی هر آن ایچون بر حرکت عصیانیه یه مقابل صنعا اطرافنده افراد اك بدنلرندن دائمی برسیر ، وقت سکون ده بر « غارنیزون » بولندیرمدی . بناءعلیه هیئت عسکریه وباخاصه یمن قوماندانلری ایله ارکان حربیه سی مهم اولدیغی قدر بسیط اولان بو ایکی خصوص مهمده اهمال ایتمش اولمالری بیوك بر قصور در . بری دار الحرکاتدن اوزاق مواقعك تحکیمی . دیکری عکسی تقدیرده کافی مقدار « جائلی غارنیزون » ی هر آن ایچون مالزمهٔ لازمه سیله حال سفری اوزره صنعاده بولندیرمق .

***

دولت عثمانیه محاربانی . تا قانونی سلطان سلیمان دورندن تدقیق ایدنلر . میدان محاربانده افراد عساکر — نفر لکی درجه سیله متناسب اولق اوزره — خدمتی . ضابطانکککدن زیاده بولورلر . مؤرخینك خصوصات عسکریه حقنده کی تنقیداتی همان هیئت ضابطانه

صنعا وعسیر بسیط بر صورتده تحکیم ایدلش اولسه ایدی ، نه امام ، نه ده ادریس تجاوز ایده بیلورلر ایدی .

اوت، صنعا وعسیر مستحکم اولسه ایدی، حدیده یه بیله بر درجه یه قدر اوزاقدن اولسون تأثیر ایدر « اندیره‌لك » مدافعه یاپار ، وبو کون بزی پك مشکل وضعیت قارشوسنده بولندیرمز ایدی .

هله حدیده نك دخی سید ادریس طرفندن بو دفعه محاصره سنی اخبار ایدن ازنسلردن پك واضح اوله رق اکلا یورزکه ایشك اچنده خارجدن — داخلده اولان صورتیله — عسکر ، معنای جامعیله عسکر للری واردر .

اشقیاء قوای غیر منتظمه ، درمه چاتمه چتهلر دائما طاغ باشلرینی ، بوغازلری تحصن کاه بیلورلر . بو مواقع آنلری مقناطیس کبی جلب ایدرکن سید ادریسك باشلیجه « انزال نقطه‌سی » اولان حدیده نی ضبطه قالقشمسی ، وبو صورتله بشقه بر انزال نقطه سی تحریسنه عساکر عثمانیه مزی مجبور قیلمسی ، وبونك نتیجه سی اوله رق عساکرك یولسز قسملردن ، چولاردن حرکته مضطر بر افلسی ، حدیده یه متفرق صورتده نزول ایده جك عساکرمزه فائق قوتله تعرض ایده رك ـ عدداً فائقیتی سایه سنده ـ دائما غلبه چاله بیله جك بر موقع مهمی هدف اتخاذ ایتمسی ، کبی طوپلرینك خارجنده بکلیه رك بر قسم عسکرك قره یه خروجیله برابر اورز لرینه حرکت صورتیله کبی طوپنك اهمیتی اوله میه جغنی سید ادریس دکل ، شهرت قزانان بزم الایلردن یقشمه برچوق امرای عسکریه‌مز بیله تقدیر ایده‌مز . ایدی

دار الحرکاتك اقسام متباعده‌سنك انزال نقطه لرینك دخی تحکیمی الك بسیط قواعددن ایکن بونکده لایق درجه ده بولندیرلمامش اولدیغنی اکلاشیلیور .

ایواه که یمنك قزغین طوپراقلرینی بو یایان قائلر « محـ ـورحرکات اوله » جق نقاطك اهمیت ولزوم تحکیمینی بوکونه قدر اخطار ایده مامش .

منحصر قالمشدر . صنعانك قبائل طرفندن متعدد دفعه‌لر محاصره‌سی اثناسنده صوك درجه یه قدر عساکرك مدافعه ده بولنلری واکمال وظیفه ایلملری بو تنقیداتك محق اولدیغنی اثبات ایدر .

اوت ، ضابطان دخی بو مدافعه لرده جانبازانه خدمت ایتدیلر ، یارارلقلر کوستردیلر . فقط آنلر ضابط اولمق اعتباریله دعا بیوك وظائفله مکلف ایدیلر . وظائف اصلیه‌لری عساکره مقتضی زمانی قزاندیرمق ، اسباب مدافعه یی صنعاده اوجه احضار ایتدیرمك ایدی .

صنعانك تسلیمی افرادك مدافعه ده کی قصورلری نتیجه‌سی اولمق اوزره اعتبار اولنه‌مز . ضابطانك وظائف اصلیه یه رعایتسزلکندن ، تقدیرسزلکندندر .

ایشته هیئت عسکریه‌مز مع التأسف نه تحکیمی ، نه غارنیزونی ، نه ده زمان جهتیله اسباب مدافعه نك باشلیجه سی ، روحی اولان اسباب تعیشی دوشونمامشلر ایدی .

صنعانك ۱۳۱۹ ده کی اسباب سقوطی تدقیق ایدلسون : باشلیجه سبب زخیره سزلك اولدیغی کوریلور . فبالله تسلیم رسم کچیدینی اجرا ایدن عسکرك النده سلاح ، بلنده قشنك وار ایدی . نقصان اوله رق یالکز بر شیلری بر شیلری ، واردی . اوده آه معده لری بوش ایدی . سلاحی ایله ، فشنکی ایله عرض تسلیمت ایدن عسکر ، هواده قوش زمینده حیوان براقمامشدی . فقط نهایت آجلق وجودنده کی قوتی ، فکره سنده کی قدرتی محو ایتمشدی . ایشته یکانه اسباب تسلیمیه بو ایدی . نه تلفاتك کثرتی ، نه ده عسکرك آزلغی ایدی .

بناء علیه جهت عالیه عسکریه نك وقتیله صنعایه لزومی درجه ده ادخار ذخائر ایتمه‌یشی ، منطقه سنه عائد اولمق حسیله کندی تشبثلریله یمن هیئت عسکریه سنك بونی یاپامسی عفو اولنه میه جق درجه ده بیوك خطالر دندر .

حال واستقباله ، تدبیر آلتی اچون چاره ماضیده عنده بدیکمز طالع فلرك سببی بولنقدر . بو تحری یه لزوم کورمزسه‌لك تدابیر ده کی نقصانلر یوزندن بدیکمز طالع فلرك دها پك چوق آجیلرینی یرز .

حکومت مشروطه مزبوکون بوخطالر تیجه سی اولهرق مشکل بروضعیت قارشوسنده بولنیور .

صنعا محاصره ایدلش ، حدیده دخی محاصره ایدلمك اوزره ایش .

نه یاپلهلیدر ؟...

ادریسك حدیده یی محاصره ایتمك اوزره بولندیغی خبری ، یزه صنعا محاصره سنی اونوتدیردی . نظر اهمیتی حدیده یه چویردی . بو لایحه مزیده سرعتله یازدیروب علاقه دارانمك انظارینه تقدیمه مجبور قیلدی .

شمدی صنعادن اول حدیده یی دوشونمك ، صنعادن اول حدیده یی سرعتله قورتارمق اقتضا ایدر .

حدیده « غارنیزون » ی قوتی مجهولدر . مع مافیه نه دن عبارت اولورسه اولسون قوتنك آزالتی کوسترر . بناءً علیه یاپیله جق ایلك ایش حدیده قوتنی تزیید ایتمك ، سقوطدن قورتارمقدر . قوتنك « عدداً » تزییدی اوزون وقته محتاج اولمقله « سلاح » قوتیله تزییدی چاره سنه وقت ضایع ایتمکسزین تشبث لازمدر . زیرا حدیدهنك سقوطی ، صنعانمك سقوطنی — حدیده یی تکرار ضبط ، ویا دیکر بر نقطهٔ انزال تحریسی ایله اوزون ودولامباجلی یوللر ، چوللر داخلنده حرکت طولا یسیله ضیاع زمانی بادی اوله جغندن — تسهیل ایده جکدر . بناءً علیه یاپیله جق اعمالك ایش تکرار ایدرزکه حدیده ، « سلاح قوتی » تزیید ایتمکدر .

بونك ایچون ده سریع واپورلر ایله : — دهاطوغریسی — طوربید وکچرلر ایله ، ویاآوزو طوربیورلرله — زیرا مع الاسف بزده طوربیدو قراووزدری یوقدر — کافی مقداردہ « مترالیوز » هر شیدن اول سوق ایدلملیدر .

حدیده سلاح قوتنك پیاده عسکری واسطه سیله تزییدی اقلی برآیه ، یکرمی کونه

متوقفدر . حالبوکه اون بش الی یکرمی مترالیوز تفنکنك ماژه و افرادیله ؛ ایکی ویاالوچ آویزوطوربیورایله حدیده یه سوقی حداعظمی بش کونده وقوعه کله بیلور . بو تقلیات سریعه یه « پروژکتور » لرده ترفیق ایدیلور .

تقلیات عسکریه نك آرتق پیدرپی اجرا سندن واز کچمه لیدر . زیرا معاذ الله حدیده سقوط ایتدیکی تقدیرده عسکر واپورلرده قالور .

بناءً علیه بالاده کی طریق ایله حدیده سلاح قوتیله تأمین ایدلدکدن صکره لزومی اولان عسکر بر « دور تام » ده نقل ایدلملیدر . بونك ایچون ده قومپانیالردن سریع السیر واپورلر ایجار ایتملیدر . قطعاً نك تجمعی ایله ده وقت غائب ایتمامك ایچون الك یقین ، والك حاضر بولنانلرینی صره یه یا تقسیزین سوق ایتملیدر .

برده حدیده خط محاصره سنك اوزافلرده توقیفی ، وبناءً علیه مدت مقاومتك تزییدی ایله دور تام اجراسنه قدر حدیدهنك الده بولندیرلمسی ایچون ده دونمای عثمانیه دن بر قسمنك وخاصةً مجیدیه ، حمیدیه فراوزورلرینك همان حدیده یه سوقی اقتضا ایدر .

یمن احوال واراضیسنه آشنا ضباط مقتدرهنك — حدیده نك سقوطی حالنده — احتیاطاً دیکر بر « انزال » نقطه سی بولمق ، تعقیب ایدیله جك یوللرك استقامتی تعیین ایتمك مقصدیله حدیده وجوارلرینه ، نظر دقتی جلب ایتمکسزین شمدیدن سوق اقتضا ایدر .

حجاز ، عراق ، وسوریه یه بر تفید تام اجراسنی تأمین بولنده بر ردیف فرقه سنك سلاح آلتنده بولندیرلمسی تدابیر احتیاطیه جمله سندن اولملیدر . اهال ایدلملیدر .

خصوصات سائره علاقه دارانجه محلنده ، ایش باشنده کوریلور قرار ویریلور . بویله بر لایحه ده بوندن زیاده تفصیلاتی بز محذوردن سالم عد ایده مه یز . یشیل ماصه اوزرنده خیالی پلانلری ، کاغد اوزرنده تصویری سوه مه یز .

«جزيرة العرب»ك ضبط اداره سى حقنده طلب وقوعنده تفصيلات لازمه سيله عرضنى ـ اشبو لايحه مزك مقدمه لرنده ـ وعند ايديكز تشكيلات وتقسيمات اداريه وعسكريه حقنده شمديدن اركان دولت ايله فرقهٔ غالبيه بر فكر مخصوص وبرمش اولمق امليله غايت مختصر بر پروغرام عرض ايده جكز. شويله كه :

بوكونكى سوقيات وحركات منتظمه صورتنده اداره ايديلوب ـ ممكن اولديغى قدر قان دوكمكسزين ـ حديده ، عسير ، وصنعا استرداد ايديلوب ، جزيرة العربده بو صورتله حكومتك نفوذ وسطوتى كوسترلدكدن صكره اساسلى ومتين تشبثات ادارى لازمه دندر .

اول امرده يمنى بوحالده بولندير ان ، وهايلرى حال بدويتده يشاتان ، حجازى غريب بر اداره ده براقان ، مسقطه حكومتى طالتمايان باشليجه سبب مركزدن اوزاقلاشدر .

بناءً عليه يمنه ، وحتى بتون جزيرة العربه تام معناسيله صاحب اولهبيلمك ايچون بو مسافه لره حاكم اولق اقتضا ايدر .

يمن ، جزيرة العرب مراكز سائره سى مركز اصليدن ، يعنى استانبولدن بو قدر اوزون بر مواصله ايله اداره اولنمنجه اغتشاشاتك هر آن ايچون ظهورى آشكاردر . بناءً عليه يمنى مركزه تقريب ايتمليدر .

بونك ايچون ده صنعايى برشمندوفر خطى ايله مركز اصلى يه وياجواره ربط ايتمليدر . خطوط حديديه نك هر حالده ملزم اولمسنه دقتده ذهول ايتماملدر .

سودانلر وحشى ، حكومتله الفتلرى يوق ايكن انكليزلر طرفندن بوكونكى داره لرى . اوحيرت ويرن آثار عمرانى وجوده كتيرملرى هپ « خرطوم » ك قرق ايكى ساعتلك بر مواصله يه ربطى سايه سنده در .

بناءً عليه بزه كوره ، يمن اداره سنى تحكيم يولنده حجاز خطنك تمديدى ، وياساحل قسمنى تعقيباً بر خط انشا يى لزمدر . حجاز خطنك تمديدى . قبائل اورته سندن چكمك

طولايسيله مشكلاتى حائز ايسه ده بوكا مقابل كذ وكاهده كى قبائلى تمدين واطاعته المنى قولايلشديرير .

بوندن بشقه بصره كورفزينى تعقيباً بغداددن دخى ساحل بوينجه ديكر بر خطك تمديدى ممكن اولهبيليورايسه ، بوقدر زماندنبرى باشه جيقيلهميان باالجمله غوائل رفع ايديلهرك بتون جزيرة العرب حاكيتى ، تأمين كبى تدابير اصليه اتخاذ اولنمش وممالك عثمانيه يه — هر يرنده اسايشى مضبوط توجه بر جزيرة العرب — سايهٔ مشروطيتده ربط ايديلوب بناى دولت ترصين ايدلمش اولور . هله جزيرة العرب ايله بصره كورفزنده حاكيتى — آخرك حاكيتندن اول — طاقنمق صورتيله ، مشكلات مستقبلهمز كوكندن قالديلور .

(بونى يابهميز . چوق مصرفليدر) دوشونجه سنه كلنجه ديرزكه :

— شمدى يه قدر يمنه ، حجازه ، عراقه ، صرف سوقيات ايچون صرف ايديلن پاره لرك حسابى ؛ قيودات رسميه سندن چيقارلسون تكميل جزيرة العربه حاكم اولمق ايچون مقتضى پاره دن چوق فضله كوريلور .

ايشته بو جهتك بر طرفدن استكمالنه چاليشمغله برابر حركات عسكريه نك اكمالنى متعاقب بر عفو عمومى ايله آهنك اداره محور لايقنه قونمليدر . بتون قبائله بو صورتله نفوذ حكومت تعميم ايديلنجه ؛ نفوذ خارجنده بولنان موافى ده اعتباره الوق جزيرة العربى — اختلاف مذاهبى اساس اتخاذ ايده رك — تشكيلات وتقسيمات حاضره سنى بتون بتون الغوايله يكيدن جزيرة العربى بر ولايت اعتباريله متعدد لوا ، قضا ، ناحيه ، و دوائره تقسيم ايتمليدر .

هر بر لوانى ايجاب ايدن قضا ونواحى ودوائره آيرمليدر . تشكيلاتده بر اثر تجدد كوسترمش اولمق وتأسيسات جديده نك قوتيله نتائج مطلوبه يى سرعتله استحصال ايتمك يولنده لوا ، قضا ، ناحيه كبى تقسيمات سابقه يه ويريلان اشبو اسملر ترك ايديلوب مزاج وعاداته ، لسان وافكاره ملايم مؤثر ناملره تحويل ايدلمليدر . بو تقسيماتك آهنكنى بروالى عمومينك نظارت واداره سيله محافظه ، ووالى عمومينك معين مركزى اولمليدرق معيت مختصره سيله

سیار حالنده بولندیرمایدر . — بو تقسیمات ملکیه‌یی کوسترر برخریطه لایحهٔ آتیه مزه‌ربط ایدیله جکدر . —

بو تقسیمات ملکیه‌دن صکره تقسیمات عدلیه‌دخی بسیط، فقط مضبوط صورتده اولمایدر . لوالرده مسائل جزائیه وحقوقیه‌یی رؤیته مأمور آلتی اعضا ایله بر رئیسدن مرکب بر هیأت حاکمه بولندیرمایدر؛ قضالرده دخی عین صلاحیتی حائز فقط دردر اعضا ایله بر رئیسدن وناحیه‌لرده ایکشر اعضا ایله بر رئیسدن متشکل بر هیأت حاکمه بولندیرمق لازمدر . دوائر ده ایسه بر هیأت صلحیه ایله اکتفا اولنمایدر .

تشکیل محاکم، اصول محاکمات جزائیه وحقوقیه ایله قانون جزا ولایت مجلس عمومیسی طرفندن تعدیلدن صکره مجلس مبعوثانك مذاکره‌سندن کچمه‌لیدر .

جزیرة العربده زیدیلك، وهابیلك وسائر مذاهبك آلتده‌او لدیغی رنك سیاستی تعدیل ایچون هر مذهبه آیروجه « مفتي المذهب » عنوانیله بر مأمور روحانی تعیین ایدلمایدر . بونلره بول معاشدن بشقه بر شی ویرلمامایدر . صلاحیتاریی مواد مذهبیه یه حصر ایده‌رك امور اداره حکومته قارشدیرمامایدر .

نفوس، املاك، اراضی، اخذ عسکر ویرکو وسائره کبی افراد ایله حکومت آره‌سنده کی هرنوع رابطه ومعامله‌یی — لایحهٔ آتیه‌مزده تفصیلات کافیه سی ویریله‌جك اولان — « جزدان » اصولنه ربط ایله معاملات قرطاسیه‌یی تحدید، قبائل وعشایرك حکومت ایله اولان اخذ واعطاسنی تسهیل ایتمایدر . — لایحهٔ آتیه ده تعریف ایده جکمز بو « جزدان » اصولی بالجمله ولایاته تطبیق ایدیله بیلور . بوصورتله شعبات حکومت معاملات قرطاسیه‌دن فورتاریلور — تشکیلات ضابطه، تقسیمات عسکریه وسائره لایحهٔ آتیه‌یه ترك ایدلمشدر . اولبابده . . . .

قاهره : ١٨ کانون ثانی ١٣١٦ مولود زاده رفعت

EK 2: Yemen Hakkında Dahiliye Nazırı Talat Beyefendiye Açık Layiha'nın Transkripsiyonu

1)

Bey Efendi!

Bu hafta ajans telgrafnameleri San'a, Asir, ve Hudeyde'nin muhasara edilmek üzere bulunduklarını ihbar etmekle bütün hamiyetli Osmanlılar gibi bizi de dağdar eyledi. İstikbal-i vatan hakkında derince düşündürdü. Zannederiz ki düşünmeğe haklıyız. Zira idaremiz hakimiyet-i milliye esasına bina edilmiş bir idare-i meşrutadır. Her Osmanlı gibi biz de, nerede olsak bu hakimiyetin bir cüzünü teşkil ederiz. Binaenaleyh menafi ve selamet-i milliye ve vataniyemizi düşünmek, içtihad ve tetebbuat-ı mahsusamızı alâkadaranın enzar-ı intibahına ekseriyetin kabulüne arz etmek cümle salahiyet-i asliye ve milliyemizden olduğu tasdik ve kabul edilmelidir.

Bu salahiyeti muhafaza ve istim'al ile yaralarımızı, dertlerimizi görüp ihtar etmek suretiyle olsun "irfan" göstermeyecek derecede meskenet ihtiyar edersek âti değil, hal bile bizim için tufandır.

Bizde çeşm-i iman varsa artık görüp anlamalıyız ki alem-i medeniyet bizden itimad ve emniyetini kaldırmıştır. İzmihlalimize herkesi taraftar etmiştir.

Ceziret-ül Arab'da devam eden fecâiyi beslenen âmâl ve ihtirâsat tesiratıyla korkarız ki hükümetimizin kuve-i asliyesi olan "sıfat-ı hilafet" tezelzüle uğramasın. Bu sıfat-ı maneviye olmasa hükümetimizin beyn-el düvel mevkii Fas sultanlığı derekesine iner.

2)

Fikrimizi işgal eden bu cihet Ceziret-ül Arab'ın almakta olduğu renk bizi elemnak etti. İçtihad-ı idari cihetinden fırka-i galebenin icraatına "muarız" farz edilmiş olmak yüzünden hal-i felakette bulunmağla beraber hamiyeten nazar-ı itibar ve intibaha

alınır ümidiyle yine bazı mütalaat arzından ve bu mütalaatımızın enzar-ı umumiyeye vazından kendimizi alamadık.

Biz Yemen'in tarih-i kadiminden Himyeriler devrinde geçirdiği umran ve refahdan, zuhur-u İslam'da aldığı renkten, velhasıl havze-i Osmaniye'nin duhulünden bu ana kadar görüp geçirdiği vekâyi ve inkılabâtın safahat-ı tarihiyesinden bahse lüzum görmeyiz. Tabiidir ki ricâl-i devlet, ümena-i millet bu safahati bizden ziyade tedkik, ve devr-i münhedim-i Hamidiye kadar hükümetimizin bu hıttaya vâki olan sevkiyat ve harekât-ı askeriyesini de tetebbu eylemişlerdir.

Biz 1313 sene-i rumiyesinde kâht yüzünden başlayan iğtişaşın teskini ve bu hıttanın idarece muhtaç olduğu usul-ü ıslahı tayin ve tatbik memuriyetiyle "Yemen" valiliğine irsal edilen sadr-ı sabık Hüseyin Hilmi Paşa'nın zaman-ı memuriyetini mebde-i tarih itibar ederek meseleyi muhtasaran tasvir edecek olursak zannederiz ki lazım olan "icma" yı vermiş oluruz. Zaten bu tarih İmam Yahya Bin Hamideddin'in mübde-i tarih-i kıyamıdır.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen'de ittihaz eylediği tedâbir-i idari ne idi? Memurin-i mülkiyenin câme ve libâsını tebdil idi ki bu tedbir "!" kabâilin hissiyat-ı ruhiyeleri üzerinde fena bir tesir bıraktırıp hükümetin mevki ve haysiyet ve nüfuzunu kesr eylemişti.

Kabâili tebdil-i libâs ve câme ile iğfâli tedbir olarak kabul bir hükümet için ne derece küçüklüktür. Hassaten Yemen Ahalisi gibi fıtraten zeki, mütecessis, mütehassıs bir kavme ne renkte tesir edeceğini mülahaza edememek derecesinde gaflet bir hükümet için mayûbdur.

Paşa-yı müşarileyhin ikinci tedbir-i idarileri "!" uzbe ve meşayih teşkilatını muhtarlığa kalbi

3)

İdi, ki bu da ancak meşayih nüfuzuyla zabt edilebilmekde olan kabâilin İmam Yahya cihetine temayüllerini takviye eylemişdi.

Evet, Hüseyin Hilmi Paşa Sana'da iâne-i ahali ile hükümet konağı hasthane, mekteb gibi bazı emâkinde vücuda getirmeğe muvaffak olmuş idiyse de idari icraatı Yemen'i anlayanlarca bu günkü tezellüzün mebdei olarak kabul ediliyor. Hele sadaretindeki tedbirsizliği meseleyi bütün bütün çığırından çıkarmış oldu.

Hilmi Paşa'dan sonra Yemen'e Tevfik Bey gönderilip Hüseyin Hilmi Paşa'nın tedâbirinden de ricat edilerek Yemen idaresine eski renk ve kudret verilmek istenilmişdi. Hüseyin Hilmi Paşa idaresinde mutasavvır olan meşayih, rüesa-ı kabâil, Tevfik Bey idaresindeki ricati görünce şımarıp, Tevfik Bey'in vakarsızlığı da munzam olunca -hissiyatları gözlerinde olan kabâil nazarında- muhabbet-i hükümet, nüfuz-u devlet bütün bütün gaib olmak mertebesini bulmuşdu.

Bu hale muhtelif cereyanların tesirât-ı mahsusası inzimâm edince İmam Yahya'nın cüret ve kuvveti artarak merkez-i vilayet olan "Sana" muhasara ve bir çok mühimmat-ı harbiye ile yed-i kabâile geçdi ve imamet-i Zeydiye nüfuzu bu muvaffakiyetle beyn-el kabâil takviye edilmiş oldu.

Yemen bu renge girince hükümet 1319 tarihinde nizamiye ve redif olarak beş buçuk fırka asker, Ahmed Feyzi Paşa kumandasıyla sevk ederek Sana istirdâd Asir'in dahi asayişi iade ettirilerek hıtta-ı Yemen'de tesir-i kuvvetle muvakkat bir sükun muhafaza edilebildi. Fakat yine ne idari, ne de askeri hiç, hiçbir tedbir ve teşebbüste bulunulmayıp mesele pamuk ipliğine bağlanmış oldu.

İşte hıtta-ı Yemen ilân-ı meşrutiyette bu halde idi.

10 Temmuz 1324'de meşrutiyet ilan olununca, vilayât-ı saire gibi Yemen de bir heyecan içinde

4)

Yeni hükümetin alacağı tavır ve renge müterakıb ve muntazır bulundu. Sükununu bir müddetçik muhafaza etti.

Kamil Paşa sadaretinde İmam Yahya bir name-i mahsus ile bazı matlubatta bulunmak ve payitahtın aldığı renk-i idareyi tahrîkiyat-ı mütemadiyeye binaen yakından tetebbu ettirip anlamak üzere İstanbul'a adamlar göndermişdi.

Kamil Paşa İmam'a bir "renk-i resmiyet" vermemek için bu zevatla müzakereye girişmedi. Fakat meyus etmeyerek, ümitlerini kesmeyerek avdetlerini tehir zemininde avuttu. Zannederiz ki Kamil Paşa'nın bu yoldaki hareketi inkılab içinde bulunan hükümetin istikrarını ve Yemen asayişini suret-i katiyede temin edebilecek bir kuvvetin tedarikini kolaylatacak zamanı buluncaya kadar Yemen'de sükunu muhafaza edebilmek yolunda tedbir idi. İşte mesele böyle muallakta iken Kamil Paşa sükût yerine Hüseyin Hilmi Paşa sa'ud eylemişdi.

İmam Yahya murahhasları bu tebdilden bilâ istifade hemen Hüseyin Hilmi Paşa'ya yanaştılar, hüsn-ü kabul görüp İmamın teklifini resmen mutâlebeye başladılar. Hükümetle müzakerât kapılarını açtırdılar.

İmam Yahya'nın teklifi: (Hüseyin Hilmi Paşa'nın ifşaatına göre) vilayet ve ordu merkezlerinin Hudeyde'ye nakli, ve cebel kısmının İmamet-i Zeydiye idaresine terki, Tehâme'de emir kazanın İmam tarafından nasb olunacak kuzâta tevdiinden ibaret imiş.

Hüseyin Hilmi Paşa İmamın matlubât-ı sairesi arasından bu matlubâtı ehemmiyete alıp tervicine de mütemail görünerek de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye reisi İzzet, Piyade dairesi reisi Ferid Paşalarla Evkaf Müfettişi Hüsnü Efendiden mürekkeb Maarif Nazırı Esbakı Abdurrahman Bey'in riyaseti altında bir komisyon teşkil etmek, ve Meclis-i Mebusan'da hâfi celse akd eylemek gibi tedbirsizlikde bulunarak İmam Yahya'nın ihtirâsatını kuvvetlendirmişdi.

5)

İşte Yemen meselesi Hüseyin Hilmi Paşa sadaretinde bu renge girince fena bir cereyana kaptırılmış oldu.

Zat-ı nezaretpenahileri hâlin, cereyanın fenalığını tekdir ederek binâ-ı devleti sarsacak bu müsaadat ve imtiyazata meydan verdirmeyerek Yemen'in emr-i ıslahını

taahhüt ve bu suretle makam-ı nezareti ihrâz buyurarak- bir emr-i vâki- halline girmek üzere bulunan meseleyi tehire muvaffak olduğunuzdan şayân-ı tebriksiniz.

Zât-ı âlileri dahi Dahiliye Nezareti'ni ihrâz, Yemen ıslahını taahhüt ettiğiniz halde tedbir olarak, Tevfik Efendi namında bir zâtı nesayih icrası için o aralık baş kaldıran Seyid İdris'e göndermekle, ve ufak tefek bazı sevkiyat-ı askeriyede bulunmakla idare-i maslahat ettiniz, esaslı bir icraat gösteremediniz. Şüphesizdir ki etrafı kaplayan gavâil-i dahiliye ve hariciyeden, hassaten Arnavutluk hakkındaki tasavvurdan dolayı Yemen'e karşı katii bir hareket tertibinde bulunamıyor gavâileden hâli bir zaman-ı sükun intizar eyliyor idiniz.

Biz bu ciheti böyle muhakeme ve telakki ederek sizi mazur görüyoruz. Ancak hal bu merkezde iken Yemen Valisi'nin nâmevsim kabâilden silah cemine teşebbüsünü Yemen'e mahsus imiş gibi- Yemen'de ahkâm-ı şeriye ikâme edileceğine- kararlar ita ve ilanını hale göre büyük bir hatayı idari olarak telakkide ümid ederiz ki siz de bize hak verirsiniz.

Her ne ise geçmişe telhifle vakit geçirmek. Halde çalışarak istikbalde maksuda ermek isteyenlere yakışmaz. Ancak lâhikin, sâbıka benzemesine cehd edip vazife-i milliyemizi mümkün mertebe ve fakat bir teemmül-ü tâlim ile ifa edelim

Bu defa Sana'nın sükutu, Asir'in, Hudeyde'nin muhasaraları haberleri üzerine elli tabur

6)

Miktarında bir kuvve-i askeriyenin sevkine karar verildiğini yine ajans telgrafnamelerinden haber aldık.

Bu kuvvet; Ceziret-ül Arabda mevcut kuvvete zem edilince ve müdebber ellerle de kullanılınca sevkiyatta dahi intizam ve usule riayet olunup, bekamızı özlemekten geçemeyen İngiltere hükümeti de okşanıp müdahale etmeyeceğine emniyet hasıl olunca Yemen'in değil bütün Ceziret-ül Arabın umur-u ıslahını temine kâfidir.

Binaenaleyh bu layihamızda Yemen hakkındaki sevkiyatta ittihazı lazım tedâbiri beyan ile iktifa edip nazar-ı itibara alındığını görecek olursak teşkil idaresine dair olan mütalaatımızı da başkaca bir layiha ile arz eyleyeceğimizi vaat ile şimdilik bir fikir vermiş olmak üzere bu layihaya ufak bir program ilavesiyle iktifa edeceğiz.

Her şeyden evvel şunu da arz edelim ki Ceziret-ül Arabın her cihetinde iğtişaş mevcut iken, yalnız Yemen kıyamının nazara ehemmiyetle çarpması, bir mesele-i dahiliye şeklinde görünmesi, Yemen kabâilinin İmamet-i Zeydiye etrafına kadimden beri toplanıp bir "heyet-i içtimaiye" şeklinde tecelli etmesinden ve başlıca tahrikât-ı hariciyeye maruz bulundurulmuş olmasındır.

Bu defa Şâfilerin Seyid İdris etrafına içtima ile İmamet-i Zeydiyeye müzaheretleri meselesinin rengini tebdil eylemişdir; ve zannederiz ki hükümetimize tahrikiyâtın derece ve kuvvetini anlatmıştır.

Mezheb ihtilafları sekiz on milyon raddesinde bulunan Arap anasırını ve hiddet-i siyasiye taharriyesinden men' edemez. Yabancı bir unsur "hilafet" bir kuvvete mâlik olunca tesis ve tahkim-i nüfuz ve idarede evet; bu ihtilafât-ı mezhebiyeden istifade edebilir.

Bugün Yemen hal-i kıyamda. Hükümet asker sevki tedbirindedir. Ümid ederiz ki bu sevkiyat sabıkda vâki olanlara benzemeyecektir. Yeniden beyhude kanlar döktürülmeyecektir. Hele imtiyazât veya bazı müsadaat verilmeyecektir.

7)

İmamet-i Zeydiyeye ufak bir imtiyaz bir salahiyet-i resmiye verilecek olursa emin olalım ki mesele bütün bütün vahametiyle, dehşetiyle kendini gösterecektir. Hicaz, Irak, cihetlerinde velhasıl Ceziret-ül Arabın bütün nokta-i mühimmesinde ve hatta Suriye etraflarında kıyamlar, kıtaller başlayacaktır.

Daha vâzıh olarak Yemen'in bugünkü safihasını tasvir için diyebiliriz ki bugün Yemen'in alacağı renge göre Arap unsuru tayin-i siyaset edecektir. Bugün Yemen meselesi birçok âmâlın meydan-ı tecrübede pişdârı suretiyle atılmıştır.

Bugün Ceziret-ül Arab telkinât, tesirât, tahrikiyât ile umumiyetle hastalanmıştır. Mesele ehemmiyeti derecesinde telakki edilmeyecek olursa hükümetimizin kuvve-i asliyesi sarsılacaktır.

Bugün Yemen meselesi mühim bir renk ve şekildedir. Ceziret-ül Arab'ı ruh-u hilafet bilerek meseleye ona göre tedbir, tedbir-i katii ittihaz etmelidir. Bu babda pâre ve kuvvet sarfından çekinmemelidir. Maazallah Yemen'de adem-i muvaffakiyet hükümet-i Osmaniye'nin izmihlaline mukaddime olacaktır.

Mevki-i coğrafisi malum olan Ceziret-ül Arab'a harita üzerinden sathî bakılırsa çöl ve her nevi şüruttan mahrum farz edilir. Çöllerini ihya edecek vadi ve cibâli birdenbire nazarlara çarpmaz halbuki bu mübarek hıtanın cibâli ile vadilerinin mâlik olduğu servete dünyanın hiçbir iklimi mâlik değildir.

Bu hıta-i mübareke- muntazam bir idareye nail ettirilirse- mesarifat-ı mahalliyesini tesviyeden başka senevî merkeze birkaç milyon lira irsalat temin edebilir.

Mısır'ın otuz sene evvelki varidatı takriben beş milyon lira iken tanzim edilen idaresi sayesinde bugün yirmi milyon lira raddesini bulmuştur.

Bu babdaki mütalaatı şimdilik tehir edeceğiz, bugün tehdit altında bulunduğumuz hale karşı sevkiyat-ı askeriyenin temin-i muvaffakiyetine dair olan mütalaa ve içtihadımızı takdim eyleyeceğiz.

8)

Müteaddid Yemen hadisatı bilhassa devr-i sabıkın son 1319 kıyamı; ricâl-i hükümetle cihet-i askeriyenin üstün körü iş görmek, idare-i maslahat kaide-i sakimesini terk eylemek lüzumunu alenen ihtar etmişken teessüf ki ricâl-i hükümet ile cihet-i askeriye bu ihtarı "hask" bile edememişlerdir.

Şimdiye kadar dökülen, heder edilen bunca kanların sarf edilen bunca hazinelerin mesuliyet-i maneviyesi ricâl-i sabıka ile cihet-i askeriyeye aittir.

Hadisâtı evvelden görmek, uzak zamanlara ait tedâbiri icra eylemek hükümetin vezâif-i asliye ve esasiyelerinden iken hükümetimiz Yemen vekayii hakkında hiçbir tedbir-i akılanede bulunmamıştı.

İşte mazinin bu siyasetindendir ki bugün karşımızda yine bir "Yemen meselesi" fakat bütün dehşetiyle tecelli etti.

Payitahttan menâbi-i asliyeden dar-ül harekattan uzak bulunan nukât ve eyaletin tahkimi en basit tedâbir ve kavaidden iken; cihet-i askeriye Yemen'in ruhu olan bu keyfiyet-i mühimmeyi dahi hatırlayamamıştır.

Yemen'in merkeze uzaklığından başka her gün isyana müstaid ve muhayya kabâile merkez olması; emr-i tahkimin lüzumunu tezyid etmişken bu da düşünülememiş.

1319'da Sana mahsuriyenin müddet-i muhasaraları esnasında ve gerek İmamdan istridadı sürelerinde verilen bunca telefât emr-i tahkimin lüzumunu cihet-i askeriyeye ihtar edememesi şayân-ı hayrettir.

Bulgar, Sırp, Karadağ, Yunan hatta Rusya hududuna atılacak bir kazma ile çıkarılacak bir kürek; emin olmalı ki Yemen'dekinden daha mühim değildir.

Tahkimât; karşısına çıkılacak düşmanın esliha ve kuvvetiyle mütenasip olacağından Bulgar,

9)

Sırp, Karadağ, Yunan, Rusya hudutlarına atılacak kazma, çıkarılacak bir küreğe mukabil Yemen'e yirmi kazma, ve belki kırk kürek atılıp çıkarılmak suretiyle mesarif ciheti de sehldir.

Kolay, kolaylığı derecesinde basit olan bu mesele-i mühimme de unutulmuştu.

"Sana"ya yapılacak birer "bölük"lük basit birkaç "tabya" zaten menaat mevkisi olan şehrin gayrı muntazam İmam kuvvetleri tarafından zaptını muhâl kılabilir idi. Bilhassa "Sana"nın hususiyet-i mevkiyesine göre mevcut tepeler, aralar, "tel örgü"lerle kapattırıldığı surette tepeler nokta-i istinâd olmak üzere ucuz, ve fakat pek

kuvvetli bir mevki temin etmiş olurlardı. Bir de boğaz ve tepelere olsun ta'biye edilecek "küpül"lerden küçük çaplı topları hâvi müteharrik zırhlı "küpül"ler ile boğazlar sed olunabilir ve uzak mesafâta tesir ve bu suretle hatt-ı muhasara tehdid, uzaklar da tevkif edilebilir idi.

Cihet-i askeriye bu tahkimatı düşünemediği gibi her an için bir hareket-i isyaniyeye mukabil Sana etrafında efrâdın bedenlerinden daimi bir siper, vakt-i sükunda bir "garnizon" bulundurmadı. Binaenaleyh heyet-i askeriye ve bilhassa Yemen kumandanları ile erkân-ı harbiyesi mühim olduğu kadar basit olan bu iki husus-u mühimmede ihmal etmiş olmaları büyük bir kusurdur. Biri dar-ül harekâttan uzak mevâkın tahkimi. Diğeri aksi takdirde kâfi miktar "canlı garnizon"u her an için malzeme-i lâzımesiye hâl-i seferî üzere Sana'da bulundurmak

Devlet-i Osmaniye muharebatını tâ Kanuni Sultan Süleyman devrinden tetkik edenler meydan-ı muharebâtta efrâd-ı asakirin- neferliği derecesiyle mütenasip olmak üzere- hizmetini zabitanınkinden ziyade bulurlar. Müverrihinin hususat-ı askeriye hakkındaki tenkidâtı hemen heyet-i zabitana

10)

Münhasır kalmıştır. Sana'nın kabâil tarafından müteaddid defalar muhasarası esnasında son dereceye kadar asakirin müdafaada bulunmaları ve ikmal-i vazife eylemeleri bu tenkidâtın muhakkak olduğunu ispat eder.

Evet zabitan dahi bu müdafaalarda cansiperane hizmet ettiler. Yararlıklar gösterdiler. Fakat onlar zabit olmak itibarıyla daha büyük vezâifle mükellef idiler. Vezâif-i asliyeleri asakire muktezi zamanı kazandırmak esbâb-ı müdafaayı Sana'da evvelce ihzâr ettirmek idi.

Sana'nın teslimi efrâdın müdafaadaki kusurları neticesi olmak üzere itibar olunamaz. Zabitanın vezâif-i asliyeye riayetsizliğinden; takdirsiliğindendir.

İşte heyet-i askeriyemiz mâteessüf ne tahkimi, ne garnizonu ne de zaman cihetiyle esbâb-ı müdafaanın başlıcası, ruhu olan esbâb-ı taayyüşü düşünememişler idi.

Sana'nın 1319'daki esbâb-ı sükûtu tetkik edilsin: başlıca sebep zahiresizlik olduğu görülür. Kabâile teslim resm geçitini icra eden askerin elinde silah, belinde fişenk var idi. Noksan olarak yalnız bir şeyleri bir şeyleri , vardı. O da ah mideleri boş idi. Silahı ile fişengi ile arz-ı teslimiyet eden asker havada kuş zeminde hayvan bırakmamıştı. Fakat nihayet açlık vücudundaki kuvveti, mefkuresindeki kudreti mahvetmişti. İşte yegâne esbâb-ı teslimiye bu idi. Ne telefâtın kesreti, ne de askerin azlığı idi.

Binaenaleyh cihet-i âliye-i askeriyenin vaktiyle Sana'ya lüzumu derecede idhar-ı zehâir etmeyişi, -mıntakasına ait olmak hasebiyle- kendi teşebbüsleriyle Yemen heyet-i askeriyesinin bunu yapmaması affolunamayacak derecede büyük hatalardandır.

Hal ve istikbalde tedbir almak için çare mazide Yemen'de yediğimiz dayakların sebebini bulmaktır. Bu taharriye lüzum görmezsek tedâbirdeki noksanımız yüzünden yediğimiz dayakların daha pek çok acılarını yeriz.

11)

Sana ve Asir basit bir surette tahkim edilmiş olsa idi, ne İmam ne de İdris tecavüz edebilirler idi.

Evet, Sana ve Asir müstahkem olsa idi, Hudeyde'ye bile bir dereceye kadar uzaktan olsun tesir eder "x" müdafaa yapar, ve bugün bizi pek müşkül bulundurmaz idi.

Hele Hudeyde'nin dahi Seyid ordusu tarafından bu defa muhasarasını ihbar eden ajanslardan pek vâzıh olarak anlıyoruz ki işin içinde hariçten-dahilde olmak suretiyle- asker, mâna-ı câmiyle asker elleri vardır.

Eşkıya, kuva-yı gayr-ı muntazama, derme çatma çeteler daima dağ başlarını, boğazları tahassungâh bilirler. Bu mevâki onları mıknatıs gibi celp ederken Seyid İdris'in başlıca "inzâl noktası" olan Hudeyde'yi zapta kalkışması, ve bu suretle başka bir inzâl noktası taharriyesine asakir-i Osmaniyemizi mecbur kılması, ve bunun neticesi olarak asakirin yolsuz kısımlardan, çöllerden harekete muzdar bırakılması, Hudeyde'ye müteferrik surette nüzul edecek asakirimize faik kuvvetle taarruz

ederek- adeden faikiyeti sayesinde- daima galebe çalabilecek bir mevki-i mühimi hedef ittihaz etmesi, gemi toplarının haricinde bekleyerek bir kısım askerin karaya hurucuyla beraber üzerlerine hareket suretiyle gemi topunun ehemmiyeti olamayacağını Seyid İdris değil, şöhret kazanan bizim alaylardan yetişme birçok ümera-yı askeriyemiz bile takdir edemez idi.

Dar-ül harekâtın aksâm-ı mütebâidesinin inzâl noktalarının dahi tahkimi en basit kavaidden iken bunun da layıkı derecede bulundurulmamış olduğu anlaşılıyor.

Eyvah ki Yemen'in kızgın topraklarını boyayan kanlar. "mahsur-u harekât" olacak noktanın ehemmiyet ve lüzum-u tahkimini bu güne kadar ihtar edememiş

12)

Hükümet-i meşrutamız bugün bu hatalar neticesi olarak müşkül bir vaziyet karşısında bulunuyor.

Sana muhasara edilmiş. Hudeyde dahi muhasara edilmek üzere imiş. Ne yapmalıdır..

İdris'in Hudeyde'yi muhasara etmek üzere bulunduğu haberi, bize Sana muhasarasını unutturdu. Nazar-ı ehemmiyeti Hudeyde'ye çevirttirdi. Bu layihamızı da süratle yazdırıp alakadaranın enzarına takdime mecbur kıldı.

Şimdi Sana'dan evvel Hudeyde'yi düşünmek, Sana'dan evvel Hudeyde'yi süratle kurtarmak iktiza eder.

Hudeyde "garnizon"u kuvveti meçhulümüzdür. Mamafih neden ibaret olursa olsun kuvvetin azlığını gösterir. Binaenaleyh yapılacak ilk iş Hudeyde kuvvetini tezyîd etmek, sükuttan kurtarmaktır. Kuvvetin "adeden" tezyîdi uzun vakte muhtaç olmakla "silah" kuvvetiyle tezyîdi çaresine vakit zayi etmeksizin teşebbüs lazımdır. Zira Hudeyde'nin sükutu, Sana'nın sükutunu -Hudeyde'yi tekrar zapt veya diğer bir nokta-i inzâl taharriyesi ile uzun ve dolambaçlı yollar, çöller dahilinde hareket dolayısıyla zay-ı zamanı bâdi olacağından- teshil edecektir. Binaenaleyh yapılacak ilk iş tekrar ederiz ki Hudeyde "silah kuvvetini" tezyîd etmektir.

Bunun için de seri vapurlar ile: -daha doğrusu- torpido geçerler ile, veya âviz ve torpidolarla- zira maalesef bizde torpido kruvazörü yoktur- kâfi miktarda "mitralyöz" her şeyden evvel sevk edilmelidir.

Hudeyde silah kuvvetinin piyade askeri vasıtasıyla tezyîdi ikmali bir aya, yirmi güne

13)

mütevakkıftır. halbuki onbeş ilâ yirmi mitralyöz tüfenginin malzeme ve efradıyla, iki veya üç âviz ve torpido ile Hudeyde'ye sevki hadd-i azami beş günde vukua gelebilir. Bu nakliyat-ı seriyeye "projektör"ler de terfîk edilir.

Nakliyat-ı askeriyenin artık peyderpey icrasından vazgeçmelidir. Zira maazallah Hudeyde sükut ettiği takdirde asker vapurlarda kalır.

Binaenaleyh bâlâdaki tarik ile Hudeyde silah kuvvetiyle temin edildikten sonra lüzumu olan asker bir "devr-i tâm"da nakil edilmelidir. Bunun için de kumpanyalardan seri-üs seyr vapurlar icâr etmelidir. Kıtaatın tecemmü ile de vakit kaybetmemek için en yakın, ve en hazır bulunanlarını sıraya bakmaksızın sevk etmelidir.

Bir de Hudeyde hatt-ı muhasarasının uzaklarda tevkifi, ve binaenaleyh müddet-i mukavemetin tezyîdi ile devr-i tâm icrasına kadar Hudeyde'nin elde bulundurulması için de Donanma-ı Osmaniye'den bir kısmının ve hassaten Mecidiye, Hamidiye kruvazörlerinin hemen Hudeyde'ye sevki iktiza eder.

Yemen ahvâl ve arazisine aşina zabıt miktarının- Hudeyde'nin sükutu halinde- ihtiyaten diğer bir "inzâl" noktası bulmak, takip edilecek yolların istikametini tayin etmek maksadıyla Hudeyde ve civarlarına, nazar-ı dikkatini celp etmeksizin şimdiden sevki iktiza eder.

Hicaz, Irak, ve Suriye'ye bir takdim-i tâm icrasını temin yolunda birer redif fırkasının silah altında bulundurulması tedâbir-i ihtiyatiye cümlesinden olmalıdır. İhmal edilmemelidir.

Hususat-ı saire alakadarınca mahallinde, iş başında görülür karar verilir. Böyle bir layiha da bundan ziyade tafsilatı biz mahzurdan sâlim addedemeyiz. Yeşil masa üzerinde hayali planları, kâğıt üzerinde tasviri sevmeyiz.

14)

"Ceziret-ül Arab"ın zabt-ı idaresi hakkında talep vukuunda tafsilat-ı lâzımesiyle arzını -işbu layihamızın mukaddimelerinde- vaat eylediğimiz teşkilat ve taksimat-ı idari ve askeri hakkında şimdiden erkân-ı devlet ile fırka-i galebeye bir fikr-i mahsus vermiş olmak emeliyle gayet muhtasar bir program arz edeceğiz. Şöyle ki:

Bugünkü sevkiyat ve harekât muntazam surette idare edilip- mümkün olduğu kadar kan dökmeksizin- Hudeyde, Asir ve Sana istirdat edilip, Ceziret-ül Arab da bu suretle hükümetin nüfuz ve satveti gösterildikten sonra esaslı ve metin teşebbüsat-ı idâri lazımedendir.

Evvel emirde Yemen'i bu halde bulunduran, Vahhabileri hal-i bedeviyette yaşatan, Hicaz'ı garip bir idarede bırakan Maskat'a hükümeti tanıtmayan başlıca sebep merkezden uzaklıklarıdır.

Binaenaleyh Yemen'e, ve hatta bütün Ceziret-ül Arab'a tam manasıyla sahip olabilmek için bu mesafelere hakim olmak iktiza eder.

Yemen, Ceziret-ül Arab'ın merâkiz-i sairesi merkez-i asliyeden, yani İstanbul'dan bu kadar uzun bir muvasala ile idare olununca iğtişaşâtın her an için zuhuru âşikardır. Binaenaleyh Yemen'i merkeze takrîb etmelidir.

Bunun için de Sana'yı bir şimendifer hattı ile merkez-i asliye veya civara rabt etmelidir. Hutût-u Hudeyde'nin her halde malımız olmasına da dikkatte zühul etmemelidir.

Sudaniler vahşi hükümetle ülfetleri yok iken İngilizler tarafından bugünkü idareleri, o hayret veren âsâr-ı umrânı vücuda getirmeleri hep "Hortum"un kırk iki saatlik bir muvasalaya rabtı sayesindedir.

Binaenaleyh bize göre, Yemen idaresini tahkim yolunda Hicaz hattının temdîdi, veya sahil kısmını takiben hatt-ı inşası elzemdir. Hicaz hattının temdîdi kabâil ortasından geçmek

15)

Dolayısıyla meşakkati haiz ise de buna mukabil güzergâhtaki kabâili temdîn ve itaate almağı kolaylaştırır.

Bundan başka Basra Körfezi'ni takiben Bağdat'tan dahi sahil boyunca diğer bir hattın temdidi mümkün olabilir ise, bu kadar zamandan beri başa çıkılamayan bilcümle gavâil ref' edilerek bütün Ceziret-ül Arab hakimiyetini, temin gibi tedâbir-i asliye ittihaz olunmuş ve Memalik-i Osmaniyeye- her yerinde asayişi mazbut koca bir Ceziret-ül Arab- saye-i meşrutiyede rabt edilip binâ-yı devlet tarsîn edilmiş olur. Hele Ceziret-ül Arab ile Basra Körfezi'nde hakimiyeti- âhirin hakimiyetinden evvel-takınmak suretiyle, müşkülat-ı müstakbelimiz kökünden kaldırılır.

(Bunu yapamayız. Çok masraflıdır) düşüncesine gelince deriz ki:

-Şimdiye kadar Yemen'e, Hicaz'a, Irak'a, sırf sevkiyat için sarf edilen pârelerin hesabı, kuyudat-ı resmiyesinden çıkarılsın tekmil Ceziret-ül Arab'a hâkim olmak için muktezi pâreden çok fazla görülür.

İşte bu cihetin bir taraftan istikmâline çalışmağla beraber harekât-ı askeriyenin ikmâlini müteakip bir aff-ı umumi ile ahenk-i idare mihver-i lâyıkına konmalıdır. Bütün kabâile bu suretle nüfuz-u hükümet tamim edilince; nüfuz haricinde bulunan mevâkı da itibara alarak Ceziret-ül Arab'ı – ihtilaf-ı mezhebi esas ittihaz ederek- teşkilat ve taksimat-ı hazırasını bütün bütün lağv ile yeniden bütün Ceziret-ül Arab'ı bir vilayet itibariyle müteaddid livâ, kaza, nahiye, ve devâire taksim etmelidir.

Her bir livâyı icap eden kaza ve nevâhi ve devâire ayırmalıdır. Teşkilatta bir eser-i teceddüd göstermiş olmak ve tesisât-ı cedidenin kuvvetiyle netâyic-i matlûbeyi süratle istihsal etmek yolunda livâ, kaza, nahiye gibi taksimat-ı sabıkaya verilen işbu isimler terk edilip mizâc ve adeta, lisan ve efkâra mülâyim müesser namlara tahvil

edilmelidir. Bu taksimatın ahengini bir vali-i umumiyenin nezaret ve idaresiyle muhafaza, ve vali-i umumiyenin muayyen merkez olarak maiyyet-i muhtasarasıyla

16)

Seyyar halinde bulundurulmalıdır. – bu taksimat-ı mülkiyeyi gösterir bir harita layiha-ı âtiyemize rabt edilecektir.-

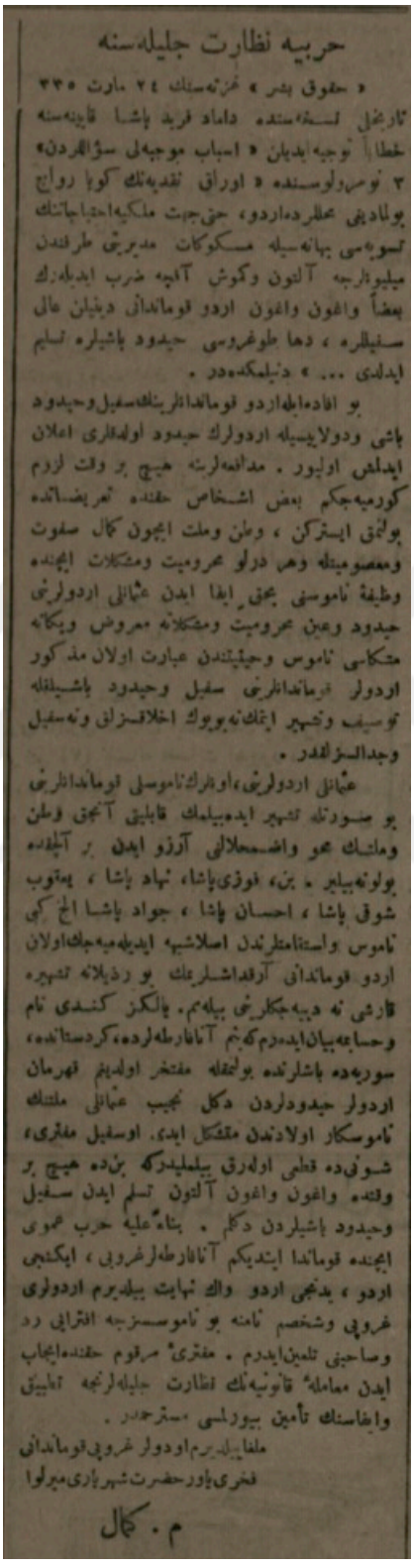
Bu taksimât-ı mülkiyeden sonra taksimât-ı adliye dahi basit, fakat mazbut surette olmalıdır. Livâlarda mesâil-i cezaiye ve hukukiyeyi rü'yetine memur altı âzâ ile bir reisten mürekkeb birer heyet-i hakime bulundurmalıdır; kazâlarda dahi aynı salahiyeti haiz fakat dörder âzâ ile birer reisden ve nahiyelerde ikişer âzâ ile birer reisden müteşekkil birer heyet-i hâkime bulundurmak lazımdır. Devâirde ise birere heyet-i sâlahiye ile iktifa olunmalıdır

Teşkil-i mehâkim, usul-ü muhakemât cezâibe ve hukukiye ile kanun-u ceza vilayet meclis-i umumiyesi tarafından tadilinden sonra Meclis-i Mebusan'ın müzakeresinden geçmelidir.

Ceziret-ül Arab'da Zeydîlik, Vahhabilik vesair mezâhibin almakta olduğu renk siyaseti tâdil için her mezhebe ayrıca "Müfti-ül Mezheb" unvanıyla birer memur-u ruhâni tayin edilmelidir. Bunlara bol maaştan başka bir şey verilmemelidir. Salahiyetlerini mevâd-ı mezhebiyeye hasr ederek umur-u idare-i hükümete karıştırmamalıdır.

Nüfus, emlâk, arazi, ahz-ı asker, vergi vesaire gibi efrâd ile hükümet arasındaki her nevi rabıta ve muameleyi – layiha-ı âtiyemizde tafsilat-ı kâfiyesi verilecek olan- "Cüzdan" usulüne rabt ile muamelâtt-ı kırtâsiyeyi tahdîd kabâil ve ahalinin hükümet ile olan ahz ve îtâsını teshil etmelidir. -Layiha-ı âtiyede tarif edeceğimiz bu "Cüzdan" usulü bilhassa vilayâta tatbik edilebilir. Bu suretle şuabât-ı hükümet muamelât-ı kırtasiyeden kurtarılır- Teşkilât-ı Zabıta, taksimat-ı askeriye vesaire layiha-ı âtiyeye terk edilmiştir. Ol babdâ…

Mevlanzade Rıfat, 18 Kanunusani 1326, Kahire



حربیه نظارت جلیله سنه

« حقوق بشر » غزته‌سنك ٢٤ مارت ٣٣٥
تاریخلی نسخه‌سنده داماد فرید پاشا قایینه‌سنه
خطاباً توجیه ایدیلن « اسباب موجبه‌لی سؤالکردن »
٣ نومرولو سنده « اوراق نقدیه‌نك کوپا رواج
بولمادیغی محرر ده‌اردو، حق‌جهت ملکیه‌احتیاجاتنك
تسویه‌سی بهانه‌سیله مسکوکات مدیریتی طرفندن
میلیونلرجه آلتون وکوش آلچه ضرب ایدیلدیکی
بعضاً واغون واغون اردو قوماندانی دیلیان عالی
سنیلره ، دها طوغروسی حیدود پاشیلره تسلیم
ایدلدی ... » دنیلمکده‌در .

بو افاده‌یه‌اردو قوماندانلرینك سفیل وحیدود
پاشی ودولاییسیله اردولرك حیدود اولدقلری اعلان
ایدلمش اولیور . مدافعه‌لرینه هیچ بر وقت لزوم
کورمیه‌جکم بعض اشخاص حقنده تعریضاتده
بولنمق ایسترکن ، وطن وملت ایچون کمال صفوت
ومعصومیتله وهم درلو محرومیت ومشکلات ایچنده
وظیفهٔ ناموسی یعنی ایفا ایدن عثمانلی اردولرینی
حیدود وعین محرومیت ومشکلاتله معروض وبکانه
متکاسی ناموس وحیثیتندن عبارت اولان مذکور
اردولر قوماندانلرینی سفیل وحیدود پاشیلقله
توصیف وتشهیر ایتمك نه‌یوبوك اخلاقسزلق ونه‌سفیل
وجدالسزلقدر .

عثمانلی اردولرینی، اونلرك ناموسلی قوماندانلرینی
بو صورتله تشهیر ایده‌بیلمك قابلیتی آنجق وطن
وملتنك محو واضمحلالی آرزو ایدن بر آیلده
بولونه‌بیلیر . بن، فوزی پاشا، نهاد پاشا ، یعقوب
شوق پاشا ، احسان پاشا ، جواد پاشا الخ کبی
ناموس واستقامتلرندن اصلاشبهه ایدیلهمیه‌جك اولان
اردو قوماندانی آرقداشلرمك بو رذیلانه تشهیره
قارشی نه دیه‌جکلرینی بیله‌م . یالکز کندی نام
وحسابمه بیان ایده‌رم که بنم آناقارطه‌لرده ، کردستانده ،
سوریه‌ده باشلرنده بولنمقله مفتخر اولدیغم قهرمان
اردولر حیدودلردن دکل نجیب عثمانلی ملتنك
ناموسکار اولادلرندن متشکل ایدی. اوسفیل مفتری ،
شونی‌ده قطعی اولدرق بیلملیدرکه بن‌ده هیچ بر
وقتده واغون واغون آلتون تسلم ایدن سفیل
وحیدود پاشیلردن دکلم . بناءً علیه حرب عمومی
ایچنده قوماندا ایتدیکم آناقارطه‌لر غروبی ، ایکنجی
اردو ، یدنجی اردو والك نهایت بیلدیرم اردولری
غروبی وشخصم نامنه بو ناموسسزجه افترایی رد
وصاحبنی تلعین ایدرم . مفتریٔ مرقوم حقنده ایجاب
ایدن معاملهٔ قانونیه‌نك نظارت جلیله‌لرنجه تعاییق
وایفاسنك تأمین بیورلمسی مسترحمدر .

ملفا بیلدیرم اودولر غروبی قوماندانی
فخری پاور حضرت شهریاری میرلوا

م . کمال

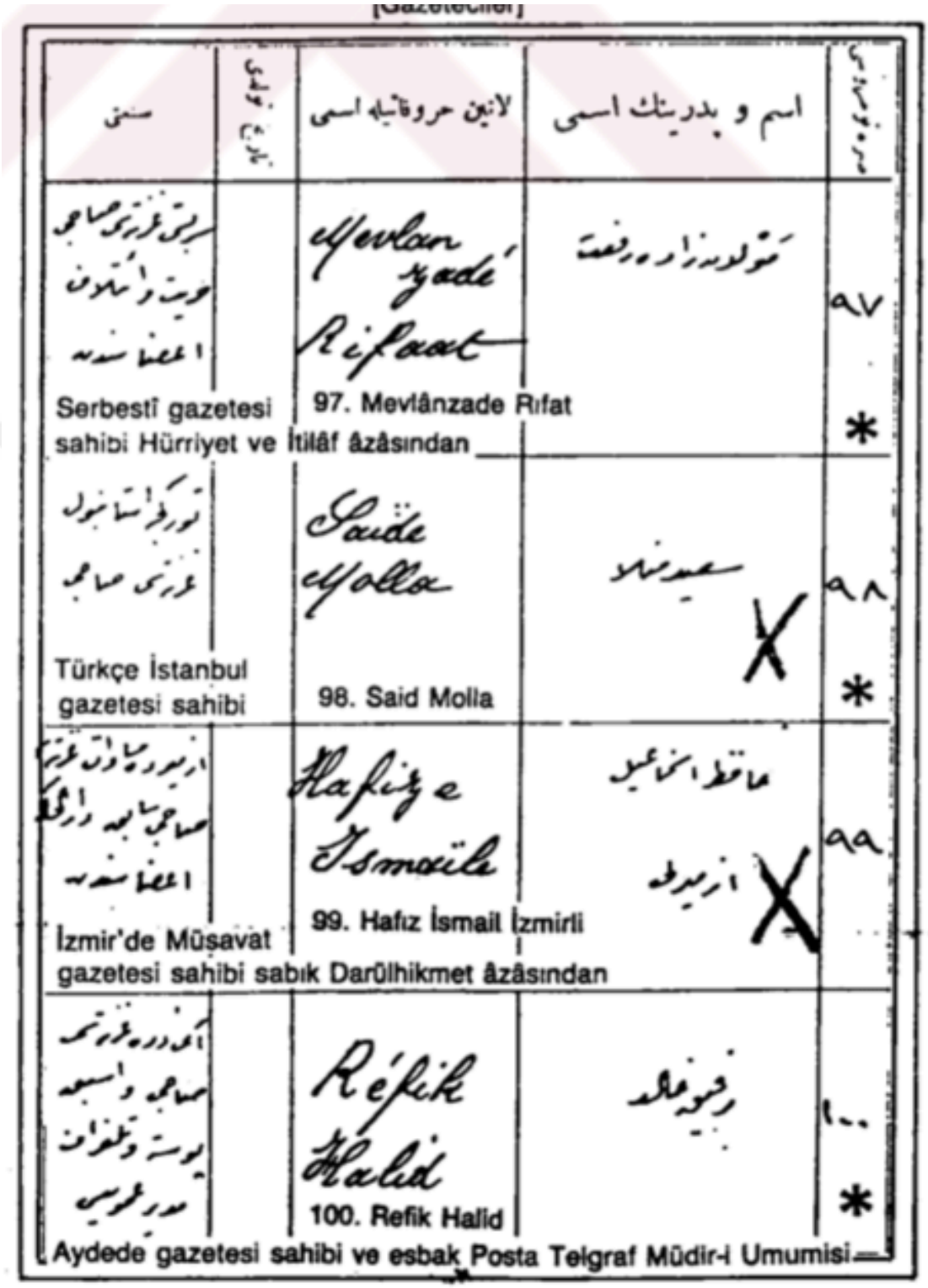
EK3: Mustafa Kemal'in Harbiye Nezaretine hitaben yazdığı açık mektup (Yenigün Gazetesi, 25 Mart 1919)



EK4: Mevlanzade Rıfat'ın Serbesti Gazetesi'ni çıkarttığı dönemden bir fotoğrafı (11 Nisan 1909, Serbesti)



EK 5: Mevlanzade Rıfat Bey'in bir başka fotoğrafı



EK 6: 150'likler albümünde Mevlanzade Rıfat'ın ismi



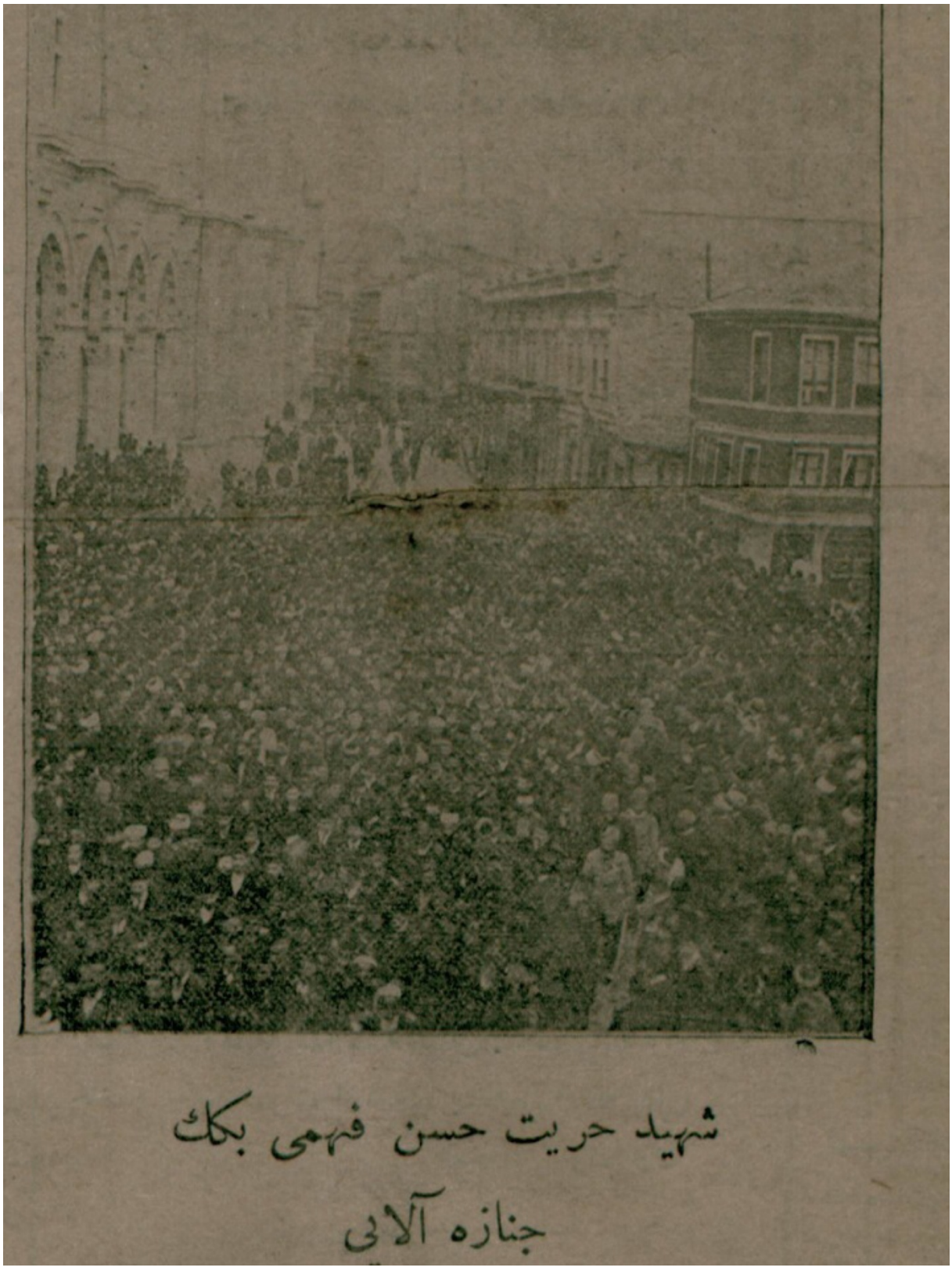
EK 7: Serbesti Gazetesi idarehanesinin bulunduğu El Katip Han'ın bugünkü görünümü



EK 8: Hasan Fehmi Bey'in gençlik döneminden bir fotoğraf



EK 9: Hasan Fehmi Bey'in mevcut son fotoğrafı



EK 10: Hasan Fehmi Bey'in cenaze alayından bir fotoğraf



(عصیان عسکریه وسیله اولان حادثه‌لردن بری)
سربستی محرری مقتول حسن فهمی بکك جنازه آلایی

EK 11: Cenazeye ait başka bir fotoğraf



EK 12: Hasan Fehmi Bey'in Türk Ocağı'ndaki mezarı



EN TURQUIE

L'assassinat de Hassan Fehmi

Constantinople, 8 avril.

Quarante mille personnes, parmi lesquelles de nombreux députés libéraux, ont assisté aux funérailles d'Hassan Fehmi, rédacteur en chef du *Serbesti*.

A un certain moment, la voiture d'Hilmi pacha, se rendant à la Sublime-Porte, a rencontré le cortège, qu'elle a voulu traverser.

La foule menaçante a conspué le grand vizir et a tenté de dételer la voiture.

Il a fallu l'intervention d'Ismaïl Kemal et d'autres députés pour rétablir le calme.

La voiture d'Hilmi pacha a dû rebrousser chemin.

Constantinople, 8 avril.

L'Union libérale, et en général les partis hostiles aux Jeunes-Turcs, profitent du meurtre du rédacteur en chef du *Serbesti* pour mener une campagne sérieuse contre le comité jeune-turc. Beaucoup d'Albanais prennent part à cette campagne, comme la victime est d'origine albanaise.

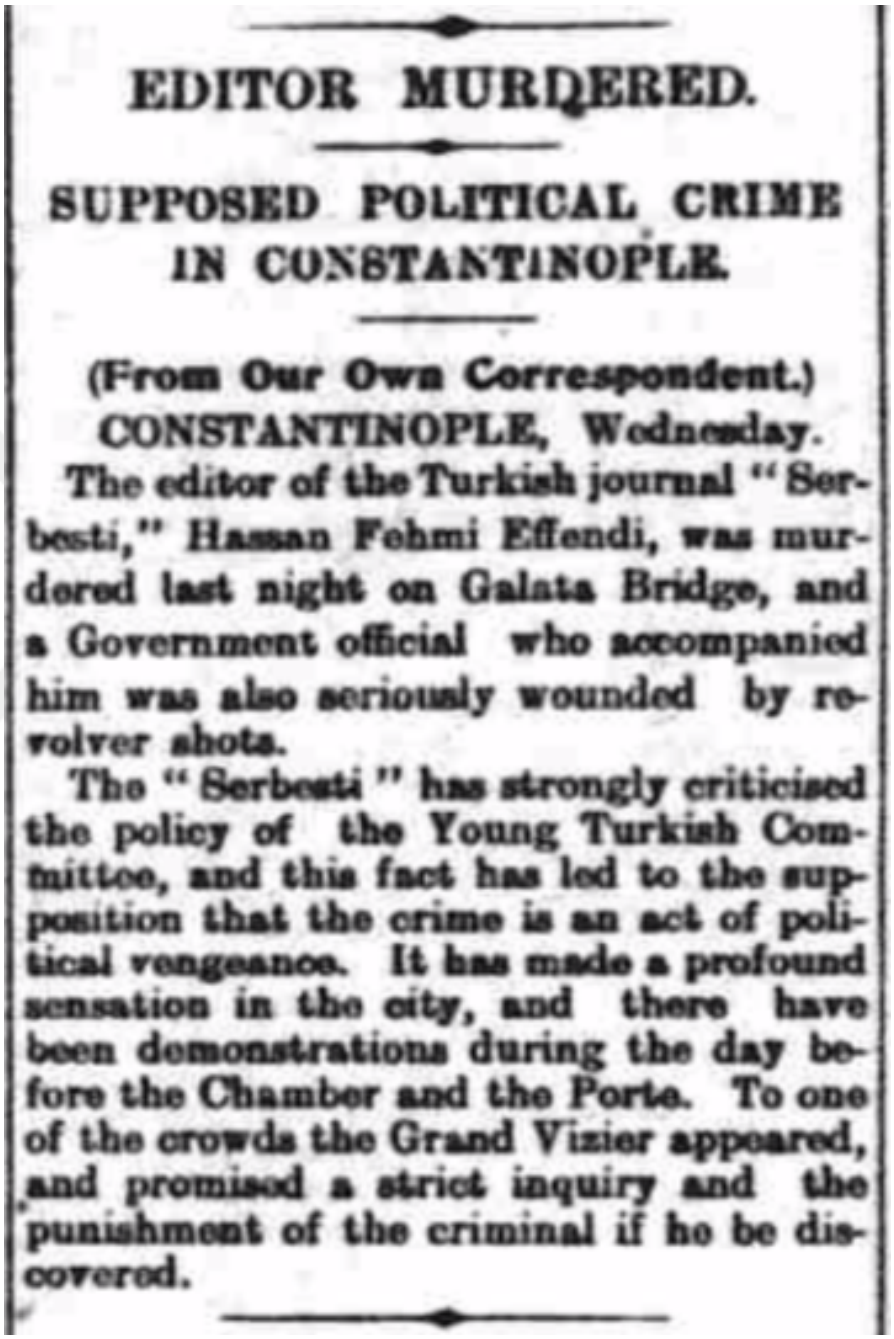
L'enterrement du rédacteur en chef du *Serbesti* a pris la tournure d'une grande démonstration.

Constantinople, 8 avril.

Les obsèques du rédacteur en chef du *Serbesti* ont été très imposantes. L'inhumation a eu lieu, par autorisation spéciale du sultan, dans le mausolée du sultan Mahmoud, réservé aux personnages de marque.

On dit que les étudiants exigent que leurs professeurs se séparent du comité « Union et Progrès », faute de quoi ils se mettront en grève.

EK 13: Fransız basınında Hasan Fehmi Bey cinayeti(*Le Radical*, 9 Nisan 1909)



EDITOR MURDERED.

SUPPOSED POLITICAL CRIME IN CONSTANTINOPLE.

(From Our Own Correspondent.)

CONSTANTINOPLE, Wednesday.

The editor of the Turkish journal "Serbesti," Hassan Fehmi Effendi, was murdered last night on Galata Bridge, and a Government official who accompanied him was also seriously wounded by revolver shots.

The "Serbesti" has strongly criticised the policy of the Young Turkish Committee, and this fact has led to the supposition that the crime is an act of political vengeance. It has made a profound sensation in the city, and there have been demonstrations during the day before the Chamber and the Porte. To one of the crowds the Grand Vizier appeared, and promised a strict inquiry and the punishment of the criminal if he be discovered.

EK 14: İngiliz basınında cinayet haberi (*The Daily News*, 8 Nisan 1909)



برنجی سنه نومرو ۳۳ — جمعه — ٥ کانون اول ۱۳۲٤

صاحب ومدیری :
مولان زاده رفعت

امور تحریریه ایله اداریه متعلق مسائل ایچون مدیره صاحبت اولنور .

ادرس :
بکی پوسته خانه آرقه سنده کاتب خانده دائرهٔ مخصوصه

غزته یه کوندریلان اوراق اعاده ایدلز .

سربستی
۱۳۲٦
SERBESTI CONSTANTINOPLE

آبونه فیاتی
عالم مثابه ایله بلغارستان ، یونسه حرسك مصر وتونس وکریت ایچون :
سنه‌لك ۱۰۰ آلتی آیلق ۸۰ غروشدر .
ممالك سائره ایچون :
سنه‌لك ۳۸ فرانق
استانبول ایچون سنه‌لی ۱۰۸ غروش

اعلانات ایچون آیروجه مقاوله ایدیلیر .

نسخه‌سی ۱۰ پاره

مشروطیت اداریه وبلاتفریق جنس ومذهب عثمانیلرك حقوقنه خادم یومی غزته‌در

نسخه‌سی ۱۰ پاره

مجلس مبعوثانك رسم بین کشادی

اوتوز ایکی سنه‌دنبری منافع خصوصیه‌یه ودولودولو انتریقلره قربان ایدیلن حاکیت ملت قهرمان اردولریمزك ابراز ایتدکاری آثار حیت وفدا کاری سایه‌سنده اعاده ویواوزون مدت طرقنده مسدود قالان مجلس مبعوثان قپولری کال شان وشرفله کشاد اولندی حاکیت املت المتقله یکدیگر موجودیتی کوسترمدی .

ایلك دفعه مجلس مبعوثان دائره‌سنه کان تسالیا قومانداني مشیر ادهم پاشا اولوب اندن عسکر علمای کرام ورؤسای روحایه وولای فخام حضراتی واعیان اعضایی داخل اولدیلر بالاخره مجلس مبعوثان اعضاسندن دور استیدادده فایده غیرت غزته‌سی نشر ایدن رضا پاشا ایله مبعوث اولدقری کیردی تکمیل مبعوثلر بیدرلی اخذ موقع ایتدیلر الك صوك احدرضایك کلدکده سائر مبعوثلرکی اوطورمیوب طوغریدن طوغری یه موقع ریاستك اشاغیسنده وصول طرفنده بولنان صاحب منلا حضرتلرینك الی اوچدرك احترامانه بولندقدن عسکر صدر سابق سعید پاشا حضرتلرینك نزد دولتلرینه دخی تقربله اقرانی صیقمق کبی آثار احترام کوسترمك ایستدی . بعده مجلس مبعوثان اعضاسنك بر جوقیله دها کورشدی . ساعت سکزده ذات شاهانه کندیلرینه مخصوص اولان لوجه‌یه کلدیلر .

ورسم تعظیم اولنق اوزره حاضرون قیام ایلدی .

بش اون دقیقه قدرذات شاهانه وحضار کرام آیاقده اولدقدنی حالده ماین باش کاتبی جواد بك مجلس مبعوثان ریاستی موقعنسك آلتنده اخذ موقع ایدرك آتیده‌کی نطقی همایونی قرائت ایلدی .

ذات شاهانه‌نك نطقی

اعیان ، مبعوثان

حین جلوسمده وضع ایتدیکم اولدیغ قانون اساسینك موقع تطبیقه وضعنده تصادف اولنان مشکلاته مبنی اوزمان رجال دولت طرفندن

عاطف بك

رسمی الله ایدیلمین قهرمان

کوسترلمین لزوم اوزرینه مجلس مبعوثان موقتا تعطیل اولنمش ایکن ممالك شاهانه‌مده معارفك ترقیسی ایله قابلیت اهالی درجه‌سنه مطلوبه‌یه ایصال اولنجیه قدرقانون مذکورك تأخیر اجراسی توصیه‌وعرض اولنمش ایدوکندن مجلس مبعوثانك تکرار اجتماعی وقت مرهونه بالتعلیق ممالك شاهانه‌مك هرطرفنده مکتبلر تأسیس ایله معارفك ترقیسنه اهتمام اولنمش ایدی . شکر اولسون او مقاصدك حصولی ایله انتشار معارف سایه‌سنده صنوف اهالیمزك سویهٔ استعدادی تعالی ایتمش اولمسی حسیله اظهار اولنان آرزوی‌یه بناءً وبو آرزونك حصولی دولت وملکتمزك حالا واستقبالاً سعادتی موجب اولجغنه مطمئن اولدیغمدن (بوکا مخالف رأی ومطالعه‌ده بولنانلرده‌نمماً) بلا تردد قانون اساسینی از سر نو اعلان ایلدم . وموجبنجه یکدیگر انتخابات اجراسیله مجلس مبعوثانك اجتماعه دعوتی اراده ایتدم اصول اداره‌نك تحولی اوزرینه مسند صدارت کامله پاشانك عهده‌سنه بالتودیع مشار الیهك ریاستی تحتنده تشکیل اولنان هیئت وکلا ادارهٔ جدیدهٔ مشروطه‌نك تشکیلات ونظامیه‌سیله مشغول اولدیغی اثناده بلغارستان پرلسی وشرقی روم ایلی ایالتی والیسی پرلس فردیناند هر اصلسه دولت علیه‌مزه صداقتدن انحراف ایله بلغارستانك استقلالنی اعلان ویونی متعاقب اوسترپا ویجارستان دولتی دخی برلین معاهده نامه‌سی موجبنجه اوسترپانك اشغال واداره موقته‌سی تحتنده بولنان بوسنه وهرسکی حوضهٔ حکومته الحاقه قرار ویردیکی باب عالیه ودیکر دول معظمه قابینه‌لرینه بیان ایلمشلردر .

محل حقوق ومناسبات اولان بو ایکی وقعهٔ مهمه یك زیاده تاسفمزی موجب حادثات فوق العاده‌دن اولوب بوتجاوزات اوزرینه اجحاب حالك اجراسی ایله حقوق دولتنك محافظه‌سی هیئت وکلامزك همتنه مودوع اولمقله ومظاهرتی ارزوالمیور .) بالجمله دولتلر ایله دولت علیه‌مز بینده حسن مناسبات ومصافحات برکال اولدیغندن دول متحابهٔ معظمه‌نك معاونتلرینه مسائل سیاسیه واقعه‌نك حسن صورتله فیصلیذیر اولمسی قطعیاً مأمولدر .

اقدم واجبات مهمه‌دن اولان امور مالیهٔ دولتك تنظیمیله واردات ومصارفات بینده توازن حصولی وتزیید عمران مملکته صنوف تبعهٔ شاهانه‌نك رفاه حال و سعادتی اسبابنك استکمالی و مکانیك تکثیر وتنظیمیله علم ومعارفك وحرف وصنایعك تعمم واقتداری وتوای بریه وبحریه‌مزك دوجهٔ مکملیه ایصالی تزدمنده بضایت ملتزم اولدیغمز اولیابده قوانین لایحه لرینك تدقیقیله مجلس اعیانك تصدیقه لایق قانونلر تنظیمنه مصروف همم کار آکاهیلری مأمولدر .)

دولت علیه‌مز وملکتمز حقنده مسعود ومتیمن اولمسی تمنیاتیله بو کون مجلس مبعوثانی کشاد ایلدم . (ملتمك مبعوثلرینی حضورمده کورمکله بختیارم . مملکتمزك قانون اساسی ایله اداره‌سی حقنده‌کی عزم قطعی ولایتغیردر .

الشاه‌مجلس مبعوثانکز دولتلرومللرومتمزه‌خیرلی ایشلر کورورده وطنمز هر دولو سعادته نائل اولور . جناب حق جمله‌مزی توفیقات صمدا . نیسنه مظهر ایلسون آمین .

فی ۲۲ ذی القعده سنه ۳۲٦
وفی ٤ کانون اول سنه ۳۲٤

(بالاده نطق همایونده مترشحه‌داغلنه آثاندجلدلر حقنده‌کی مطالعاتز بالاخره عرض اولنه‌جقدر .)

اشبو نطق افتتاحینك قرائتی متعاقب دعاکو اقتدی طرفندن اصول مشروطیتك دوام وهماسی تمنیاتی متضمن بردعای بلیغ اوقوندی . دعانك اثنای قرائتده مجلس مبعوثان دائره‌سنك خارجنده موزعه طنین انداز اولوراولزذات حضرت پادشاهی بلااختیار ارقه طرفلره توجیه نظر له

حقوق بشر

صاحب ومدیری : مولان زاده رفعت

آبونه : داخل اجمالی سنه‌لکی ۶۵۰ آلتی آیلغی ۳۵۰ التی آیلغی ۲۰۰
خارج » ۷۹۰ » ۴۰۰ »

اعلانات ایچون آیروجه مقاوله ایدیلیر

امور تحریریه‌یه ایداره‌یه متعلق مسائل ایچون مدیره مراجعت اولنور

۹ شباط ۱۹۱۹ : پرشنبه‌سی نومرو ۱۲

آدرس : وسته‌لوطی ۳۴۶ تلفون : ۲۴۲۷ استانبول

ستونلرمز : حقیقت یولنده‌کی بازیچه آجیلدیر

کوندریلن اوراق درج ایدیلسون ایدیلمسون ایاده اعیار

فیاتی ۲ غروشدر « رادیقال عوام ، فرقه‌سیلك مروج افکاری [یومی غزته] فیاتی ۲ غروشدر

لازمهٔ عدالت

مسلم بر حقیقتدر ، که انسان داعما بایدیغی شیلك جزاسی بولور . بو حقیقتی چوجقلقدن بری ، هر کسه پرانسیپ درسی اولارق اوکه‌تیورلر . فقط نامو سکارانه بر حیاتك ، شرافتلی و مناعتلی بر تورلو جنایتك و سوء قصدك صاحنه و موقعی اولان بر سیاسی محاکمه‌نك پرفسیونك ظهوری زمانه کلنجه بیوك بر مجادلهٔ دوریه‌یه ، بولونور . بو طرفدن هوسات نفسانیه و سیاسیه نك تأثیرلرینك تأثیرلرینك تأثیرلرین

جلد ۱ نمره ۱۴

چهارشنبه

۲۰ تشرین ثانی ۱۹۱۸ پرنجی‌ست توصرو : ۳۶

انقلاب

صاحب ومدیری : مولان زاده رفعت

آبونه : داخل ایچون سنه‌لکی ۳۴۰ آلتی آیلغی ۱۸۰ اوچ آیلغی ۹۰ خارج ۴۲۰ ۲۲۰ غروشدر

آدرس : پوسته قوطوسی ۳۴۹ تلفون: ۲۴۲۷ استانبول

دیوان یولنده ۴۸ نمره‌ده واقع مطبعه‌ده طبع اولنوب ادارهٔ مخصوصه

اعلانات ایچون آوروپه مقاله ایدیلیر

مندرجاتدن مقاله‌لر، حقیقت بولندقجه یازیلور. آبیلدیر

اوزر تحریریه‌یه مخابره متعلق مسائل ایچون مدیره مراجعت اولنور.

کوندرلین اوراق درج اولنسون ایسه‌لسون اعاده ایدیلز

فیاتی ۱ غروشدر

« زادِ مقال عوام ، فرقه‌سنك مروج افکاری [یومی غزته]

فیاتی ۱ غروشدر

ایکی وظیفه اوکنده

ایش باشنه !

تاریخ صحیفه‌سنه !

هیچ کودرتلویه محل یوق . سافلاشمه‌نك زوم کورمیورز . مملکت ، بر ساحه‌ٔ مخاطره‌ده بولونیور . آرتق عصر اردیری دوام ایدن بر حکومت تشکیلاتنك بوتون اقسامی افلاس ایچنده‌ی . نه حکومت ، نه مجلس مبعوثان وعده سلطنت ، مقدرات مملکت حقنده بر رأیه مالك بولو . نیور . بر تحکم عسکریدن عبارت اولان اسکی حکومت ذهنیتی ، تاریخ صحیفه‌لرینه یازدیغی .

شیمدی ، بو مملکتده یکی بر حکومت تشکیل ایدیلدی . بونی ملاحظه ، هیوسزلك ایچنده بولونان انسان کتله‌لری ، احتلالدن وشدیاجه‌در . اگر مملکتده بر آنارشی یه میدان ویرمه‌مك ایسه‌یوردسك ، بو انسان کتله‌لرینك یکی بر حکومت تشکیلاتنه عازم اولدیغنه نظر دقتی جلب ایتمه‌لیدر . بوسبتله ، ظن ایدیلدیکی قدر کوچ دکلدر . چونکه ، مملکتك جغرافی ، اقتصادی و ثقوت منابعی ، بوحکومت کوزمرلی اوکنده بولونیور . صوکرکی حکومتلرك ، استیلای بر کوتن دنیا ییلیور . بوکا بناء ، بو مملکتده‌کی یکی حکومتك اعمالی ادارهٔ حکومتی طارزنده اولاجغی تخمین ایدیلیور . بونی هیچ ر آکلامق ، هیچ ر باشنه بر جارتك بولونمادیغنه حکم ایتمك . فقط ، هیچ بر شی یاپیلا میور . آن شرایطدن اعتبارآ ، وصیتلرك بوتونیله ، منجر اولدیغنی ایضاح ایتمك ، فائده‌لی مطلوبدر . فی الحقیقه اسکی فکرلرینی قبول ایتمك ایچون ، بر سبب اعظمی فکرلرینی قبول ایتمك باشلادی . بوکون ، زمله یارین دونن بش ، آلتی ، حکومت محافظ ، سرای محافظ و بوغاز قلعه مأمورلری اولدقلری بعض اشخاص ومقامات طرفندن آکلاتیلدیغی زمان ، بوکون ، بر مملکتك اسلام ، روم ، ارمنی ، یهودی وطنداشلری ، وظیفه باشنه بولدقلری زمان ، بو مملکتده‌کی تشکیلات حاضره‌نك کثیره‌سنی یکی قابینه‌لرك یوکه بر دخی بندیه بولونمادیغنی آکلاشدی . وسونراطونی آنیچق بر نوماز کی بیلدی . چونکه ، باشنه برشی یاپامادی . توفیق پاشا ایسه ، هیچ بر احمیت تشریه‌یی ، هیچ بر حق وکالتی ، هیچ ترصلاحیتی طلبی عاز اولمایان ، بر صلاحیت وحتی اعتماد رأی آلمیور . بوندن باشقه ولیورا ، بر آرالق مبعوثلرك چوریه حرکتی یاقدن تقارشمه‌نده بر صفر صرتبه‌سنه ایدیور ، شاشیریوردی . واسکی اخلاقی معرکی مغلوب وتسلیم اولدیغی کبی اعتماد قبول ایدیبیور .

فی الحقیقه اسکی ذهنیتك اجتماعی ترویج ایدیلیر . بو ذهنیتك باشنه برشی یکه‌دن مزدی . بو قابینه ، یکه‌دن اولرق بر انسان واردیدی که ، اوزرینه کی مملکتك اعمالنی تشریح ایتمن بر مجلسدن اعتماد وآی آلمه کلدی . بلکه ، بو یکه‌دن مأمور اولدیغی ملاحظه‌سنی بوردی . بوذهنیت اوزرینه بر دیواری آرمه‌سندن بوردیغنه مك خطاب ایتمکه کلدی . وبیوردی که : « مع التأسف ، ترك اولونوری . ز ، بوصورتی معاصلاح یاپیلا میز . احتلال ، زم ایچون فلا کتدن باشقه برشی تولیدایتز . وذاتاً ناموس ملی ایله علاقه‌دار اولان متارکه نهایه‌سنه قابل توفیق دکلدر . بونك ایچون ، سکوت تامه داخلنده بوتون عناصرلرله متواریتی اجتماعه دعوت ایدیبوروز . عناصر محوبه‌نك ویاسون مضرافعالی ، داخلنده استلاملك تأمین ایدیلدیکی ، وعصری قاعده‌لر وعناصر محاله ساکتی اساسلری داخلنده اوغلی اوزره ، یکی برحکومت تشکیل اولونجه‌سنك مذاکره‌سی تکلیف ایدیبوروز . عناصرك بزی عده‌سی ترتیبنده بولونمه‌مه‌سی ، مملکتك بوتون اداره‌سی ، یکی تشکیلاتی ، اوروپا اینه مناسباق واستلاق دول معظمه‌سنك مملکتمز حقنده‌کی قرارلرنی تعیین وتصدیق صلاحیت نامه‌سیله موقع اقتداره بولونسون .. هرحالده ، صلاحیتدار آورسنده تقرر ایدیجك دیکر نقرعات

تاریخی کونلرینی کچیرمکده اولان



عثمانلیق تشکیل ایدن ملتلردن هر بری ایستانبولك تاریخی ، بدیعیاتی ، مؤسساتی ایله علاقه‌دار در . بو شهرده اسلامك ، دولت عثمانیه‌نك ، بوتون ملتلرك ، ایستانبول بو ملتلرك حیات مشترکه‌سندن مرکب برحکومتك ایچنی چالشمشدر . حقیقی صاحبلریده مفتخراً بولندیر . ایشته ایستانبول

مجلس مبعوثان

مجلس حکومتك افتتاح ایتدی

مجلس مبعوثان دون اون ایکیده بادشاه حضرتلرینك ، وزرا ، رؤسای روحانیه ، رؤسای دول اجنبیه ، رؤسای عسکریه ، رؤسای ملکیه ، رؤسای دوائر ، رؤسای محاکم ، رؤسای بلدیه ، رؤسای مکاتب عالیه ، رؤسای جمعیات ، ضبط سابق کاتب عدلیه ، حالت بك مرحومك قرائت ایدیلدیك عیناً قبول اولونمشدر .

قابینه جدیده شفاهی رأی طوبلاندی .

حسین جاهد بك — رأی نیابت بولدی .

نتیجه یوز یکیرمی دورت موجودون ملفسانلرك اعتماد یکرمی آلتی عدم اعتماد ویدی مستکفدر قابینه اکثریتله اعتماد قازانمشدر .

سلطنت ماه موقفی ایلسون...

حسین جاهد بك — مجلس ختام بولدی .

بعده بوتون مبعوثان هیئت وکلایی تبریك وموفقیتلرنی تمنی ایتمشلردر .

* * *

ادلیکی کون عدم اعتماد بیان ایدن دوم مبعوثلردن اوچی ، دون قابینه اعتماد بیان ایتمشدر . یوزاوچ روم مبعوثی برحقه اول دوم مبعوثلری غیرمستعفی آریلا مشلردر .

* * *

سرتیپلرون عوام فرقه‌سنك رأیلری

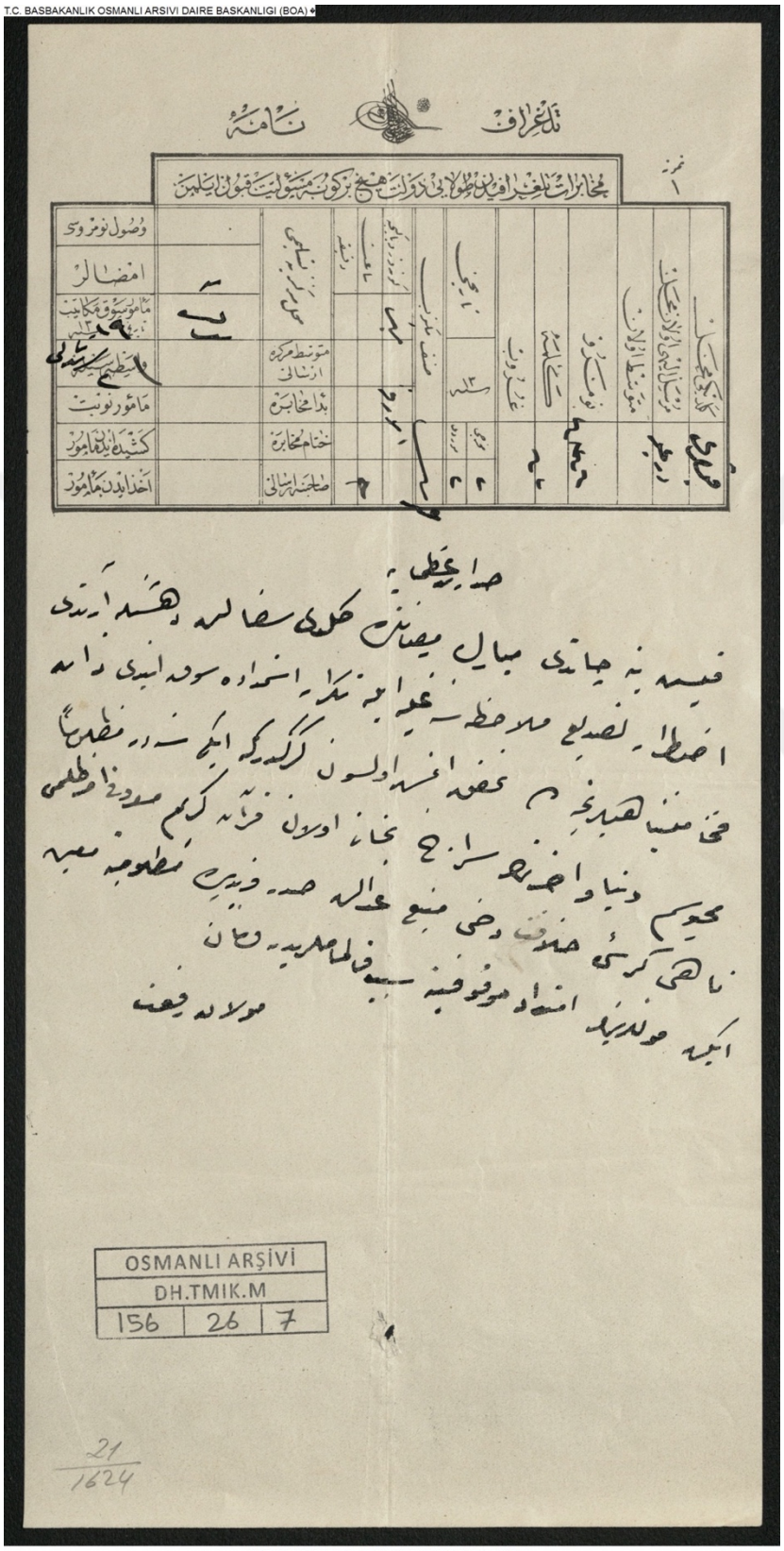
فتی بك	استانبول	عدم اعتماد
حسین نذری بك	ارزنجان	»
حالت بك	»	»
تحسین بك	توقاد	»
یهودی بك	لازستان	»
شاکر بك	بوزوق	کتمتکشف
دوتوت‌اغلی بك	دیوانیه	عدم اعتماد
سالم بك	قره‌حصار	»
معروف الرصافی بك	اعتماد	»
حیدر بك	ادنه	»
حلقی بك	سندیمه	اعتماد
مصطفی افندی	حمیدیه	»

قابینه‌نك پروغرامی

قابینه پروغرامی برحقه ، اون کون استصحابندن صوکره نهایت دون مجلس مبوثانده اوقونمشدر . آتیده بر چوغیدنی طولی بیی اولدیغی کبی ، بوده بر چوغیدنی طولی بیی اولدیغندن بو پروغرامك تمامی درجه‌سنه مجلس مبعوثان ، بوکون ، یارین ، بشقه بر کون ، بر ساعه‌ده اوقونمسی ایچون قرار ویرمشدر .

پروغرامك اوقونمسندن صوکره ،

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)



تلغراف نامه

نمره ۱

											وصول نومروسی
											امضالری
											ماموسوق مکاتب
											متوسط مرکز ارسالی
											بدا مخابره
											ختام مخابره
											صاحبه ارسالی

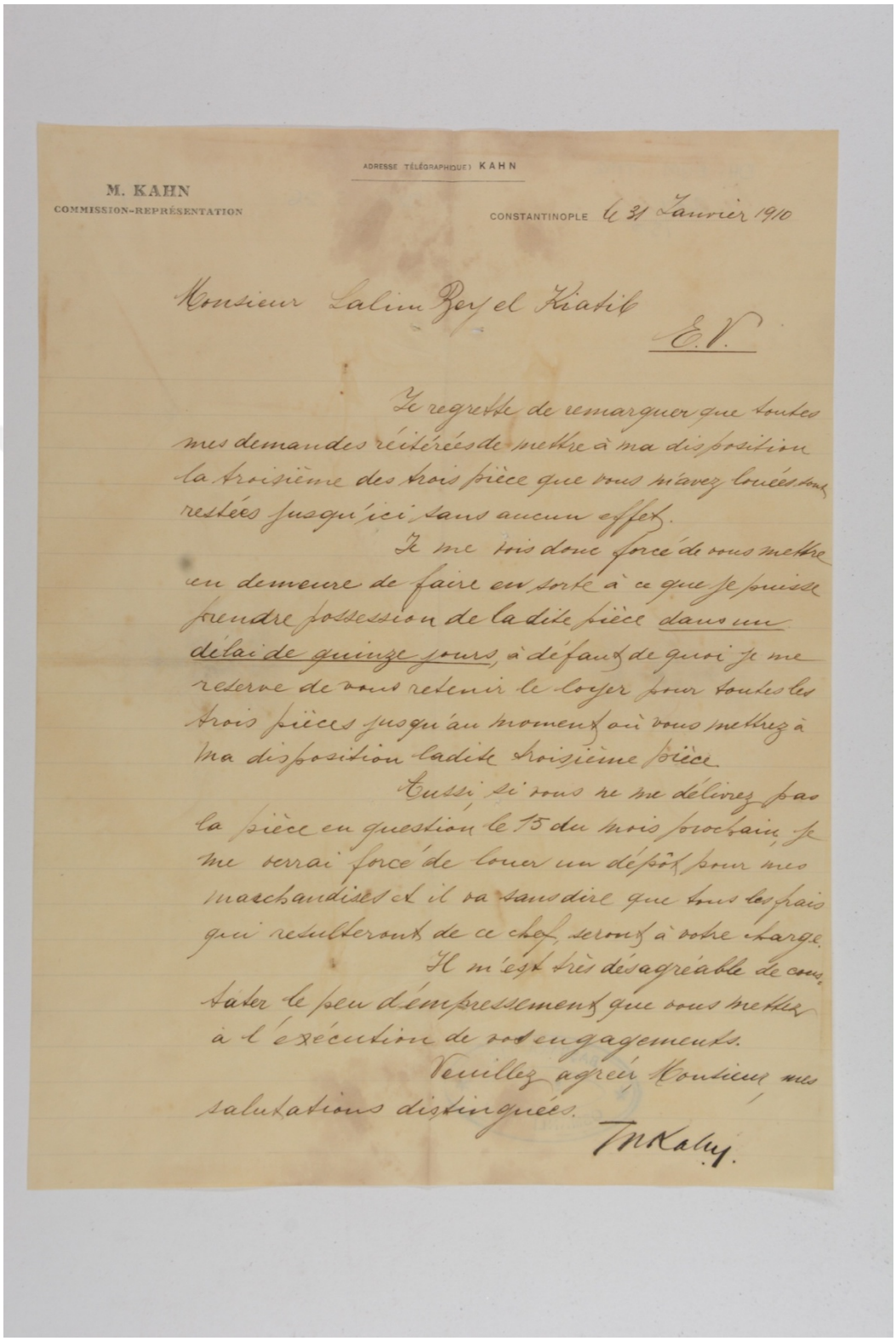
صاحبقطی

OSMANLI ARŞİVİ
DH.TMIK.M
156 | 26 | 7

21
1624

DH.TMIK.M.00156.00026.007

EK 18: Mevlanzade Rıfat Bey'in el yazısı



ADRESSE TÉLÉGRAPHIQUE) KAHN

M. KAHN
COMMISSION-REPRÉSENTATION

CONSTANTINOPLE le 31 Janvier 1910

Monsieur Salim Bey el Khatib

E.V.

Je regrette de remarquer que toutes mes demandes réitérées de mettre à ma disposition la troisième des trois pièce que vous m'avez louées sont restées jusqu'ici sans aucun effet.

Je me vois donc forcé de vous mettre en demeure de faire en sorte à ce que je puisse prendre possession de la dite pièce dans un délai de quinze jours, à défaut de quoi je me reserve de vous retenir le loyer pour toutes les trois pièces jusqu'au moment où vous mettrez à ma disposition ladite troisième pièce.

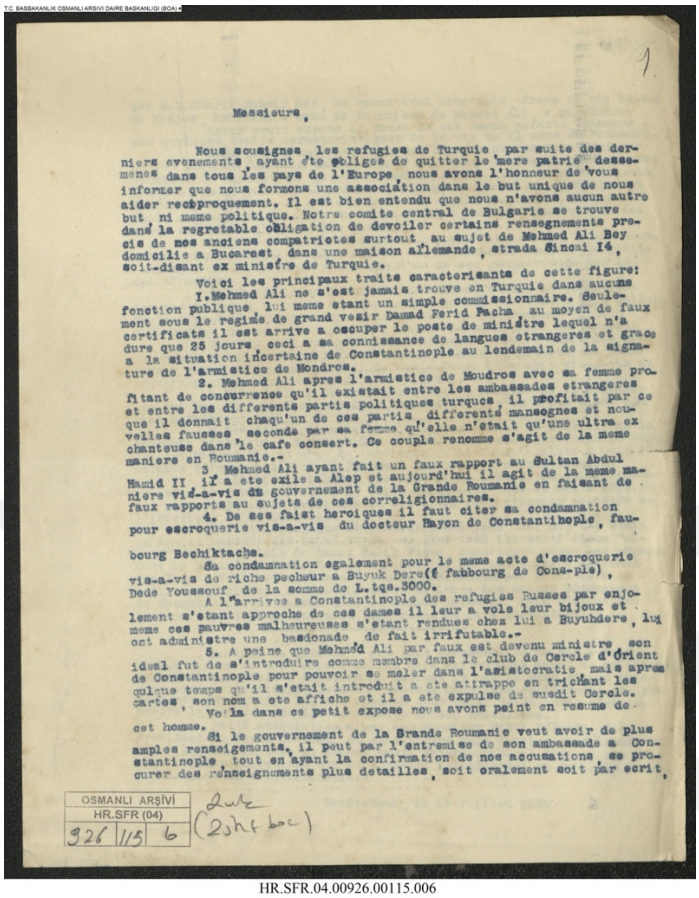
Aussi si vous ne me délivrez pas la pièce en question le 15 du mois prochain, je me verrai forcé de louer un dépôt pour mes marchandises et il va sans dire que tous les frais qui resulteront de ce chef, seront à votre charge.

Il m'est très désagréable de constater le peu d'empressement que vous mettez à l'exécution de vos engagements.

Veuillez agréer Monsieur mes salutations distinguées.

J.M. Kahn.

EK 19: Mösyö Kahn'dan Salim Bey'e gönderilen mektup



T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

1

Messieurs,

Nous soussignes les refugies de Turquie par suite des derniers evenements, ayant ete obliges de quitter la mere patrie, desesmes dans tous les pays de l'Europe, nous avons l'honneur de vous informer que nous formons une association dans le but unique de nous aider reciproquement. Il est bien entendu que nous n'avons aucun autre but, ni meme politique. Notre comite central de Bulgarie se trouve dans la regretable obligation de devoiler certains renseignements precis de nos anciens compatriotes surtout au sujet de Mehmed Ali Bey domicilie a Bucarest, dans une maison allemande, strada Sincai 14, soit-disant ex ministre de Turquie.

Voici les principaux traits caracterisants de cette figure:

I. Mehmed Ali ne s'est jamais trouve en Turquie dans aucune fonction publique, lui meme etant un simple commissionnaire. Seulement sous le regime de grand vezir Damad Ferid Pacha, au moyen de faux certificats il est arrive a occuper le poste de ministre lequel n'a dure que 25 jours, ceci a sa connaissance de langues etrangeres et grace a la situation interieure de Constantinople au lendemain de la signature de l'armistice de Mondros.

2. Mehmed Ali apres l'armistice de Moudros avec sa femme profitant de concurrence qu'il existait entre les ambassades etrangeres et entre les differents partis politiques turques, il profitait par ce que il donnait chaqu'un de ces partis differents mansognes et nouvelles fausses seconde par sa femme qu'elle n'etait qu'une ultra ex chanteuse dans le cafe concert. Ce couple renomme s'agit de la meme maniere en Roumanie.-

3 Mehmed Ali ayant fait un faux rapport au Sultan Abdul Hamid II il a ete exile a Alep et aujourd'hui il agit de la meme maniere vis-a-vis du gouvernement de la Grande Roumanie en faisant de faux rapports au sujets de ces correligionnaires.

4. De ses faist heroiques il faut citer sa condamnation pour escroquerie vis-a-vis du docteur Rhyon de Constantinople, faubourg Beshiktache.

Sa condamnation egalement pour le meme acte d'escroquerie vis-a-vis de riche pecheur a Buyuk Dere(a faubourg de Constantinople), Dede Youssouf, de la somme de L.tqe.3000.

A l'arrivee a Constantinople des refugies Russes par enjolement s'etant approche de ces dames il leur a vole leur bijoux et meme ces pauvres malheureuses s'etant rendues chez lui a Buyukdere, lui ont administre une badonade de fait irrifutable.-

5. A peine que Mehmed Ali par faux est devenu ministre son ideal fut de s'introduire comme membre dans le club de Cercle d'Orient de Constantinople pour pouvoir se meler dans l'aristocratie, mais apres quelque temps qu'il s'etait introduit a ete attrappe en trichant les cartes, son nom a ete affiche et il a ete expulse de susdit Cercle.

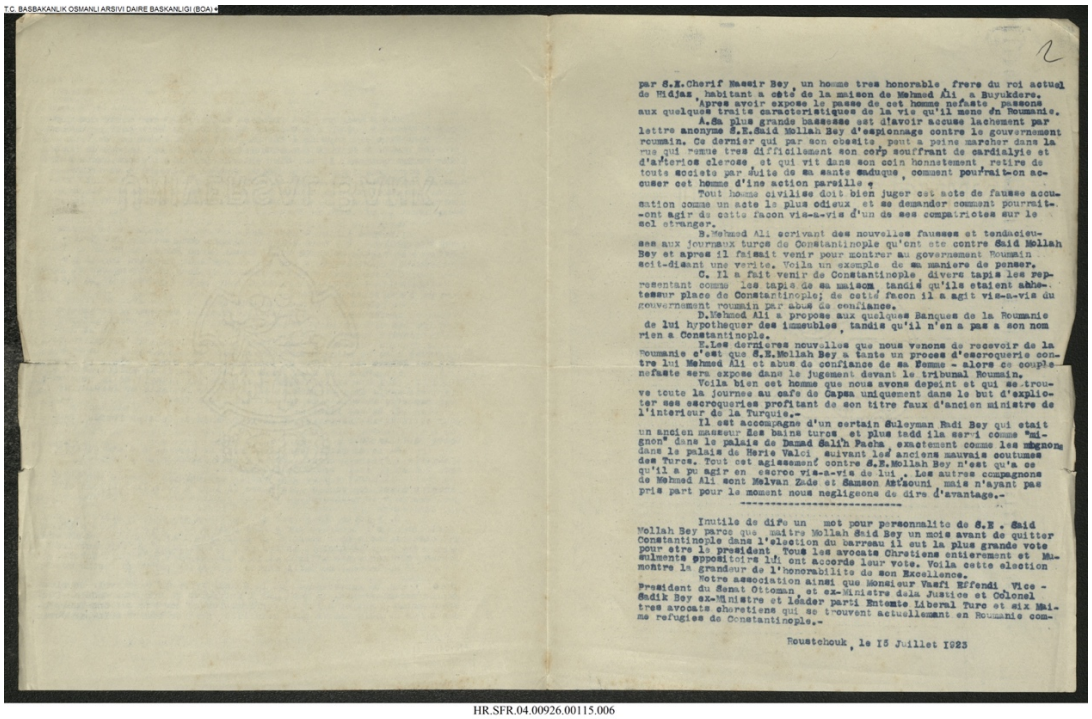
Voila dans ce petit expose nous avons peint en resume de cet homme.

Si le gouvernement de la Grande Roumanie veut avoir de plus amples renseignements, il peut par l'entremise de son ambassade a Constantinople, tout en ayant la confirmation de nos accusations, se procurer des renseignements plus detailles, soit oralement soit par ecrit,

OSMANLI ARŞİVİ
HR.SFR (04)
926 | 115 | 6

(2sh 6d)

HR.SFR.04.00926.00115.006



T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

2

par S.E. Cherif Nassir Bey, un homme tres honorable, frere du roi actuel de Hidjas, habitant a cote de la maison de Mehmed Ali a Buyukdere.

Apres avoir expose le passe de cet homme nefaste passons aux quelques traits caracteristiques de la vie qu'il mene en Roumanie.

A. Sa plus grande bassesse est d'avoir accuse lachement par lettre anonyme S.E. Said Mollah Bey d'espionnage contre le gouvernement roumain. Ce dernier qui par son obesite, peut a peine marcher dans la rue qui remue tres difficilement son corp souffrant de cardialyie et d'arterios clerose, et qui vit dans son coin honnetement, retire de toute societe par suite de sa sante maduque, comment pourrait-on accuser cet homme d'une action pareille.

Tout homme civilise doit bien juger cet acte de fausse accusation comme un acte le plus odieux et se demander comment pourrait-ont agir de cette facon vis-a-vis d'un de ses compatriotes sur le sol etranger.

B. Mehmed Ali ecrivant des nouvelles fausses et tendacieuses aux journaux turcs de Constantinople qu'ont ete contre Said Mollah Bey et apres il faisait venir pour montrer au gouvernement Roumain soit-disant une verite. Voila un exemple de sa maniere de penser.

C. Il a fait venir de Constantinople divers tapis les representant comme les tapis de sa maison, tandis qu'ils etaient abbetessour place de Constantinople; de cette facon il a agit vis-a-vis du gouvernement roumain par abus de confiance.

D. Mehmed Ali a propose aux quelques Banques de la Roumanie de lui hypothequer des immeubles, tandis qu'il n'en a pas a son nom rien a Constantinople.

E. Les dernieres nouvelles que nous venons de recevoir de la Roumanie c'est que S.E. Mollah Bey a tante un proces d'escroquerie contre lui Mehmed Ali et abus de confiance de sa femme - alors ce couple nefaste sera expose dans le jugement devant le tribunal Roumain.

Voila bien cet homme que nous avons depeint et qui se trouve toute la journee au cafe de Capsa uniquement dans le but d'exploiter ses escroqueries profitant de son titre faux d'ancien ministre de l'interieur de la Turquie.-

Il est accompagne d'un certain Suleyman Rudi Bey qui etait un ancien masseur des bains turcs, et plus tadd ila ete-ri comme "mignon" dans le palais de Damad Salih Pacha, exactement comme les mignons dans le palais de Marie Valoi suivant les anciens mauvais coutumes des Turcs. Tout cet agissement contre S.E. Mollah Bey n'est qu'a ce qu'il a pu agir en escroc vis-a-vis de lui. Les autres compagnons de Mehmed Ali sont Melvan Zade et Samson Asthouni mais n'ayant pas pris part pour le moment nous negligeons de dire d'avantage.-

---

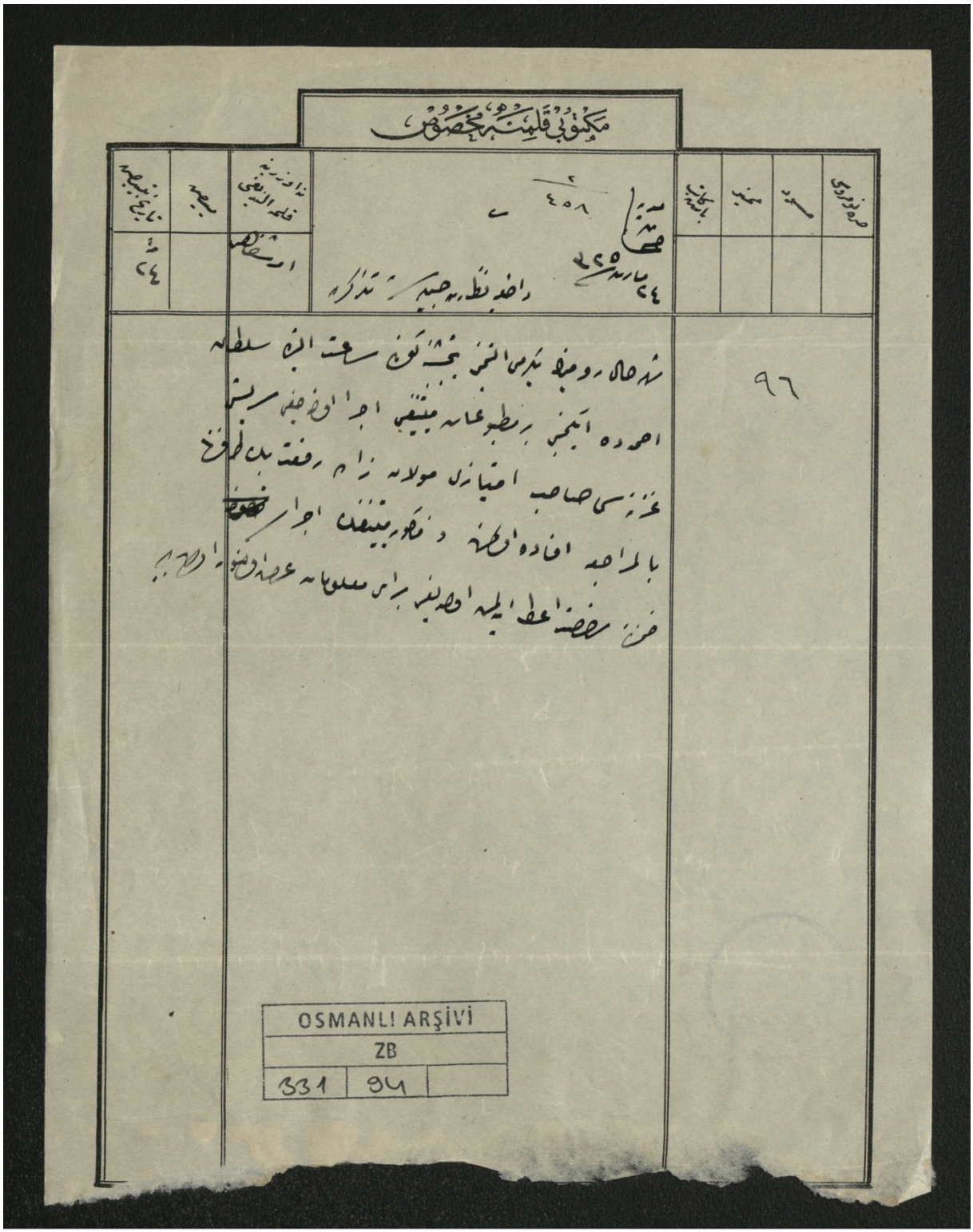
Inutile de dire un mot pour personnalite de S.E. Said Mollah Bey parce que maitre Mollah Said Bey un mois avant de quitter Constantinople dans l'election du barreau il eut la plus grande vote pour etre le president. Tous les avocats Chretiens entierement et Musulmans opportuniste lui ont accorde leur vote. Voila cette election montre la grandeur de l'honorabilite de son Excellence.

Notre association ainsi que Monsieur Vasfi Effendi Vice-President du Senat Ottoman, et ex-Ministre de la Justice et Colonel Sadik Bey ex-Ministre et leader parti Entente Liberal Turc et six Ministres avocats chretiens qui se trouvent actuellement en Roumanie comme refugies de Constantinople.-

Roustchouk, le 15 Juillet 1923

HR.SFR.04.00926.00115.006

EK 20: Mehmed Ali(Gerede) hakkında Rusçuk'ta hazırlanmış olan rapor



ZB.00331.00094.001

EK 21: İkinci Serbesti-i Matbuat Mitingi için Mevlanzade Rıfat'ın aldığı izin